جام برنزی کیدین هوتران مکشوفه از "ارجان" بهبهان

دکتر محمدرحیم صراف

۱ــ پیشگفتار
۲ــ تاریخچه‌کشف جام ومشکلات تاریخ‌گذاری آثار مکشوفه ارجان
۳ــ بررسی ومطالعه نقوش صحنه‌های مختلف بدنه داخلی جام
۴ــ بررسی متون کتیبه‌ها ووقایع تاریخی ایلام در رابطه با رویدادهای صحنه‌های جام ارجان
۵ــ مقایسه ونتیجه‌گیری
۶ــ منابع تصویری

۱ــ پیشگفتار .

درسال ۱۳۶۱ بولدوزرهای جهاد ادارات وابسته به‌سازمان آب وبرق خوزستان هنگام خاکبرداری در محلی به‌نام "ارجان" در ده کیلومتری شمال بهبهان به دخمه‌ای برخورد نمودندکه بعدها معلوم شد آرامگاهی مربوط به قوم ایلام است . کشف آرامگاه مذکور واشیاء بسیار نفیس و گرانبهائی که از داخل آن بدست آمد بزرگترین و مهمترین کشفیات باستان‌شناسی درطول ده سال اخیردر ایران بوده‌است . در طول این مدت گزارشات ومقالات متعددی درمورد آثار مکشوفه فوق به‌وسیله باستان شناسان وزبان‌شناسان ایرانی وخارجی چاپ وانتشار یافته‌که آخرین آنها نیز مقاله جدیدی است که توسط آقای دکتر رر . وطن دوست تحت عنوان " گزارش مقدماتی مرمت حفاظت و مطالعه فنی تعدادی از اشیاء ارجان به رشته تحریر درآمده و درمجله اثر شماره ۱۶ و ۱۵ زمستان ۱۳۶۷ ص ۷۲ به چاپ رسید . مقاله مذکور مشتمل بر دوقسمت است . قسمت اول به‌چگونگی مرمت وحفاظت بسیار عالی جام برنزی ارجان مربوط می‌شود و قسمت دوم شامل توضیحات مختصری است درباره نقوش نوارهای مختلف بدنه داخلی جام ارجان. از آنجائی‌که به‌نظر نگارنده نوارهای مختلف مذکور نکات مهمی را در برداشت‌که می‌بایستی با تعمق بیشتر مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد به همین جهت بر آن شد م‌که در فرصت خیلی کوتاهی که در اختیار بود نوارهای چهارگانه دور بدنه داخلی جام مورد بحث را مجددا "و با مداقه لازم تحت بررسی و مطالعه قرار دهیم تا شاید بتوان نکات تازه‌ای از وقایع تاریخی که به وسیله هنرمندان ایلامی با خلق صحنه‌های مختلف بر روی بدنه داخلی جام حک شده روشن کرد . براین پایه هدف مقاله ابتدا آشنا نمودن خوانندگان محترم به وضع صحنه‌ها وسپس روشن نمودن این نکته‌که منظور هنرمندان ایلامی ازبه تصویرکشیدن صحنه‌های مذکورچه‌بوده‌است می‌باشد . و برای نیل بدین مقصود سعی می‌شود یک پل ارتباطی بین صحنه‌های جام وآثار ومدارک باستان‌شناسی به‌وجود آید تا بتوان بدین ترتیب وقایع صحنه‌های مختلف جام را ازلحاظ زمان و مکان مورد شناسائی دقیق قرار داد . درآخر مقاله نیز سعی شده است که با عرضه تعدادی از آثار و مدارک باستان‌شناسی و مقایسه آنها با مدارک مشابه بر روی جام بتوان تاریخ و قدمت جام را هم به طور تقریبی برآورد کرد .

۲ــ تاریخچه‌کشف جام ومشکلات تاریخ‌گذاری آثار مکشوفه ارجان .

بعد از دریافت خبر کشف آثار و اشیاء باستانی در منطقه ارجان بهبهان درپائیزسال ۱۳۶۱ هیائی به عضویت آقایان ف . توحیدی و ع . خلیلیان کارشناسان دفتر آثار تاریخی (سابق) به محل اعزام شد . نتایج مطالعه و تحقیقات هیات مذکورتحت عنوان " گزارش بررسی اشیاء آرامگاه ارجان بهبهان ، درمجله اثر شماره ۷و۸و۹ بهمن‌ماه ۱۳۶۱ از ص ۲۳۲ به‌بعد چاپ گردید و در این گزارش خبرکشف آرامگاه سنگی ایلامی به همراه تابوت برنزی و اشیاء ذیقیمت دیگردرج و منتشرشد . باوجود کتیبه‌ای که بر روی دسته حلقه طلائی "قدرت" وجود داشت انتظار می‌رفت که به زودی زبان شناسان بتوانند متن آنرا ترجمه نموده و مشخصات فرد مدفون درآرامگاه را شناسائی و اعلام نمایند. درمرحله اول گویام . ارفعی متن کتیبه مذکوررا به‌شرح بین الهلالین " کیتین خوتران پسر زیل‌لیپ ایشنا " ترجمه می‌نماید لیکن

بررسی و مطالعه‌هیات بر روی‌کلیه آثارو اشیاء مکشوفه‌ومقایسه آنها با سایرآثار باستانی‌و مخصوصا "متون الواح ایلامی‌توجه را به دوره‌پادشاهی "کیدین هوتران‌پسرپا هیرایش‌شان دوم" از پادشاهان‌سلسله ایکهالکی که در حدود سال های ۱۲۱۰– ۱۲۳۵قبل‌از میلاددرایلام حکومت‌کرده معطوف‌می‌دارد . (۱) هنوز یک‌سال‌از کشف آرامگاه‌ارجان و چاپ‌مقاله هیات‌اعزامی فوق نگذشته‌بودکه ف . والا زبان‌شناس فرانسوی‌نتایج‌تحقیق ومطالعه‌خود رادرمورد آثار مکشوفه‌مذکور تحت‌عنوان "تذکری در مورد نوشته میخی‌شیئی طلائی مکشوفه از ارجان " چاپ‌و منتشر می‌نماید که ترجمه مقاله مذکورنیز خوشبختانه‌به‌وسیله ا . خلعت بری‌در مجله اثرشماره۱۰ و ۱۱ بهمن۱۳۶۴ص۱۸۴ به بعد درج‌و انتشارمی‌یابد .به طوریکه از مقاله اخیراستنباط می‌شودف . والا سعی‌کرده ابتدااز روی‌عکس‌کتیبه حلقه‌طلائی قدرت متن آنرا ترجمه و سپس به تحقیق درباره آن مبادرت نماید . نتایج ترجمه‌کتیبه و تحقیق‌ف . والا بدین‌جامنتهی می‌شود که :

" کدین‌هوتران پسر کورلوش " . ف . والا بعد ازرسیدن به نتیجه فوق‌الذکر پادشاه بودن شخص مدفون در آرامگاه را به دلیل عدم وجودلقب و عنوان‌در متن کتیبه رد می‌نمایدو سپس سعی‌به‌بررسی‌متون‌الواج دیگرمی‌نمایدتابداندکه‌کورلوش چه کسی می‌باشد . نتیجه تحقیق نشان می‌دهد که در متون ایلامی‌از دو کورلوش نام‌برده شده است . کورلوش اول‌نامش در متون اقتصادی ایلام نو به عنوان تاجر البسه و فرستاده شخصی به نام " اون ساک‌ها " است در حالی که نام‌کورلوش دوم بر روی مهر استوانه‌ای با مضمون " پارسیراپسرکورلوش " آمده است . در مورد وضعیت کورلوش دوم اطلاعی دردست نیست . فقط‌بررسی مذکور روشن می‌سازد که دومی‌امکان‌این را داشته تا برای خود مهر بزند آن هم مهری که مقام وی را طوری می‌رساندکه گویاچیزی‌کمتراز هوبان‌کیتین پسرپادشاهی بنام شوتورناخونته‌نبوده‌است . (۲) همچنین‌نتایج‌تحقیقات مذکور در ارتباط با قدمت اشیاء یاد شده به صورتی به رشته تحریر درآمده که عین آن ذیلا " نقل می‌شود :

" در نتیجه‌این دوره رااگر بخواهیم دقیق تر بررسی کنیم عیلامی نو II یعنی دوره‌آخرین پادشاهان انزان و شوشو پادشاهی عیلامی شوشیانا را عیلامی نو III باید بدانیم . و ما معتقدیم‌که قدمت مقبره‌ارجان مربوط به این‌دوره‌تاریخی است که البته‌تاریخ عیلام نو III یعنی پادشاهی‌عیلامی شوشیانا باید بیشتر مورد بررسی و تحقیق قرارگیرد . " (۳)

ع . علیزاده بعد از بررسی‌نتایج حاصله از مطالعات‌برروی آثار و.اشیاء مکشوفه ازارجان آنها را از دیدگاه‌باستان‌شناسی مورد مطالعه‌قرار دادو نتایج مطالعات‌او درمقاله‌ای‌تحت‌عنوان A.Alizadeh,A Tomb of Neo–Elamite Period at Arjan,near Behbahan,in;AMI 18,Berlin 1985,S.49 چاپ‌شده‌است‌آقای‌دکتر .وطن‌دوست‌مقاله‌مذکوررا‌ترجمه‌وتحت عنوان آرامگاهی مربوط‌به دوره‌عیلام نو در ارجان " نزدیک بهبهان "در مجله اثر شماره ۱۴، ۱۳، ۱۲ اسفند ۱۳۶۵ازص ۲۶۵ به بعد درج و منتشر می‌سازد .

ع . علیزاده‌تاریخ‌گذاری‌اواخرهزاره‌دوم‌قبل‌ازمیلادآرامگاه ارجان را نیزرد نموده‌و معتقد است‌که‌آرامگاه مذکور مربوط به عیلام نوست . اما تاریخ‌تعیین‌شده ف . والارا هم نمی‌پسندد و می‌گوید . " در خصوص تاریخ‌گذاری کتیبه ارجان تاکید این نکته ضروریست که‌متون دردسترس‌ما ازدوره‌عیلامی نو به‌ویژه تا قرن هفتم پیش از میلاد اندک و پراکنده است . با درنظر گرفتن‌سادگی‌کتیبه‌ارجان‌وفقدان‌اطلاعات‌کافی‌درموردپیشرفت زبان‌عیلامی‌در قرون‌اولیه‌هزاره اول‌پیش از میلاد امکان‌اینکه بتوان این کتیبه را قدیمتر از آنچه ف . والا پیشنهاد کرده است تاریخ‌گذاری نمود وجود دارد . و به دلیل وجود همین امکان است که‌باید یافته‌های آرامگاه‌را نیز موردتوجه قرارداد تامعلوم شود که آیاتاریخ‌گذاری‌ف . والاموردتایید قرارمی‌گیرد و یا تاریخ قدیمی‌تری را در پیش روی ما قرار می‌دهد . (۴)

۱ــ ف . توحیدی ــ ع . خلیلیان ، همانجا ، ص ۲۴۵ ببعد

۲ــ ف . والا ، همانجا ، ص ۱۸۶

F. Vallet, Kidin - Hutran et L'epoque neo - elamite, in: Akkadica 37 P. 1

۳ــ ف . والا ، همانجا ، ص ۱۸۹

۴ــ ع . علیزاده ، همانجا ، ص ۲۷۳

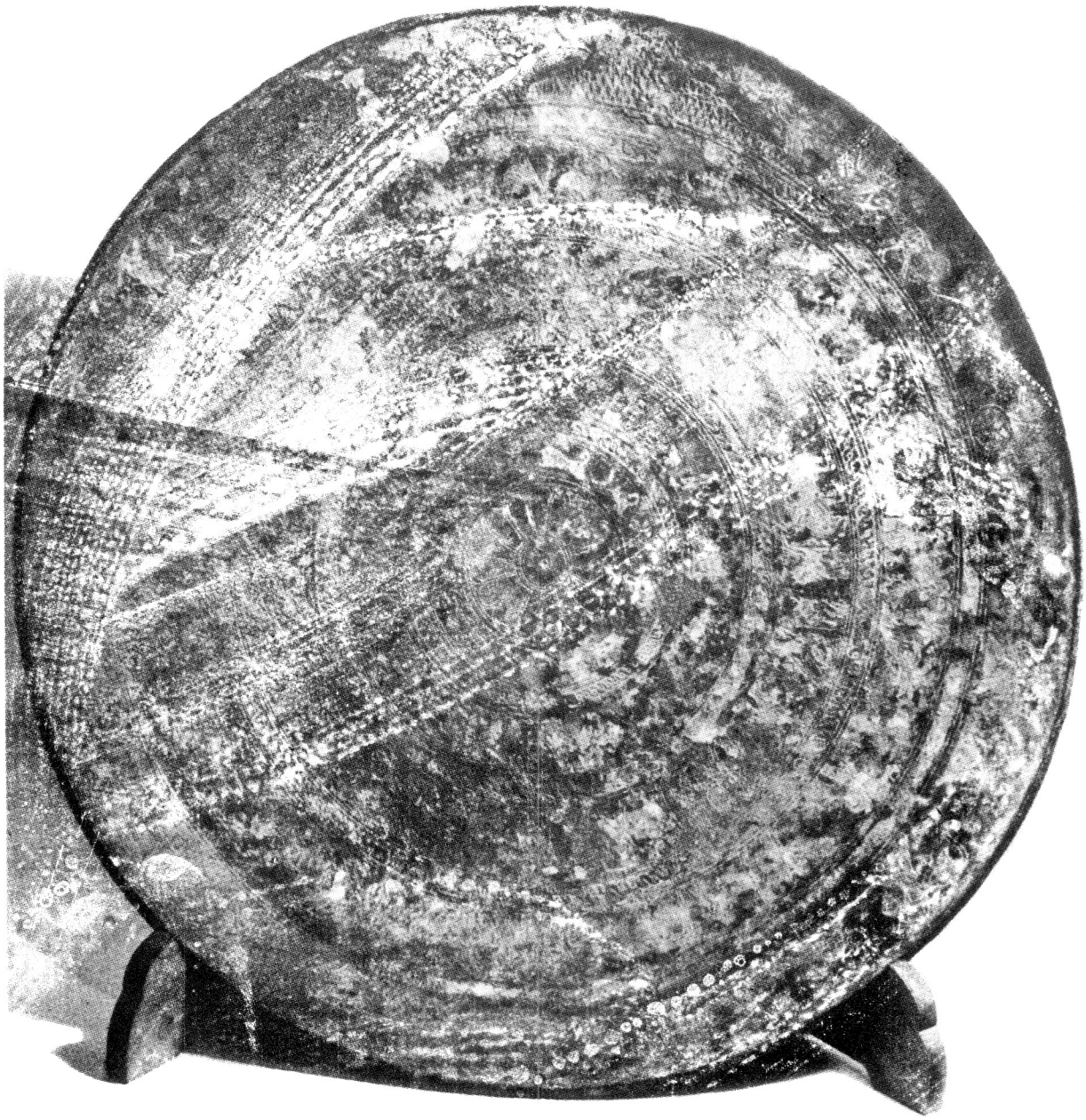

۱ــ جام برنزی کیدین‌هوتران

ع . علیزاده بعداز مقایسه تابوت برنزی ،نقوش حلقه قدرت آرامگاه وغیره تاریخ آنرا موخر برقرن هشتم قبل از میلاد نمی داند. علاوه بر آن وی نظریه ف . والا را که پادشاه بودن کیدین هوتران را به‌دلیل نداشتن لقب و عنوان رد کرده تا حدودی وارد ندانسته و معتقد است که .

"آلات و ادوات موجود در آرامگاه گواه این است که گور متعلق به‌شخصی دولتمند واحتمالا "یک‌حاکم مناطق کوهستانی بوده است . (۵)

در خاتمه این‌بحث لازم است به این‌نکته اشاره شود که‌جام ارجان‌نیزبر طبق‌گزارش‌هیات اعزامی‌به ارجان‌از جمله‌اشیائی بود که در داخل آرامگاه بدست آمده است .

۳ــ بررسی‌ومطالعه نقوش صحنه‌های مختلف بدنه داخلی‌جام (تصویر ۱۸ــ۱۴ ، ۱۲ــ۹ ، ۳ ــ ۱)

در قسمت داخلی جدار جام به صورت چهار نوارموازی‌هم صحنه‌های مختلف زیر حکاکی شده است :

۱ــ مجلس ضیافت درمقابل‌چادر سلطنتی وحمل‌حیوانات‌شکار شده به مقر شاهی :

در اولین‌نوار فوقانی‌قسمت داخلی‌جدارجام‌برنزی‌مکشوفه از ارجان که درعین‌حال فوقانی‌ترین نوار جام را نیز تشکیل می‌دهد دوصحنه مختلف منقوش‌حکاکی شده است . درصحنه اول که صحنه اصلی نیز می‌باشد یکی از پادشاهان ایلام در مجلس ضیافتی مشاهده می‌شود (۶) بررسی عمیق در مورد جزئیات نقش وی و سایرنقوش روی جام به دلیل کوچک‌بودن آنها و همچنین سائیدگی‌جام و خرابی وارده به نقوش بسیار مشکل است اما تا آنجائی که طرح ارائه شده ر . وطن دوست از نقوش جام امکان‌می‌داده جهت‌شناخت آنهادرباره‌جزئیات نقوش بررسی و مطالعه شده که ذیلا " نگاشته می‌شود :

هنرمندان ایلامی‌پیکره پادشاه ایلام‌را در روی نوار اول‌از سمت راست بدن او نشان داده‌اند و به همین جهت مجلس ضیافت هم در مقابل او و در سمت راست صحنه نمایش‌داده شده است . شاه بر روی تختی نشسته که قسمت فوقانی آن‌با نقش کله حیوانی شبیه گاو مزین است . وی تاجی مرصع بایک گوی تزئینی‌در قسمت فوقانی‌آن برسردارد (هرچند به‌دلیل کوچکی نقش‌مرصع بودن‌تاج چندان‌واضح نیست) .هنرمندان ایلامی‌شاه‌ایلامی رادرحال نوشیدن‌ازیک‌ظرفی نشان‌داده‌اند . ظرفی که دردست‌شاه می‌باشدیک ریتون است هر چنددرطرح ارائه شده‌کیفیت ریتون نامشخص‌است ولی با مراجعه به‌عکس منتشرشده (۷) و اینکه‌دونمونه‌دیگرازاین نوع‌ریتونها‌درسمت مقابل و در زیر میز قرار دارند ریتون بودن آن مسجل است. قسمت زیرین این نوع ریتونها همیشه به شکل کله حیواناتی مثل شیر ، قوچ و غیره می‌باشد .ریتونی هم که‌پادشاه‌ایلامی در دست خود دارد مزین به کله شیراست .

در پشت سرشاه چادر باشکوه سلطنتی ازنوع‌آلاچیق‌طوری نشان داده‌شده که تا اندازه‌ای می‌توان‌از وضعیت درون‌چادر نیز با خبرشد . در درون چادر سلطنتی تخت مخصوص‌جهت استراحت پادشاه‌ایلام قراردارد‌و دو نفراز خدمه‌شاهی‌مشغول انجام کارهائی‌در داخل چادرو اطراف تخت‌شاهی‌می‌باشند. (این‌نظریه‌هم مستبعد نیست‌که هنرمندان ایلامی‌خواسته‌اند دو نفر مذکور را در حال برپا کردن آلاچیق نشان دهند) . آلاچیق شاهی طوری نشان داده شده که در بخش فوقانی‌آن قسمتی از سقف به صورت دایره مرکزی قرار دارد و از محیط دایره تیرک‌هائی به طرف زمین‌کشیده شده است .قسمت‌جلو یا ورودی آلاچیق به وسیله یک سایه بان مزین به کله‌حیوانی شبیه بزکوهی (۸) مشخص‌گردیده‌است . درهمین‌قسمت‌مدخل یا ورودی‌آلاچیق که درعین‌حال حدفاصل چادرو تخت‌شاهی است دونفردیگراز خدمه‌شاهی‌ایستاده‌اند .نفراول‌که‌مستقیما"

۵ــ همانجا ، ص ۲۸۶

۶ــ دراین مقاله‌شخصی‌که‌پیکره اوبرروی‌تخت (چه‌درنواراول‌و چه‌در نوارهای‌دیگر) مشاهده‌میشود‌بعنوان پادشاه مطرح میگردد ولی ممکن است شخص مذکور حاکم یا والی نیز باشد .

۷ــ ر. وطن دوست ، ۱۳۶۷ ، عکس شماره ۱۵ ب

۸ــ همانجا عکس شماره ۱۵ب

۲- جام برنزی کیدین‌هوتران :

نوار اول (نوار فوقانی) : شاه ایلامی در اقامتگاه موقتی و در پشت چادر سلطنتی

نوار دوم : شاه ایلامی در دژ یا مقر حکومتی خود

نوار سوم : شاه ایلامی در صحنه اهداء هدایا (؟)

نوارچهارم: بخشی از صحنه جشن ورزشی یا جشن پیروزی

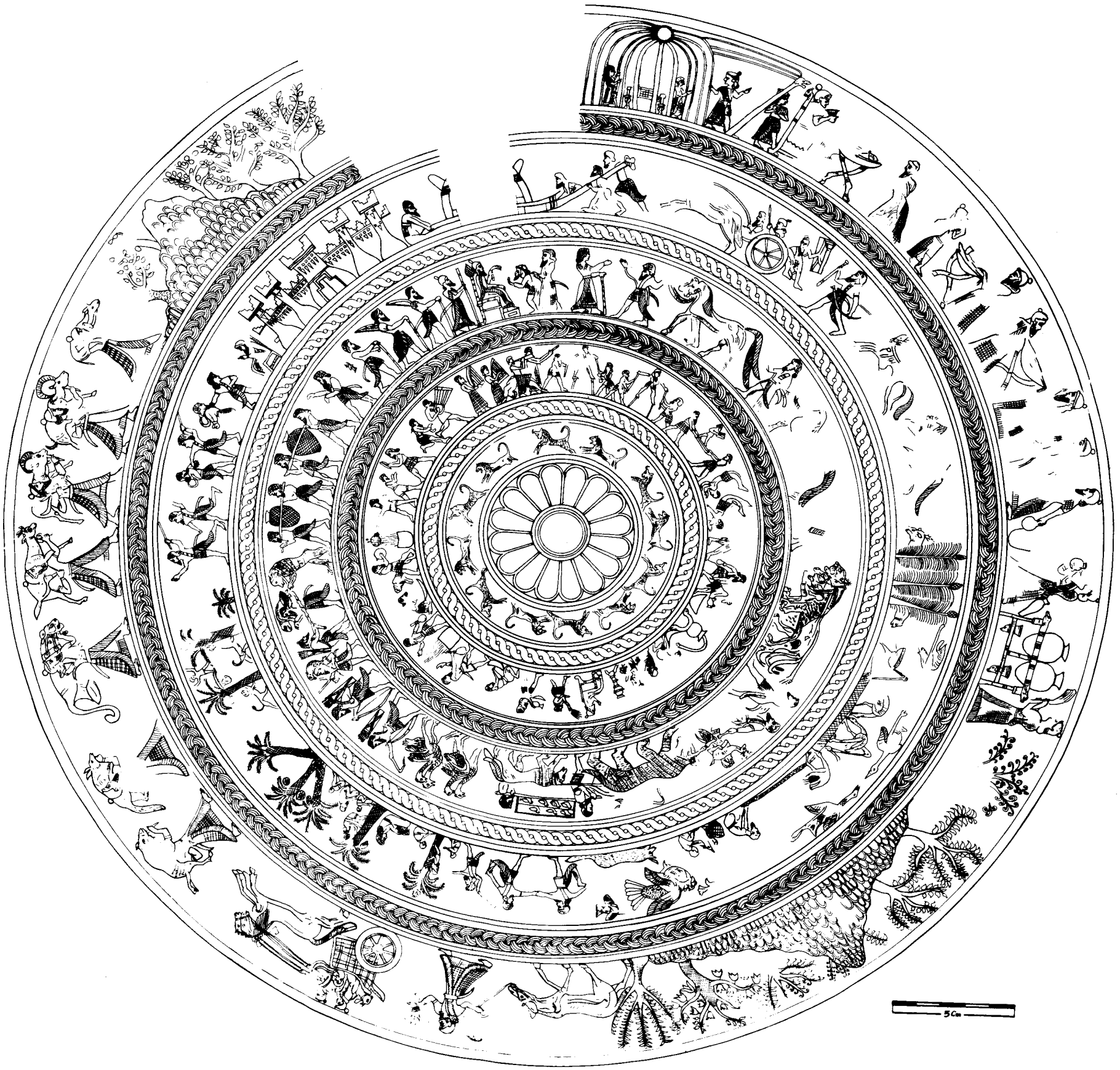

۳– طرح نقوش جام برنزی کیدین هوتران

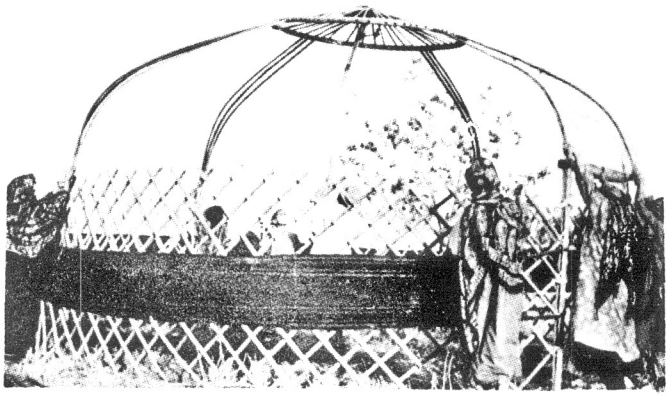

۴ ـ اسکلت آلاچیق در حال برپائی به وسیله زنان

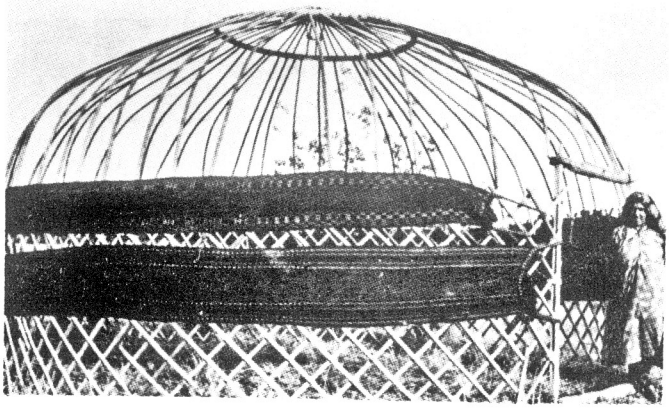

۵ ـ اسکلت آلاچیق برپا شده بدون رونمدی آن

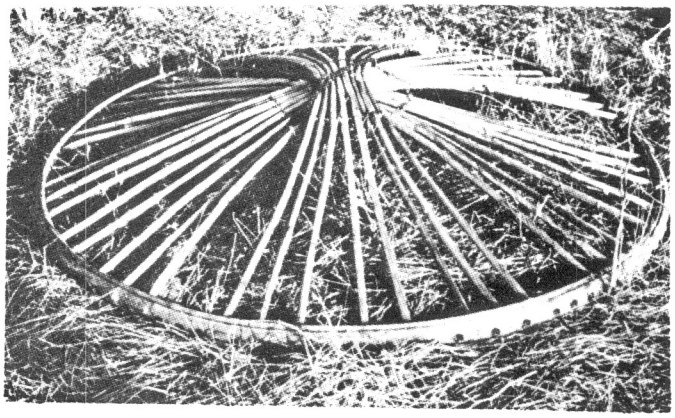

۶ ـ قسمت فوقانی اسکلت آلاچیق قبل از نصب

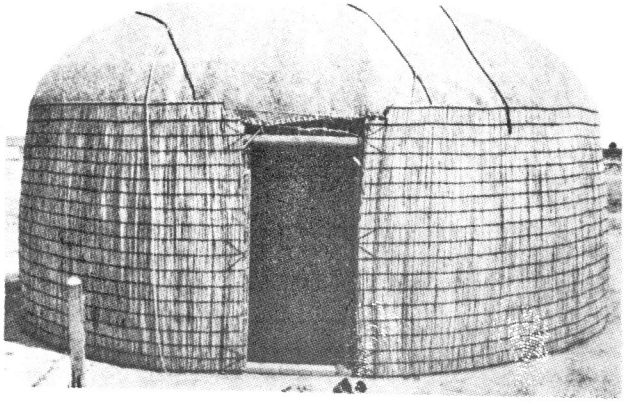

۷ ـ آلاچیق و مدخل آن

۸ ـ الف ـ نمای اسکلت چوبی آلاچیق

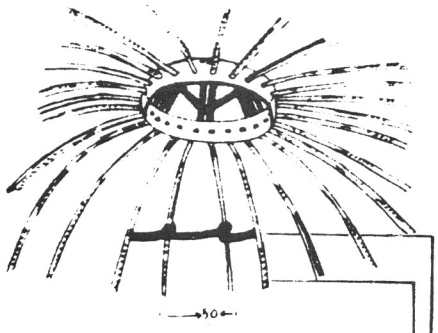

روش اتصال چوبهای خمیده دیواره آلاچیق به حلقه سقف .

نوار پشمی دستباف "باسترنج" با عرض ۶ تا ۸ سانتیمتر وبطول ۱۴ متر ، برای محکم نگهداشتن تیرهای آلاچیق .

۸ ـ ب ـ روش اتصال اسکلت چوبی آلاچیق

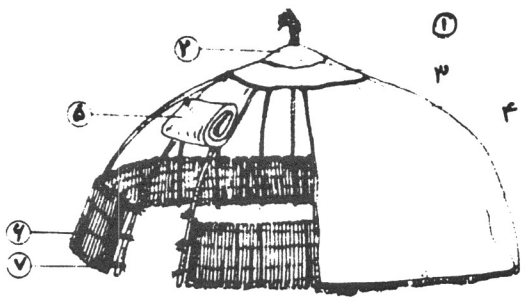

۱ـ منگوله "gotâz"

۲ـ "Bâšliq"

۳ـ "Arâxčin" یا "Bogâz Lag"

۴ـ رونمد پهلوئی "Yân-keča" . قسمت نمد عقبی را "Dâli-keča" یا "Čol-gâši"

۵ـ نمد دَرورودی "Gâpi-bâši" یا "Yellix"

۶و۷ـ چنج یا چش ، حصیریست که از نی‌هایی به درازای ۵۰ تا ۸۰ سانتیمتر با رشته‌ای از موی بزبیگدیگر متصل می‌کنند و گرداگرد آلاچیق میگذارند ، در دو سر حصیر یک جفت طناب کوتاه و حلقه‌دار بنام "Ašig" وجود دارد که به پایه‌های در ورودی قرار می‌گیرد .

۸ ـ ج ـ طرح کامل آلاچیق

در مدخل چادر ایستاده دست راست خودرا برروی چادر نهاده و دست چپ را نیز به طرف بالا بلند کرده که ظاهرا "مشغول انجام امری است . شخصی که در پشت تخت شاه ایستاده برعکس نفر قبل دو دست خود را به منظور ادای احترام مقابل شکم بر روی هم (که معمول ایلامی‌ها میباشد) قرار داده است . نمونه‌های مختلف حالت احترام نظیر صحنه مذکور در روی نقوش برجسته کورانگون (۹) ، نقش رستم (۱۰) کول فره (۱۱) اشکفت سلمان (۱۲) و غیره وجود دارد . هر دو نفر کلاهی شبیه تاج یا کلاه شاه برسر دارند و این امر می‌رساند که اولا" افراد مذکور از افراد عالی مقام حکومت یا از نزدیکان و خدمه شاهی می‌باشند و ثانیا" استفاده ازکلاه مذکور منحصر به شاه ایلامی نیست بلکه افراد دیگر هم حق استفاده از آن کلاه را نیزداشته‌اند . این نوع رسوم در دوره هخامنشی هم دیده می‌شود به طوریکه داریوش ، خشایار و سربازان پارسی بر روی نقوش برجسته تخت جمشید دارای یک نوع کلاه مشابه می‌باشند .

دو نفری که در مدخل ورودی آلاچیق ایستاده‌اند لباس‌های یکسان پوشیده‌اند . بدین نحو که آنها لباسی ساده یا مزین که تا روی زانو را می‌پوشانیده و بر روی آن شنلی که تا روی پا می‌رسد برتن دارند .

در مقابل شاه و دراطراف سه‌میز پنج نفر از بزرگان قوم دو بدو روبروی هم ایستاده‌اند همه آنها به همراه شاه مشغول نوشیدن هستند . تمام شرکت‌کنندگان در ضیافت دارای همان نوع کلاهی می‌باشند که شاه برسر دارد لیکن نفر اول که مستقیما" مقابل شاه به حالت خمیده ایستاده کلاه بر سر ندارد . از آنجائی که شرکت‌کنندگان در ضیافت مذکور با کلاه یکسان دیده می‌شوند به یک احتمال شخص مذکور نیز کلاه برسر داشته منتها مشهود نبودن کلاه او ممکن است ناشی از لطمات وارده به ظرف برنزی باشد . این فرضیه نیز محتمل است که شخص اخیرالذکر به دلیل خاص و به طور ناگهانی و جهت رساندن خبر مهم به پادشاه ایلامی اذن دخول به مجلس ضیافت مذکور یافته است و در نتیجه این امر نفر مذکور نتوانسته است از لحاظ پوشیدن لباس خود را با سایر شرکت کنندگان در جشن یا ضیافت هماهنگ سازد. همه شرکت‌کنندگان در مجلس مذکور دارای ریشی بلند هستند فقط دو نفر خدمه‌ای که در اطراف میز بزرگ ایستاده‌اند فاقد ریش می‌باشند و از قراین چنین به‌نظر می‌رسد که این دو نفر زن هستند .کلاه آنها شبیه کلاه سایر شرکت‌کنندگان است لیکن معلوم نیست که لباسشان هم کاملا" با لباس مردان شرکت‌کننده مطابقت دارد یا نه . (در اینجا ذکر این نکته ضروری به‌نظر می‌رسد که پیکره خواجگانی نیز بر روی نقوش برجسته آشور در هزاره اول قبل از میلاد حجاری شده‌اند که نشانگر وجود چنین افرادی درخدمت پادشاهان آشوریست . امادر روی جام برنزی ارجان به نظر نمی‌رسد که دو نفر مذکور ازجمله خواجگان ایلامی باشند که در مجلس ضیافت شاهی حضور دارند) .

زنی در پشت میز ایستاده و با بادبزنی در دست درحال بادزدن می‌باشد و به احتمال قوی او سعی می‌کند تا بدین وسیله پشه و سایر حشرات موذی را از دهانه باز خمره‌های نوشیدنی دور کند . زن دوم در مقابل میز ایستاده و خمره کوچکی رادر دست‌هایش نگه‌داشته‌است . از این خمره لوله نازکی به خمره کوچک مشابهی وصل می‌شود که در دست یکی دیگر از خدمه قرار دارد . وضعیت قرار گرفتن خمره‌ها طوریست که به آنان امکان می‌دهد با خالی شدن خمره مورد مصرف اولی مایع نوشیدنی از خمره دوم که در دست زن و در مقابل سینه وی نگهداشته شده مجددا" به خمره اول جریان پیدا کند . اگر ظرف دراز دیگری راهم که به‌کمر زن مذکور بسته شده با این اشیاء ومکانیزم آنها مربوط بدانیم می‌توانیم بدین نتیجه برسیم که زن مذکور به راحتی می‌تواند ظرف دراز مزبور را از خمره های بزرگ که بر روی میز بزرگ قرار دارد پر کرده و به خمره کوچک که در دست‌های خویش نگهداشته بریزد و بدین ترتیب نوشیدنی از خمره وی به وسیله لوله به خمره دوم که در دست خادم روبروی زن است جریان پیدا می‌کند و این شخص می‌تواند بدین ترتیب با

۹ــ ا . پرادا ،هنر ایران باستان ، تمدن‌های پیش از اسلام ،از انتشارات دانشگاه تهران ،شماره ۱۶۵۶ ، ترجمه ی . مجیدزاده ، تهران ۱۳۵۷ ش ۴۱

10- P. Amiet, Elam, France 1966, P. 386

۱۱ــ ل . واندنبرگ ،باستانشناسی ایران باستان ،ترجمه ع .بهنام ، ازانتشارات دانشگاه تهران ۱۰۶۹ لوحه ۹۱ الف

۱۲ــ همانجا ، لوحه ۹۱ ب

۹ـ حام‌برنزی کیدین هونران :

نوار اول (سوار فوقانی) : شاه ایلامی در صحنه [illegible]

نوار دوم : همراهان شاه ایلامی ، ارابه و قسمتی از قایق

نوار سوم : بخشی از هدایا (؟)

نوارچهارم : (پائین عکس سمت راست) : شاه ایلامی در صحنه پیروزی

کمک زن مذکور لیوان‌هائی را که بر روی میزها قرار دارند از نوشیدنی‌ها پر کند. شکل میزهائی‌که مهمانان در اطراف آنها دو به دو ایستاده‌اندیکسان است و شامل دو جزء (پایه‌ورویه) می‌باشد بااین توضیح که پایه‌ها به شکل وحالت ضربدرساخته شده و قسمت‌فوقانی‌آن‌علیرغم میزهای متداول امروزی‌دارای رویهٔ مسطح و نیمه مسطح و نسبتا "گود (برحسب مورد) و تحتانی محدب (دید افقی از قطر ظاهری میزها) می‌باشد. پایه‌های میزها نیز علیرغم شکل هندسی آنها نشانگر پاهای بزکوهی یاحیوانی شبیه‌آن می‌باشد. هنرمندان‌قدیم به‌منظور اینکه به میزو یا هر قبیل‌مصنوعات خود زیبائی وشکوه‌خاصی ببخشند معمولا "این‌طرق رابه‌کارمی‌گرفته‌اند. میزی‌که‌خمره‌های بزرگ بر روی آن قرار داده شده برعکس میزهای گروه اول به شکل مستطیل و قطع نظر از پایه‌های آن از دو قسمت تشکیل یافته است: قسمت فوقانی یا روی میز که در داخل دوحفرهٔ تعبیه شدهٔ آن‌دو خمره بزرگ‌قرار گرفته است‌و قسمت‌تحتانی که موازی قسمت فوقانی بوده و در داخل دو حفره کوچک آن نیز دو ریتون که قسمت تحتانی آن ها با نقش کله حیوانات تزئین شده‌قرار دارندو به‌طوریکه ازدیدافقی استنباط می‌شود قسمت‌تحتانی‌میز به وسیله حائلی به دو قسمت تقسیم‌شده یاستونی دروسط‌آن قرار دارد. لبه‌های میز درقسمت‌فوقانی بانقش‌کله‌حیوانات‌دیگربه صورت‌برجسته مزین شده. علاوه‌بر تزئینات‌فوق‌به نظرمی‌رسدکه تمام بدنه‌میز هم دارای‌تزئینات هندسی می‌باشد.

به طورکلی در صحنه ضیافت ۱۴ نفر مشاهده می‌شوند که چهارنفرآنها در پشت سرشاه و در اطراف یا درون چادردر نقش خدمه یا ازافراد نزدیک شاه‌مشغول انجام کارهائی‌بوده و۵ تا شش‌نفر مهمانان‌بلندپایه شاهی درمجلس‌ضیافت‌حضور دارند. بین‌سه تا چهار نفرنیز که دو نفرآنها زن‌ودونفرشان مرد هستند با نوشیدنی‌ها از حضار پذیرائی می‌کنند. برروی میزها هیچ‌گونه نشانه‌ای ازوجود غذا دیده نمی‌شود وبه‌همین دلیل به نظرمی‌رسد که ضیافت‌مذکور برای صرف نوشیدنی ها بوده است. به‌عبارت دیگراز نقوش نواراول‌جام چنین‌پیداست که یکی‌از پادشاهان ایلامی‌بین چهار تاپنج نفر از بزرگان‌قوم را در منطقه‌ییلاقی و در مقابل‌چادر خویش‌به صورت‌خصوصی به حضور پذیرفته‌و منحصرا" با نوشیدنی‌ها از آنان پذیرائی به عمل‌می‌آید. بین‌صحنه‌مجلس ضیافت‌و صحنه دوم که‌نصف دیگر بدنه‌داخلی و فوقانی‌جام برنز مکشوفه‌از ارجان‌رابه‌خود اختصاص‌داده‌و دردو طرف‌ظرف رشته‌کوه‌هائی شامل‌درختانی نشان داده شده تاهم دو صحنهٔ روی نوار اول را از هم جدا نماید و هم موقعیت‌و محل هریک از صحنه‌ها را به طورکاملا" متمایز از همدیگر نشان دهد.

در صحنه دوم روی نوار اول و پشت کوه ها ده نفر با کلاه و لباس‌مشابه‌دراشکال وکیفیت‌به‌شرح‌زیرنمایش داده‌شده‌اند.

هشت نفراز آنان پیاده‌هستند و دو نفر در داخل ارابه‌ای ایستاده‌اند. ارابه بین نفر هفتم و هشتم پیاده دیده‌می‌شود همهٔ هشت نفر پیاده که رو به طرف چادر سلطنتی‌هستنددر حالی که بدن‌آنها به‌صورت تمام رخ‌و ازطرف‌مقابل نشان‌داده شده سر و صورت‌و پاهای‌آنان به شکل نیم رخ و از سمت‌راست بدن به تصویر کشیده شده‌اند، نشان دادن سرو پاها ازنیم‌رخ و بدن ازطرف‌جلو درهنرایلام سابقه‌طولانی دارد. هنرمذکور را می‌توان‌به وضوح برروی نقوش برجسته ایلام‌کول فره، نقش رستم، اشکفت‌سلمان، کورانگون، شهسوار (۱۳) وغیره‌مشاهده کرد. همه‌آنان‌به استثنای نفرآخر حیوانات مختلفی راباشکل استقرارتقریبا "یکسان‌برروی‌دوش خودحمل‌می‌کنند (توضیحا" هیکل حیوانات‌و مخصوصا "رئوس آنهابرروی شانه‌چپ‌وپاهای آنها روی‌شانه راست افرادقرار دارند به‌نحوی که‌باوجودقرار گرفتن پای حیوانات بر روی شانهٔ افراد حامل حیوانات‌سرو صورت افرادبه‌وضوح مشاهده‌می‌شود) شکارچیان‌شاهی بادست راست پای‌راست حیوانات راگرفته‌اند لیکن هماهنگی‌کامل‌در گرفتن قلاده با دست چپ بین آنها وجود ندارد. این امر شاید از آنجا ناشی شده که قلاده حیوانات یکسان نیستند. به همین جهت شکارچیان شاهی گاهی قلاده‌ها را که‌بعضی‌از آنها بلند و برخی کوتاه است به طرق مختلف با دست چپ گرفته‌اند. حیوانات به‌ترتیب غزال، قوچ، قوچ، بزکوهی، شیر، روباه و گراز است.

کلاه همه‌شرکت کنندگان درصحنه‌حمل حیوانات شکار شده (پیاده و سواره) یکسان‌است که عبارت از کلاه ساده با یک گوی تزئینی‌درقسمت‌فوقانی ویک باندتزئینی در قسمت‌جلو. به‌عبارت‌دیگرکلاه‌شکارچیان‌شاهی‌باکلاه‌شاه‌وتمام شرکت‌کنندگان در صحنه‌ضیافت هماهنگی‌دارد. لباس‌شکارچیان از دوقسمت

۱۳ــ رجوع شود به زیرنویس های ۱۲ــ۹ همین مقاله

۱۰ـ حام بررسی کیدین‌هوران :

نوار اول (نوار فوقانی) : خدمه (زن و مرد) و حمره‌ها و ریسوس‌های روی میز

نوار دوم : صحنه ماهیگیری

نوار سوم : بخشی دیگر از هدایا (؟) شترمرغ‌ها ، پرندگان ، شیرها و غیره

نوارچهارم: شاه ایلامی در صحنه پیروزی (پشت سرشاه طباخ‌خانه سلطنتی ودر مقابلش جشن پیروزی توام با اجرای ورزش های مختلف

تشکیل یافته است : قطعه اول عبارت از پیراهن آستین کوتاه ساده و قطعه دوم شامل دامن بلند ساده که با نقوش هندسی (خطوط عمودی و افقی ،موازی‌متقاطع) مزین‌گردیده است . علاوه بر تزئینات فوق ،قطعه لباس اخیردر قسمت حاشیه زیر و کناره های باز آن نوارهای تزئینی دارد .هردو قطعه لباس به وسیلـه کمربنـدی به کمـر افراد بسته شده است .درکمر شکارچیان یک شمشیر بلند با نوک خمیده نیز دیده می‌شود . (تصاویر شماره ۱۵، ۱۲، ۱۱). لباس نفر هشتم از گروه پیاده (یا نفرآخر) با لباس‌سایرین‌فرق مختصری دارد و آن‌عبارت از این است که یراقی مزین به خطوط مورب موازی هم از روی شانه سمت راست‌تا کمر را می‌پوشاندویژگی دیگری‌که‌نفرهشتم با سایر افراددارد تنها به اختلاف فورم لباس ختم نمی‌شود بلکه وی تنها کسی است که هیچگونه حیوانی را بر دوش‌حمل نمی‌کند . به عبارت دیگرشخص مذکور سوارکاری است‌که اسب خویش‌رافقط به دنبال‌خود یدک‌می‌کشد .هر یک ازشکارچیان پیاده شاهی‌مسلح به شمشیری هستند که‌به کمر خودبسته‌اند . اگر درکمر بعضی از آنهاهم شمشیری دیده نمی‌شود محتملا " در اثرخرابی و صدمات‌وارده به‌نقوش جام می‌باشد .نفرهشتم از گروه‌پیاده یاسوارکارعلاوه برشمشیر کمانی‌نیز در پشت خود دارد که‌این هم یکی ازوجوه تمایز اوبا سایرپیاده‌ها می‌باشد . وجود گل لوتوس‌در دست چپ‌وی نظر هربیننده‌ای رابه‌طرف او جلب می‌کندشاید با بررسی بیشتروضع سوارکار مذکوراین سئوال پیش بیاید که آیاشخص مذکور خود شاه ایلامی‌نیست ؟ اما در وضعیت‌فعلی مشکل‌بتوان‌باین سئوال‌جواب دادالنهایه می‌توان گفت‌که‌وجود گل‌لوتوس و سایرویژگی‌های شخص‌مذکور نمی‌توانددلایل‌کافی برای شاه‌بودن‌او باشدبا وجوداین توجه به تمامی صحنه‌هاسه نکته‌حساس درموردوضع شاه یاپادشاهان روی جام‌ارجان را مطرح می‌سازد . .

۱ــ اول‌اینکه درتمامی صحنه‌هاپادشاه‌در حال نشسته‌نشان داده شده و در پشت سرآنها محافظین حضور دارند .

۲ــ دوم اینکه‌شاه‌درتمامی‌صحنه‌هامرکزثقل‌بوده و به‌عبارت دیگر مکان مخصوص‌خود را دارد . در صورتی که‌در صحنه‌دوم نوار اول‌شخص مذکورآخرین‌نفر درپشت‌سرافراد دیگرمی‌باشد .

۳ــ نکته سوم اینکه به نظر می‌رسد هنرمندان ایلامی‌پیکره یک پادشاه رادر هرصحنه‌به تصویر کشیده‌اند .به عبارت‌دیگر درهریک ازنوارهای‌چهارگانه بدنه‌داخلی جام نقش فقط یک پادشاه ایلامی دیده می‌شود .

به همین جهت نمی‌توان‌پذیرفت که شخص مذکور شاه‌باشد لیکن‌این‌تصورمی‌رودکه وی بنابه‌وضعیت‌صحنه‌می‌تواندفرمانده یا رئیس شکارچیان شاهی باشد .

قبل ازاینکه جزئیات‌صحنه‌دوم بر روی نواراول جام‌ارجان را باتمام بـــرسانیم ضروری به‌نظر می‌رسد که دربارهٔ وضعیت ارابه نیز اختصارا " اظهارنظر شود .

ارابه با چرخ هشت‌پر و بااطاقکی‌که بدنه آن مزین‌می‌باشد به‌وسیله‌دواسب‌کشیده‌می‌شود .درداخل‌ارابه‌دونفرایستاده‌اند یکی عنان اسب‌ها را دردست داردو دومی در کناروی‌ظاهرا" مواظبت از حیوانات شکار شده (قوچ و بزکوهی) ای را که‌در داخل اطاقک ارابه قرار داده شده به عهده دارد .هر دونفر سرنشینان ارابه نیزکلاهی شبیه کلاه سایر افراد شرکت کننده در این صحنه بر سر دارند . بنا به مراتب بالا اگرصحنه‌اول نوار اول روی جام راصحنه ضیافت در شکارگاه سلطنتی تصور کنیم ، صحنه دوم نواراول را باید صحنه شکار یا صحنه‌حمل حیوانات شکارشده به‌منطقه‌سکونت پادشاه‌ایلام نام‌گذاری‌کرد.

با برداشت‌های کلی از دو صحنه‌روی نوار اول بررسی‌خود را بر روی صحنه‌های دیگر بدنه جام ارجان ادامه می‌دهیم .

۲ــ صحنه مراجعت فوری شاه ایلامی به مقر حکومتی و اعمال قدرت بر علیه شورشیان ؟

برروی‌نواردوم بدنه‌داخلی جام‌برنزی ارجان‌صحنه‌دیگری دیده می‌شود که نمایانگر وقایع مهمی که احتمالا " در دوران حکومت‌یکی‌ازپادشاهان‌ایلام اتفاق‌افتاده‌می‌باشد.بدین‌ترتیب باید گفت‌که‌اگر صحنه‌های‌روی نوار اول‌نشانی ازشادی ،نشاط و امنیت و آرامش بودصحنه‌های روی نواردوم حکایت‌ازتحرک جنب وجوش،توبیخ ، تنبیه‌و به عبارت‌دیگرقلع وقمع مخالفین یا شورشیان داردو به‌نظرمی‌رسدکه بعداز یک مرحله‌استراحت در شکارگاه پادشاه ایلامی مجبور به ترک آن و مراجعت به‌دژ یا قلعه ، مرکز قدرت خـود شده باشدتا به اخبار مهم واصله از نزدیکان‌خویش رسیدگی‌نماید . پیکره‌پادشاه در روی تختی که جلو دژ یا قلعه‌حکومتی قرار دارددیده می‌شود قلعه باپنج برج‌دیده‌بانی و یک‌دروازه‌طوری ساخته‌شده‌که‌حاکی‌ازاستحکام آن و خلاقیت معماری آن دوره است .

با شناسائی‌نقطه‌حساس صحنه‌دوم‌بر روی‌نوار دوم دو مورد وجه افتراق مهم‌بین صحنه اول‌نواراول و صحنه دوم نواردوم

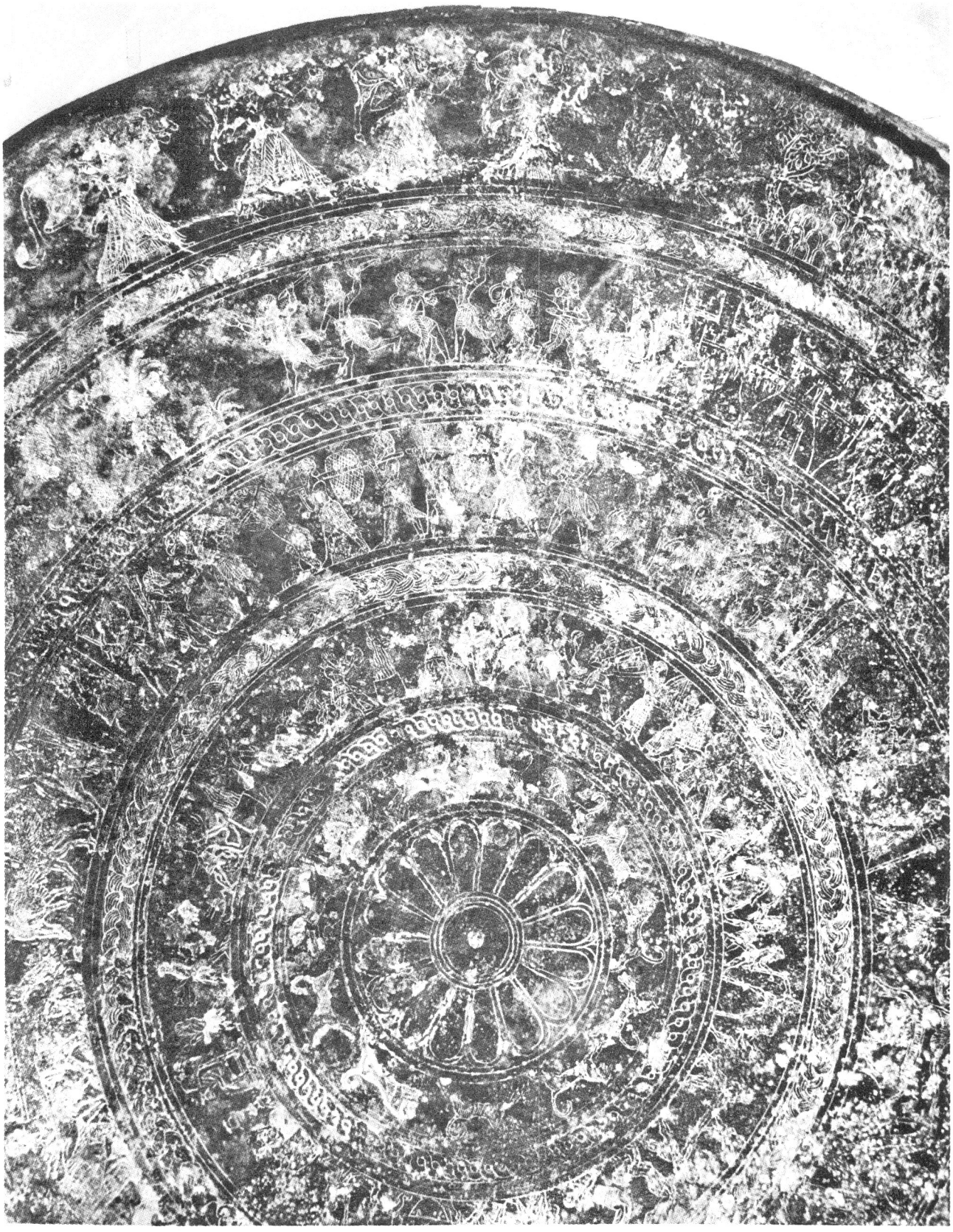

۱۱ - جام برنزی کیدین هوران

نوار اول (نوار فوقانی) : شکارچیان شاهی درحال حمل حیوانات شکارشده

نوار دوم : شورشیان دستگیرشده و به پیش شاه ایلامی آورده می‌شوند

نوار سوم : پادشاهی ایلامی و پشت سرش اسلحه‌داران شاهی ـ بخش آخر هدایا نیز دیده می‌شود

نوار چهارم : ورزشکاران ،نوازندگان ،طباخان در صحنه پیروزی یا جشن در خدمت پادشاه ایلامی

۱۲ـ جام برنزی کیدین‌هوتران :

نوار اول (نوارفوقانی) : تعدادی از افسران بلندپایه ایلامی یا شکارچیان شاهی

نوار دوم : صحنه نخلستان و تعقیب فراریان

نوار سوم : بخش دیگری از هدایا (؟) خمره‌هاوحیوانات

نوارچهارم: ورزشکاران ، نوازندگان ، طباخان در صحنه جشن

ملحوظ است .

۱ــ مورد اول اینکه دید پادشاه در نوار اول در جهت عقربه ساعت بود . اما در نواردوم هنرمندان ایلامی برعکس صحنه اول عمل کرده‌اند یعنی اینکه پادشاه در صحنه دوم بر عکس جهت عقربه ساعت نگاه می‌کند .

۲ــ مورد دوم این است که پیکره پادشاه روی نوار دوم درزیر پیکره پادشاه دیگر در روی نوار اول حکاکی نشده است .

بنا بر توضیحات مندرج در فرازهای دوگانه فوق چنانچه بخواهیم موقعیت پیکره پادشاهان را بر روی چهار باند جام نسبت به همدیگر از لحاظ هندسی مشخص سازیم دقیقا "نقطه مرکزی جام را که درعین حال مرکز دوایر در بر گیرنده نوارها نیز می‌باشد (نقطه O) در نظر می‌گیریم و سپس از نقطه مذکور خطی مستقیم به طرف موقعیت پیکره پادشاه بر روی نوار اول " نقطه A " و خط مستقیم دیگری به طرف موقعیت تصویر پادشاه بر روی نواردوم " نقطه B " بکشیم زاویه‌ای به دست می‌آید که چنانچه منصف آن هم ترسیم شود از نقطه " C " موقعیت نقش‌شاه روی نوار سوم می‌گذرد ونهایتا" اگر منصف‌الزاویه ترسیمی‌را ازنقطه O به طرف عکس‌موقعیت نقطه C امتداددهیم نقطه D موقعیت پیکره پادشاه‌برروی نوار چهارم بدست خواهد آمد (برابر نقشه زیر) . دراینجا لازم به توضیح است که‌چنانچه اختلاف جزئی در موقعیت‌هر یک از نقاط A ، B ، C ، D ، O ملحوظ باشد مربوط به چگونگی انطباق طرح با نقوش جام خواهد بود .

در نوار اول به لحاظ اینکه دید شاه به طرف حرکت‌عقربه ساعت بود نگارنده مبنای بررسی خود را بر این پایه استوار ساخت و همچنین به لحاظ اینکه در نوار مذکور دو رشته کوه در دو نقطه متفاوت و در عین حال‌روبروی هم قرار داشت‌به همین جهت نوار اول نقوش جام را به دو صحنه اصلی‌وفرعی

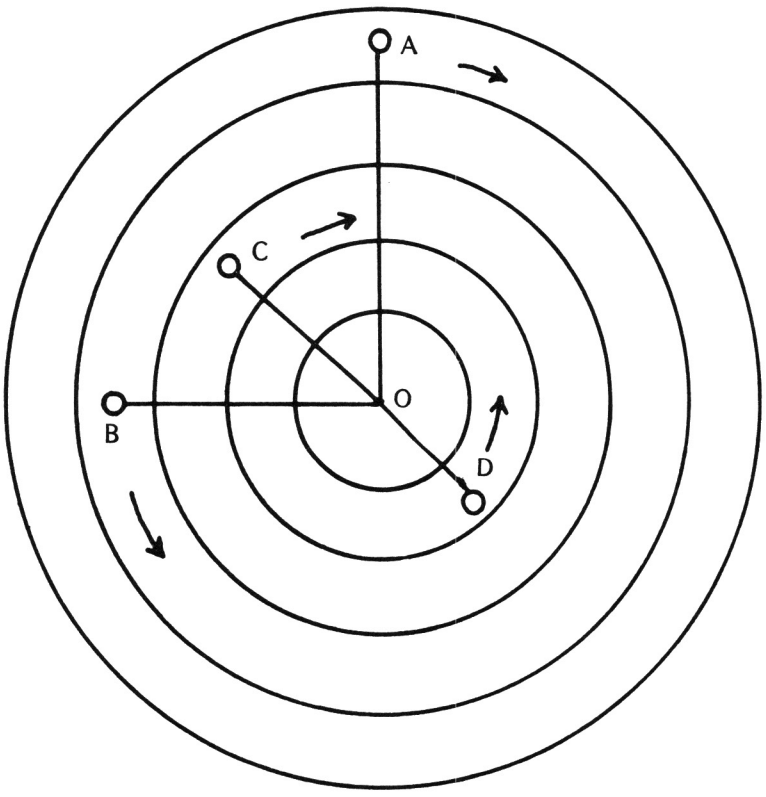

۱۳ــ موقعیت پیکره‌پادشاه ایلامی درچهارصحنه بدنه داخلی‌جام‌برنزی‌ارجان

تقسیم و به‌بحث درباره‌ٔ آنها پرداخته است . اما این‌وضعیت در نواردوم دیده‌نمی‌شود به‌طوری‌که رشته‌کوه دیگری‌درصحنه دوم (نواردوم) حکاکی‌نشده است وعلاوه بر آن دیدپادشاه به طرف عکس جهت عقربهٔ ساعت است .

بررسی نقوش‌روی نواردوم‌نشان می‌دهد که در آن فقط یک صحنه به نمایش گذاشته‌شده است . وقایع این صحنه ازنقشی که با سر دو حیوان‌مزین گشته و به عنوان نیزار تلقی‌گردیده در جهت عکس عقربه ساعت شروع و مجددا " در طرف دیگر جام بدان‌ختم می‌شود .دراین صحنه‌که ظاهرا "حدوث‌وقایعی را در پشت قلعه به نمایش گذاشته نشانگر حرکت یا مسافرتی به طرف قلعه است . تعدادی اسب سوار مسلح در حال‌بدرقه و حفاظت ازارابه‌ای‌هستندکه به‌کناررودخانه‌یا دریائی‌نزدیک شده است .قایقرانان بارسیدن ارابه‌مخصوص درحال‌انداختن قایق به آب هستند . آنچه که نگارنده را به عنوان کردن‌این مطلب که به احتمال زیاد پادشاه ایلامی در داخل ارابه‌بوده وادارمی‌کندوجود عصای‌مخصوص یامحتملا "گرزدوسرتشریفاتی است که به‌عنوان اسلحه شاهی‌در دست یکی از سربازان‌پشت ارابه دیده‌می‌شود .وقتی‌شیی‌مذکوررا باشیئی که‌اسلحه‌داران شاهی دردست‌دارند و در پشت‌سر پیکره شاه درروی نوارسوم مشاهده می‌شوند مقایسه کنیم به نظر می‌رسد که سربازایلامی درپشت‌ارابه‌روی‌نواردوم نیزاز لحاظ شغلی‌یکی‌ازاسلحه‌داران شاهی می‌تواند باشدکه نمونه‌ای‌ازآن‌را درنوار سوم پشت‌سرشاه مشاهده کردیم . صاحب این نوع‌مقام علی الاصول‌می‌بایستی همیشه نزد شاه حضور داشته باشد .

در جلواسلحه‌دار شاهی‌ارابه‌ای باچرخ شش‌پر دیده‌می‌شود که فاقد اطاقک می‌باشد . مقایسه نقش دو ارابه‌ای که تاکنون‌با کیفیت وموقعیت‌آنها آشنا شدیم‌نشان می‌دهدکه افرادایلامی درهنگام‌شکاروحمل‌حیوانات‌شکار شده از ارابه‌های‌اطاقک‌دارباچرخ‌های هشت‌پر استفاده کرده‌اند لیکن درهنگام مسافرت‌به مناطق دور از ارابه‌های ساده وبدون اطاقک‌وباچرخ‌های‌شش‌پر بهره‌جسته‌اند .درداخل‌ارابه‌روی‌نواردوم‌دو نفرنشسته‌اندیکی با ریش‌بلندعنان اسب‌ها رادردست داردو دیگری شیئی‌شبیه نیزه یا شلاق دردست خود نگهداشته است .

کلاه نفراول‌مشخص‌نیست‌لیکن‌نفر دوم‌کلاهی‌شبیه‌کلاه‌هائی که افراد در روی نوار اول بر سر داشتند بر سر گذاشته‌است . وجود این نوع کلاه‌بر سر او حداقل‌این امکان را به مامی‌دهد که بین صحنه اول‌و صحنه دوم ارتباط برقرارسازیم .به‌عبارت دیگر می‌توان‌تصور کرد که‌افراد شرکت کننده درصحنهٔ‌منقوش بر روی نوار دوم از لحاظ قومی یا شغلی با افراد شرکت‌کننده در صحنهٔ نوار اول ارتباط و خویشاوندی نزدیک دارند .

در پشت ارابه شخصی محتملا " در حال پیاده‌شدن‌است . وی شیئی بزرگ و نامشخص دردست‌دارد که تصور می‌رود سپر بزرگ چهارگوشی باشد تا وی‌به وسیلهٔ آن از سرنشینان‌ارابه حمایت و حفاظت و در صورت لزوم دفاع کند . نفر مقابل‌وی همان کسی است که در سطور قبلی از وی به عنوان اسلحه‌دار شاهی نام برده شد . اسلحه دار مذکور که شمشیری نیز برکمر دارد ملبس‌بنوعی لباس‌می‌باشد که‌تاکنون به‌کیفیت‌آن‌آشنائی نبود . او لباس‌آستین‌کوتاه که‌تاروی زانوها می‌رسد برتن‌دارد. لباس در قسمت فوقانی ساده است و فقط با یک باند مخطط که از روی شانه چپ تا کمر کشیده شده تزئین یافته است .اما لباس از قسمت‌کمر تا زانو به طورکلی‌تزئین شده است هرچند از چگونگی‌تزئینات به دلیل‌کوچکی بیش از حد نقش‌نمی‌توان مطلع شد.آخرین‌قطعه لباس وی یک باندمزین با خطوط مورب می‌باشد که از روی کمروی تا نزدیک‌مچ پا آویزان است .پشت سراسلحه‌دارمذکور تصاویراسب‌ها و راکبین‌آنهاست‌که‌متاسفانه به علت خرابی نقش اظهارنظر درباره‌ٔ آنها میسورنیست .

در قسمت‌جلو ارابه‌و مابین‌ارابه‌و دژقایق مخصوص‌به‌وسیله قایقرانان درحال به آب‌انداختن (یاازآب کشیدن) است. یک نفر در سمت چپ و در داخل قایق نشسته و با دست‌های خود لبه‌بدنه‌قایق رانگهداشته‌است . سه نفردیگر ازقایقرانان درسمت راست‌قایق دیده می‌شوند . به نظرمی‌رسد که‌هیچکدام از آنهاکلاهی‌برسرندارند .وضعیت‌لباس‌آنهانیز روشن‌نیست . فقط نفر اول سمت راست‌که در خشکی و کنار قایق است‌لباسی تقریبا " شبیه لباس اسلحه‌دار برتن دارد .

تا این قسمت نقش بر روی نواردوم به نظر می‌رسد که شاه ایلامی سواربرارابه به‌همراه افسران‌و محافظین‌خویش ازمنطقه ییلاقی به‌سرعت خودرا به کنار اسکله‌رسانده واز آنجا باکمک قایقرانان سلطنتی به دژ یا مقر حکومت خود مراجعت نموده است . اکنون‌به بررسی ومطالعه وقایعی می‌پردازیم که‌چگونگی آن به صورت‌یک‌صحنه دیگر درقسمت جلو دژیا قلعه‌به‌تصویر کشیده شده است . در جلو دژشاه با ریشی بلندبر روی‌تختی نشسته ودست‌هارا به طرف‌بالا و مقابل‌صورت بلندکرده‌است. اینکه وی مشغول‌چه کاری‌است‌مبهم می‌باشد .شاید بتوان‌گفت که او با بلندکردن دست یادست‌هایش در حال دادن‌فرامین

۱۴ـ جام برنزی کیدین هوتران ـ صحنه خواباندن شورش به وسیله ایلامی‌ها در حضور پادشاه ایلام

به سرباز خود می‌باشد که اسیری را کتف بسته به حضور آورده است . در پشت سر این سرباز یکی دیگر از سربازان شاهی با بلند کردن شمشیر خود بربالای سردرحال اسیرکردن فرد دیگری است . دو نفراز همرزمان آنهانیز در سمت چپ صحنه درحال دویدن به طرف نخلستان مقابل یا تعقیب فراریان می‌باشند. با وجود اینکه از وضعیت صحنه چنین بر می‌آید که سربازان شاهی با حضور شاه در مقر حکومت مشغول سرکوب مخالفین و یا شورشیان می‌باشند لیکن جای تعجب است که لباس همه افراد حاضر در صحنه به یک شکل می‌باشد .از طرف دیگر لباس شش نفرمذکور (سربازان شاهی وشورشیان) کاملا "بالباس اسلحه‌دار شاهی در صحنه پشت قلعه (که قبلا " درباره آن صحبت شد) نیز قابل مقایسه است : لباس آستین کوتاه که تا روی زانوها را می‌پوشاند . قسمت فوقانی لباس ساده لیکن مزین به یک نوار یا خطوط مورب است و قسمت تحتانی لباس یادامن نیز به‌طور کامل تزئین شده است هر چند از تزئینات آن تصویر روشنی نمی‌توان کشید . از قسمت کمر باندی مزین به خطوط مورب تا زیر زانو کشیده شده است .

حال با آگاهی ازتشابه لباس های سربازان شاهی ودشمنان کتف بسته و اسیر آنها جا دارد این سئوال مطرح شود که چرا لباس‌های سربازان شاهی ودشمنان آنها یک نوع متشابه می‌باشد؟ جواب این سئوال شاید این باشد که مخالفین شاه ایلام یا شورشیان می‌بایستی از نزدیکان شاه و یا از همان قوم و تیره‌ای باشند که سربازان شاهی بوده‌اند . به عبارت دیگر شاید بتوان گفت که در آن هنگامی که شاه ایلام درمنطقه ییلاقی خویش مشغول استراحت و پذیرائی از نزدیکان خویش بود عده‌ای ازافسران و سربازان وی به رهبری شخصی که کتف بسته به‌پیش شاه آورده می‌شود شورشی را بر علیه شاه ترتیب داده بودند اما با بازگشت سریع شاه به مقرحکومت شورش سرکوب شده و سردسته شورشیان اسیرو کتف بسته به خدمت شاه آورده می‌شود و بقیه شورشیان به نخلستان ها فرار می‌کنند . با وجود اینکه در کمر سربازان شمشیر بلند با نوک خمیده دیده می‌شود اما کیفیت وسیله‌ای که دردست آنهاست آلتی غیر از شمشیر (احتمالا " چماق) را القاء می‌کند . در مقابل دونفر از سربازان شاهی که درحال نزدیک شدن به‌نخلستان هستند یکی از فراریان دیده می‌شود

که در بالای درخت و در میان شاخه‌های دو نخل ایستاده است . وی دست‌های خویش را به طرف آسمان بلند کرده است . حال معلوم نیست که منظور او از این حرکت تسلیم در مقابل سربازان حکومتی است یا دعا در مقابل خداوندی که او را از دست سربازان و سگ های آنها نجات داده است . سگهای سربازان در زیر درختان نشان داده شده که تلاش می‌کنند برای تعقیب فراری حتی از درخت نیز بالا بروند . در کنار و سمت چپ صحنه فوق صحنهٔ دیگری نمایش داده شده است :

در این قسمت پنج نخل مشاهده می‌شود . در مقابل پنجمین نخل و یا در سمت چپ صحنه فردی دیده می‌شود که لباسی از نوع لباس سربازان شاهی را برتن دارد . این شخص مسلح به اسلحه نیست لیکن چماقی را با دست راست خود بالای سر برده و درحال تهدید افرادی می‌باشد که در اطراف نخل‌های چهارم و پنجم مشغول انجام کاری می‌باشند و یا از درخت بالا می‌روند . از وضعیت صحنه این تعبیر را می‌توان کرد که نخل چینی یا هر کار دیگری که افراد در این قسمت انجام می‌دهند احتمالا " تحت فشار چماقداران انجام می‌شود .

مجموع افرادی که در زیر نخل های چهارم و پنجم دیده می‌شوند هشت نفر هستند . به عبارت دیگر در زیر هر کدام از نخل های مذکور چهار نفر هستند که سه نفر آنها در حال نشسته مشغول انجام کاری هستند و یک نفر دیگر با طنابی که به پشت خود و درخت انداخته درحال بالا رفتن از نخل می‌باشد . اگر به این افرادی که در حال انجام کار اجباری هستند دو نفر دیگر که در قسمت آخر صحنه و در کنار رودخانه‌ای مشغول ماهی‌گیری می‌باشند اضافه کنیم می‌توان گفت که تمام وقایع صحنهٔ روی نوار دوم حاکی از قلع وقمع دشمنان شاهی و تعقیب و دستگیری آنهاست و بقیه دشمنان شاه و یا شورشیان نیز زیر نظر سربازان شاهی مشغول انجام کارهای اجباری از قبیل خرما چینی و ماهیگیری می‌باشند .

دو نفر ماهیگیر پشت سر همدیگر نشسته‌اند نفر جلوئی که بلند تر از نفر دیگر می‌باشد تور ماهیگیری بزرگی را روی آب پهن کرده است . روی تور ماهیگیری پرندگانی از قبیل مرغ ماهیخوار و احتمالا " لک لک ، غاز و غیره دیده می‌شوند که مشغول خوردن ماهی های بدام افتاده می‌باشند و درهوا نیز پرندگان دیگری درحال پرواز هستند . ماهیگیر دوم دام کوچکی را در مقابل خویش قرار داده و مشغول انجام کاری است .

ر . وطن دوست در بررسی خود بدین نتیجه رسیده که کمک شکارچی مذکور در حال خارج کردن پرنده‌ای از درون دام می‌باشد . (۱۴) نقش سومین سگ در پشت سر ماهیگیر دوم دیده می‌شود که کاملا " مواظب صحنه است . بین صحنه ماهیگیری و صحنه خرما چینی دو نفر غیر مسلح در حال رقص و پایکوبی و شادمانی هستند . هیچ کدام از آنها کلاه بر سر ندارند و دارای ریشی بلند و موهای پرپشت می‌باشند . لباس آنها شبیه لباس سربازان حکومتی است . وضعیت رقص آنها هم جالب است به طوریکه از کیفیت تصویر برمی‌آید ازدو نفر مذکور که روبروی هم ایستاده‌اند یکی با دست راست دست چپ نفر مقابل را گرفته و با دست چپ پای اززانو به طرف پشت خمیده شده خویش را نگهداشته است . همین عمل را نفر مقابل با دست و پای راست خود انجام داده است . این نوع رقص بازی " الخترون " را برای بیننده تداعی می‌کند هر چند تفاوت هائی بین آنها دیده می‌شود . آقای ا . کریمی درمورد بازی " الخترون " می‌نویسد .

« " الخترون " *alaxtaran*

دو نفر سالار یا " شری‌پری " شرکت کنندگان را به دو دسته تقسیم می‌کنند . برای تعیین گروه برنده دو نفر از کوچکترها (از هر گروهی یک نفر) یک پای خود را از زانو به پشت خم می‌کنند و با دست دیگر آن پا را به همان حال نگه می‌دارند و یک پائی به هم حمله می‌کنند . این جدال آنقدر ادامه دارد تا یکی از آنها زمین بخورد و در نتیجه دسته او بازنده می‌شود».(۱۵)

اکنون که با وقایع واتفاقات روی نوار دوم نیز تا اندازه‌ای آشنا شدیم به بررسی نقوش نوار سوم بدنه داخلی جام ارجان می‌پردازیم .

۱۴ــ ر . وطن دوست ، همانجا ، ص ۹۵

۱۵ــ ا . کریمی ، بازی های کودکان در روستای کهنک ، درمجله هنرو مردم ، از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر سابق ، سال دوازدهم شماره ۱۳۸ فروردین ماه ۱۳۵۷ ص ۵۶

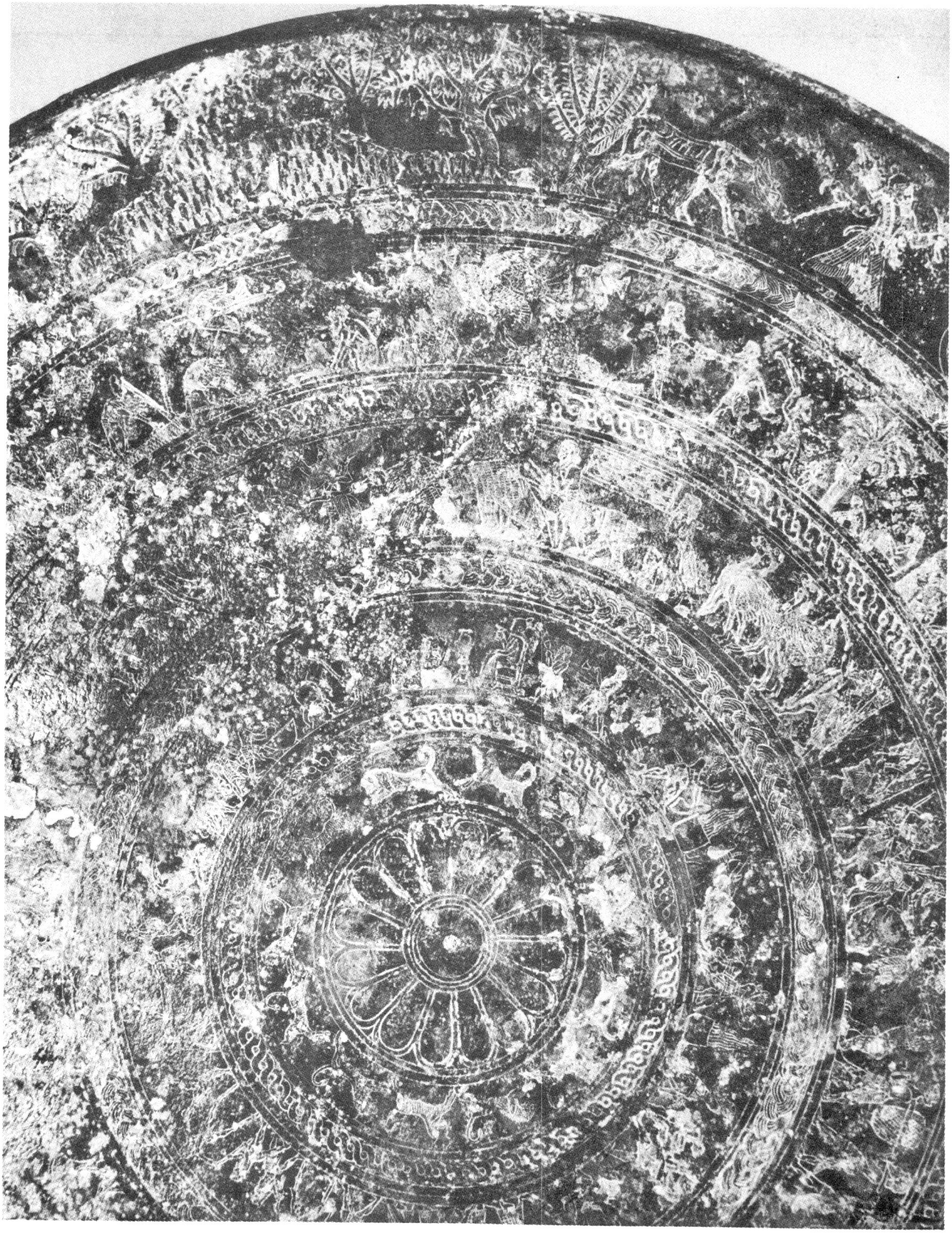

۱۵ـ حام‌برنزی کیدین هوتران :

نوار اول (نوار فوقانی) : یکی از افسران بلند پایه ایلامی همراه اسبش

نوار دوم : نخلستان و صحنه ماهیگیری

نوار سوم : شاه ایلامی در صحنه جشن پیروزی

۳ـ اهداء هدایا (؟) .

نوار سوم در زیر نوار دوم و به فاصله تاج دایره‌ای به عرض ۱۶ میلی متر قرار دارد و عرض خود نوار سوم ۳۴ میلی‌متر است و بنابراین عرض نوار دوم و سوم برابر است . بر روی نوار سوم نقوشی نقر شده که با بررسی آنها می‌توان بدین نکته پی‌برد که تمام نقوش این باند نیز در چهارچوب یک صحنه و با مفهوم واحد حکاکی شده است .

موضوع نقوش عبارت از آوردن حیوانات مختلف به پیش شاه ایلامی است . شاه در این صحنه مطابق معمول بر روی تختی مرصع نشسته است . هنرمندان ایلامی محل جلوس وی را محاذی اواسط جایگاه تصویر پادشاهان حکاکی شده بر روی نوارهای اول و دوم انتخاب نموده‌اند . وضعیت نشستن او هم مثل شاه بر روی نوار اول در جهت حرکت عقربه ساعت است . این وضعیت نشان می‌دهد که گردش و حرکت صحنه سوم نیز مثل نوار اول و برعکس نوار دوم در جهت حرکت عقربه ساعت انجام خواهد گرفت.

هنرمندان ایلامی پیکره شاه را در روی نوار سوم هم از طرف راست بدن نشان داده‌اند . شاه با کلاه یا تاجی که شاه اول منقوش بر روی نوار اول بر سر داشت دیده می‌شود . او با ریشی بلند با یک دست در حال باد زدن خویش است در حالی که دست دیگرش را برروی زانو قرار داده است . وی لباسی بلند که تا روی پاهایش را می‌پوشاند بر تن دارد . چنین به نظر می‌رسد که لباس مذکور در سمت راست بدن دارای چاکی است که لباس را به دو قسمت تقسیم می‌کند . قسمتی که از روی زانو تا نوک پاها ادامه می‌یابد و قسمت دیگر که در پشت کمر آویزان است . قسمت چاک‌دار لباس با باندی که دارای خطوط مورب می‌باشد تزئین یافته است .

تخت شاهی در قسمت فوقانی به شکل سرو و در قسمت های دیگر با اشکال هندسی تزئین شده است . در قسمت جلوی تخت چهارپایه کوچکی قرار دارد که شاه پاهای خود را بر روی آن نهاده است . در پشت سر شاه چهار نفر دیده می‌شوند . نفر اول که مستقیما "در پشت تخت شاه ایستاده در نوار سوم تنها کسی است که دارای کلاه بوده یا تاجی برسر دارد . کلاه وی از هر لحاظ با کلاه یا تاج شاه قابل مقایسه است . علاوه بر آن لباس او نیز با لباس شاه یک نوع است . شخص مذکور با ریشی بلند و موهای پرپشت و شمشیری در کمر در حالی که "استاندارد" یا " پرچم " شاهی را در دست نگه داشته پشت سر شاه در یک مراسم رسمی شرکت دارد . شاید این سئوال با دیدن وضعیت شخص مذکور و ویژگی‌های وی مطرح شود که شخص مذکور کیست ویا دارای چه شغل و مقامی در دربار ایلامی می‌باشد ؟ اگر برداشت ما از تصاویر کسانی که روی تخت نشسته‌اند این باشد که هریک از آنها یکی از پادشاهان ایلام می‌باشند می‌توان تصور کرد که شخص مذکور نیز ممکن است نایب السلطنه ایلام باشد . به عبارت دیگر برادر شاه . نظری کوتاه به تاریخ و سیستم حکومتی ایلام نشان می‌دهد که در طول بیش از ۲۵ قرن دوران حکومت ایلام غالبا " (به جز موارد استثنائی) سیستم حکومت سیستم برادر شاهی بوده است و برادر کوچک در زمان حکومت برادر بزرگ مقام و منزلت نایب السلطنه ایلام را به خود اختصاص می‌داد . به همین جهت تصور می‌شود که شخصی که پشت تخت شاهی ایستاده و پرچم کشورش را در دست های خود نگه داشته برادر شاه و در عین حال نایب السلطنه است .

پشت سر نفر فوق سه نفر مسلح ایستاده‌اند . از وضع آنها چنین بر می‌آید که هر سه نفر آنها اسلحه داران شاهی هستند هرسه نفر با ریشی بلند و لباسی از نوع لباس سربازان شاهی که در نوار دوم با آن آشنا شدیم برتن دارند هر سه نفر دست راست خود را برروی عصای تشریفاتی یا گرز تشریفاتی نهاده‌اند. در طرح ارائه شده نفر اول و سوم شمشیر بر کمر دارند و نفر دوم فاقد شمشیر می‌باشد . محتملا "نفر دوم نیز دارای شمشیر بوده است اما به خاطر لطمات وارده به جام باعث نامشخص شدن کیفیت و موجودیت آن شده است . دو نفر اول کمانی بزرگ بر دوش دارند لیکن نفر سوم فاقد آنست . شاید علت عدم وجود کمان در دوش وی از آنجا ناشی شده باشد که شخص مذکور از لحاظ شغلی جزء اسلحه‌داران شاهی که کمان شاه را با خود می‌آورند نیست .

آنچه از مفهوم تصویر به دست می‌آید این است که شاه با حضور یکی از خواص خود (نایب السلطنه = برادر شاه) به همراه اسلحه‌داران خود در حال پذیرفتن فرد متشخص می‌باشد . حال ببینیم که این شخصیت در صحنه مقابل شاه ایلام چه کسی می‌تواند باشد .

در مقابل شاه ایلامی دو نفر دیده می‌شوند یکی بدون کلاه با ریشی بلند و شمشیری بر کمر ایستاده است . نفر دوم که او هم دارای ریشی بلند و لباسی کوتاه می‌باشد در سمت راست نفر اول در مقابل شاه خم شده و با آوردن یک دست خود به مقابل صورت یا دهان نسبت به پادشاه ادای احترام می‌کند . این

نوع احترام در ایلام مخصوصا" در ایلام نو سابقه دارد. در صحنه‌ای که برروی نقوش برجسته کول فره حجاری شده ایلامی‌هائی در حضور یکی از پادشاهان ایلام دیده می‌شوند که با آوردن یکی ازدست های خویش به مقابل صورت یا دهان ادای احترام می‌کنند (۱۶). علاوه بر آن در دوره هخامنشی نیز رسم مذکور ادامه‌داشت به طوریکه ادای احترام نظیرمورد فوق برروی نقش برجسته‌ٔ دیوارخزانه تخت جمشید دیده می‌شود. در این نقش برجسته داریوش بر روی تختی نشسته و پشت سر وی خشایار در حالی که گل لوتوسی را در دست دارد دیده می‌شود. در مقابل داریوش یکی از بلندپایگان مادی ایستاده و دست خودرا درمقابل صورت و جلوی دهانش به علامت احترام نگه داشته‌است (۱۷). این تصویر مبین آنست که رسوم مذکور ازدوره ایلام تا دوره هخامنشی ادامه یافته‌است.

قبل از این که به بحث در مورد شخص مذکور ادامه دهیم بهتر است ابتدا به وضعیت سایر نقوش صحنه سوم اشاره نمائیم. پشت سر دو نفری که در مقابل پادشاه ایلام ایستاده‌اند یکی دیگر از درباریان با عصای تشریفاتی شبیه عصای تشریفاتی اسلحه‌داران شاهی دیده می‌شود. اوفاقد کلاه و دارای موهای پرپشت می‌باشد. شخص مذکور تنها کسی در صحنه سوم است که ریش ندارد و به همین جهت به‌نظر می‌رسد که وی یکی از خواجگان درباری باشد. هر چند تاکنون در روی نقوش برجسته ایلامی به چنین مواردی برخورد نشده اما در نقوش برجسته آشور موارد مکرری از تصویر خواجگان دربار درحالی که درمقابل تخت شاهی ایستاده وجلوی افرادی را که قرار است به‌حضور شاه باریابند سد نموده وبنا به همین وضعیت مسئول راهنمائی افراد در مقابل پادشاهان آشوریست دیده شده است.

نمونه‌های مختلف از صحنه‌هائی که در آنها خواجگان آشوری در وضعیتی مشابه با شخص ایلامی فوق‌الذکر دیده می‌شوند عبارتند از:

۱ــ نقاشی‌های تل بارسیب مربوط به پادشاهی تیگلات پیلسر سوم (۷۴۵-۷۲۷ قبل از میلاد) (۱۸)

۲ــ نقش برجسته سارگن شاه آشور (۷۰۵-۷۲۱ قبل از میلاد) در خورس آباد (۱۹)

در سرزمین ایلام آثاری که قابل مقایسه با وضعیت شخص ایلامی باشد تاکنون کشف نشده‌لیکن در شمال ایلام درزیویه قطعاتی از وان برنزی مربوط به قرن ۹ قبل از میلاد به دست آمده که برروی آن نیز شخصی بدون ریش درمقابل افراد دیگری ایستاده است که به نظر می‌رسد او واردین را به طرف مقرشاهی هدایت می‌کند (۲۰).

در مقابل راهنمای مذکور کاروان هدایا (؟) مشتمل برسه گروه از افراد نمایانده‌شده که شرح هر یک از آنها ذیلا "نگاشته می‌شود:

۱ــ گروه ریش‌دار مسلح به‌شمشیر، بدون کلاه با لباسی از نوع لباس اسلحه‌داران شاهی. این افراد به ترتیب اسب‌ها، شیرها، آهو، پلنگ، ببر (محتملا" پرندگان) را با خود می‌آورند.

۲ــ گروه ریش‌دار بدون کلاه، مسلح به‌تیر و کمان درداخل تیردان. این افراد شتر مرغ‌ها، بزکوهی (؟) عقاب وخرس را به همراه می‌آورند. (نفر اول از کمانداران شلاقی دردست دارد. از تیر و کمان نفر سوم و پنجم (از گروه کمانداران) به دلیل وضعیت استثنائی آنها که حیوانی را بر دوش خود حمل می‌کنند اثری دیده نمی‌شود).

۳ــ سومین گروه افراد غیر مسلحی هستند که در آخر صف و دو بدو درحال حمل دو خمره می‌باشند. افراد مذکور که تعداد آنها چهار نفر می‌باشد هیچگونه فرقی از لحاظ لباس با سایرین ندارند فقط اختلاف آنها با سایرین غیرمسلح بودن آنان می‌باشد.

16—*O.D.V. Scheil, Textes elamites - Anzanites briques de Untash Gal, Shutruk Nakhunte, Shilhak in Shushinak, Textes de Hanni de Kuli Firaoun et* de *Shikafteh Salman, in: MDP III, Paris 1901, Pl. 30*

۱۷ــ ا. ف. اشمیت، تخت جمشید (بناها، نقشه‌ها، نبشته‌ها) موسسه انتشارات فرانکلین ــ امیرکبیر، تهران ۱۳۴۲ لوحه ۱۲۲ــ ۱۲۱

18—*A. Parrot, Assur, München 1961, Abb. 112 - 113*

19—*A. Parrot, Sumer, München 1970, Abb. 50*

۲۰ــ ا. پرادا، همانجا، ص ۱۴۴، عکس شماره ۱۷۶

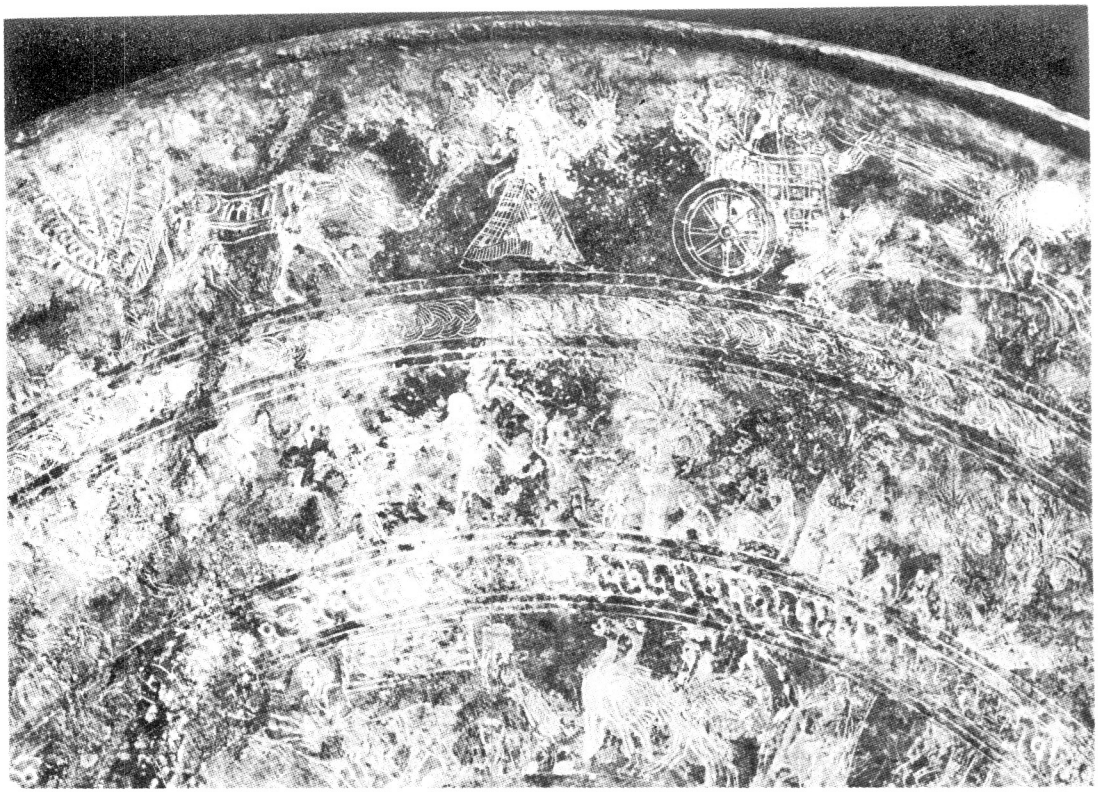

۱۶ـ جام برنزی کیدین‌هوتران ، قسمتی از صحنه‌های شکار ، نخلستان ، هدایا

۱۷ـ جام‌برنزی کیدین‌هوتران ، قسمتی دیگر از صحنه‌های شکار (حمل حیوانات) ، دژ یا مقرحکومتی‌و شاه ایلامی در صحنه خواباندن شورش . و بالاخره در صحنه تحتانی حمل هدایا

النهایه یکی از سربازان مسلح به شمشیر در پشت سر آنهادر حال حرکت‌است و بدین‌ترتیب وی احتمالا "مسئولیت‌حفاظت از خمره‌هائی را که به وسیله چهار نفر مذکور حمل می‌شود به عهده دارد . این‌شخص آخرین نفریست‌که در صف مقابل‌شاه و آورندگان هدایادیده می‌شود . بدین‌ترتیب می‌توان‌ازتصاویر منقوش در نوارسوم روی‌بدنه‌داخلی جام ارجان‌نیز این‌تعبیر را کرد که یکی از پادشاهان ایلام درروز به خصوصی بر تخت نشسته است . برادر یا نایب السلطنه وی (؟) در پشت‌سرش با پرچم کشور ایستاده و اسلحه‌داران شاهی نیز با عصایاگرز تشریفاتی در پشت سرآنها در مجلس شرکت دارند . درمقابل شاه شخصی احتمالا " تقدیم کنندهٔ هدایا به حالت خضوع و خشوع در معیت یکی ازبلند پایگان دربارایلام دیده‌می‌شود. هدایا اکثرا " به وسیله سربازان مسلح به شمشیر و تیر و کمان آورده شده و عبارتند از . اسب ، شیر ، آهو ، پلنگ ، ببر، پرندگان ،شترمرغ ،بزکوهی (؟) ، عقاب ، خرس و دوعدد خمره مخصوص .

توضیحا " آن قسمت از هدایا که مشتمل‌بر حیوانات مذکور می‌باشد به وسیله‌افراد مسلح یاسربازان‌شاهی و خمره‌هاتوسط چهار فرد غیر مسلح که به وسیله یکی دیگر از سربازان شاهی همراهی می‌شوند حمل میشود .

وقتی که شخص‌نظر کلی‌به صحنه فوق‌می‌اندازدتصورمی‌کند که می‌بایستی‌حیوانات‌و خمره‌ها غنایمی باشند که از طرف‌شاه یا حاکمی مغلوب‌به پادشاه ایلام‌عرضه می‌گردد . اما این‌نوع برداشت حداقل دراین موردخاص نمی‌تواندصادق باشدبرای اینکه اولا " نوع هدایا تحفی‌نیستند که بتوان این تعبیر رااز آنهاداشت .ثانیا "دراین‌صحنه‌افرادی‌که‌نقش‌هدایت‌حیوانات ویا بطورکلی‌حمل هدایارابه‌عهده دارندهمه‌ازسربازان‌خودی می‌باشند . به عبارت‌دیگر هیچ‌گونه آثاری‌ازوجودافراددشمن و بیگانه در صحنه نیست . بنابراین‌به نظر می‌رسد که‌هدایای مذکور از طرف یکی‌از دوستان ونزدیکان شاه ویا فردی متمول به او اهدا شده است . اگر فرض بر این باشد که‌تقدیم‌کننده هدایا ازگروه مذکور باشد و وی جهت عرض ارادت و بندگی نسبت به پادشاه ایلام هدایای مذکور را با خود آورده است در این صورت این سئوال مطرح‌می‌شود آیا ممکن است‌آورنده هدایای‌موردبحث‌شخصی‌به‌نام "کیدین‌هوتران "یکی‌ازنزدیکان شاه ایلام باشد ؟ بر طبق بررسی‌هائی که‌تاکنون درموردمتن کتیبه حلقه‌طلائی قدرت‌ارجان انجام‌گرفته باسم شخص‌مذکور برخورد می‌شود . توضیحات کلی‌راجع‌به وضعیت مبهم‌ایلامی فوق در بخش دوم این مقاله آمده است . در شرایط فعلی و به دلیل عدم اطلاع از مقام‌و منزلت کیدین هوتران‌نمی‌توان به سئوال‌مذکور جواب‌داد . ولی‌اگر نتایج‌این‌بررسی‌با بررسی نوارهای اول و دوم تلفیق داده شود اینطور استنباط می‌شود که‌اوشخص دیگری‌هم می‌تواند باشد .دربررسی نواراول‌مشاهده شد که شاه‌ایلام در منطقه‌ییلاقی و درشکارگاه‌سلطنتی‌سکونت دارد و بازبدین‌نتیجه رسیدیم‌که شاه محتملا "به‌دلیل‌وقایعی که در مقر حکومت خود در جریان بود به فوریت و سرعت به دارالحکومه خود مراجعت می‌کند . این امر موجب می‌شود که برنامه شکارشاهی متوقف‌یا نیمه‌کاره بماند .مدتی از این‌ماجرا می‌گذرد و شاه‌در ادامه حکومت خودمشغول قلع وقمع دشمنان داخلی می‌شود .بعد از آن که وی‌توانست با سرکوبی‌شورشیان و دستگیری سران آنها قدرت‌خود را مجددا " استحکام‌بخشد رئیس شکارچیان شاهی فرصت پیدا می‌کند که حیوانات شکار شده رابه همراه شکارچیان‌شاهی به‌خدمت پادشاه‌ایلام‌بیاورد تا بدین‌وسیله‌وی بتواند از حیوانات‌شکار شده بازدیدبه‌عمل آورد . به همین جهت این نظریه که شخصی که در مقابل‌شاه ایلامی به حالت‌خضوع و خشوع‌ایستاده رئیس‌شکارچیان‌شاهی باشد بیشتر قابل قبول و مطابق با واقعیت به نظر می‌رسد .

باوجوداین برای‌رسیدن‌به‌یک هدف‌و نتیجه‌مطلوب‌می‌توان طرق دیگری‌را هم‌در رابطه باصحنه مذکورموردبررسی‌وتحقیق قرار داد .

۴ــ جشن پیروزی

در چهارمین نوار یا باند وزیر نوار سوم روی بدنه‌داخلی جام ارجان چهارمین صحنه و در عین حال آخرین صحنه از وقایع تاریخی ایلام به تصویر کشیده شده و از کیفیت آن‌به نظر می‌رسدحوادث و وقایعی‌که‌در جامعه‌آن دوره‌اتفاق‌افتاده پایان خوشی‌داشته است . چه درچهارمین‌پرده‌نمایش ماشاهد برگزاری جشن‌بزرگی هستیم که‌تماشاچی آن منحصرا "خودشاه ایلامی است که مطابق معمول برروی تخت نشسته است .محل حک پیکره‌پادشاه‌به‌طوریکه‌درمبحث‌مربوط به نواردوم‌تفصیلا " و با ترسیم‌نقشه توضیح داده‌شده نقطه D می‌باشد وبایک نگاه دیگردرطرح نقوش‌جام ونقشهٔ هندسی مذکورمعلوم می‌شود تصاویر شاه بر روی نوارهای اول و دوم و سوم جام در محیط

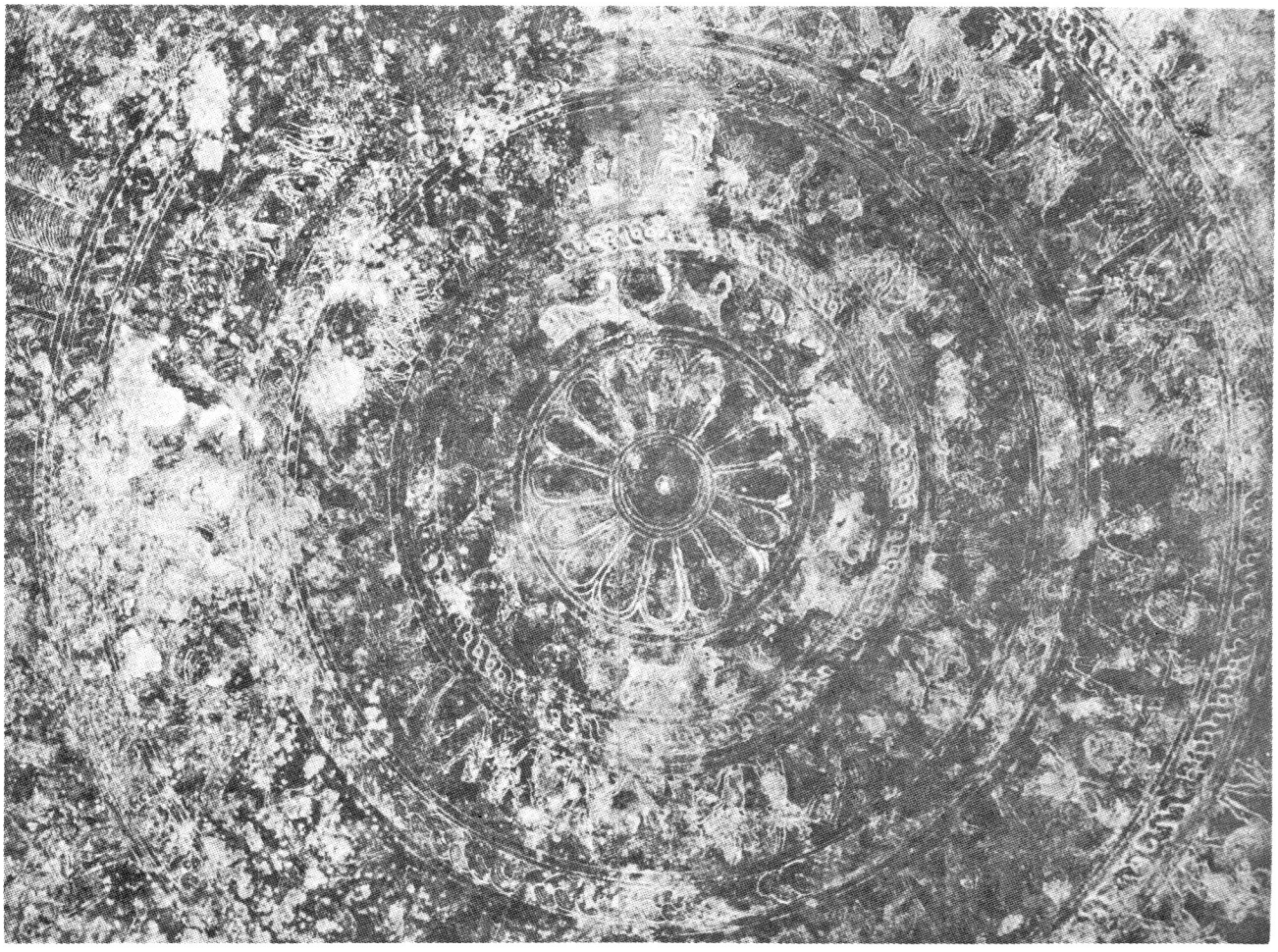

۱۸ ــ جام برنزی کیدین‌هوتران ــ بخشی از نقوش در بدنه و کف داخلی جام

و سطح یک‌ربع از دایره قرارگرفته و تصویر شاه در نوارچهارم در ربع دیگر که به قرینهٔ مرکز دایره ربع مقابل آن است نقر شده است . دلیل این که محل حکاکی نقوش پادشاهان برچه اساسی و یا برمبنای چه محاسبه و فورمولی‌در نقاط مذکورقرار داده شده‌مشخص نیست .نگارنده امیدواراست همکاران‌محترم و افراد متخصص دیگر تحقیقات و مطالعات لازم در این‌مورد نیز انجام داده و نتایج حاصله را جهت اطلاع علاقمندان و روشن کردن کامل مفاهیم نقوش صحنه‌های جام برنزی ارجمان منتشر نمایند .

برروی صحنه‌چهارم‌دیگر نه‌از چادر و دژشاهی خبری‌هست و نه از جنگ و جدال و سرکوب و غیره . تمام صحنه مملو از جشن‌و شادی‌توام باانجام‌عملیات ورزشی‌همراه‌نواختن‌موزیک است .آشپزخانه‌شاهی‌نیزدرحال‌پخت غذابرای‌شرکت‌کنندگان در این جشن می‌باشد . هنرمندان ایلامی نحوه اجرای‌نمایش درصحنه‌چهارم‌راشبیه‌صحنه‌دوم‌پیاده‌نموده‌اند .بدین ترتیب که پیکره پادشاه را درصحنه چهارم مثل‌صحنه دوم و برعکس صحنه‌های اول و سوم از سمت چپ بدن نشان داده‌اند . در نتیجه سمت‌دیدپادشاه به‌طرف‌عکس‌جهت‌عقربه ساعت‌است .

شاه کلاه یا تاجی شبیه تاج پادشاهان قبلی بر سر دارد . این وضع نشان‌می‌دهدکه‌باحتمال قوی همه‌چهار تصویرپادشاه در چهار باند جام مربوط به یک شاه ایلامی است‌و در نتیجه وقایع نیز درزمان حکومت یک پادشاه اتفاق افتاده است .در صحنه چهارم‌نیز دست‌های‌شاه مثل دست‌های سه تصویردیگر پادشاه به طرف مقابل صورت بلند شده است اما مثل پادشاه نوار دوم بروشنی معلوم‌نیست که وی با این حرکت چه عملی را می‌خواهدانجام دهد . شاید هم مانندپادشاه دیگردرروی نوار اول در حال نوشیدن مایعاتی بوده باشد . پشت سر شاه شخصی با لباس‌کوتاه ایستاده و مشغول بادزدن شاه است .

پشت سر وی شخصی (یا یکی‌از خدمه) با یک تنگ و جام در حال نزدیک‌شدن به‌طرف پادشاه ایلامی‌است . درجلوپادشاه خمره کوچکی برروی میز سه‌پایه قرار دارد . هر چند شکل‌پایه میز مذکور باشکل‌پایه‌آتشدان‌مکشوفه ازآرامگاه ارجان‌مشابهتی دارد لیکن نمی‌توان میز مذکور را نیزآتشدان تلقی کرد چه آتشدان یک شئی مقدس است و معمولا " شئی مذکور دراماکن مذهبی مثل معبد قرار دارد و یا از آن در مراسم مذهبی استفاده می‌شد . (۳۱) بررسی ها در روی صحنه نوار چهارم و حتی در روی نوارهای دیگر این نتیجه را بدست می‌دهدکه هیچ گونه آثار و علایمی در مورد وجود نقوش خدایان ،معابد و غیره دیده نمی‌شودبنابراین شئی که در مقابل پادشاه قرار دارد یک نوع میزی‌است با بدنه استوانه‌ای‌شکل که به سه‌پایه کوچک متصل‌می‌شود . به‌علاوه‌ظرفی که‌بر روی‌میز مذکورنهاده شده شباهت کاملی‌با ظروفی که دردست های دو نفر ازخدمه (زن و مرد) بر روی نوار اول دیده شده دارد . یک نمونه بزرگ از خمره مذکور نیز در روی میز دیگری در نزدیکی شاه بر روی نوار چهارم قرار دارد . در مورد شناسائی و وضعیت شخصی که درجلوی میزومقابل شاه‌نشسته ومشغول انجام‌کاری می‌باشد به علت اینکه ظرف برنزی در این نقطه آسیب‌دیده متاسفانه نمی‌توان‌اظهارنظرکرد اما در صحنه‌پشت سر وی‌یکی دیگر از خدمه به حالت چمباته نشسته و مشغول ریختن‌مایعی به وسیله لوله‌ای ازخمره بزرگ به‌داخل ظرفی است که برروی زمین نهاده شده است .ظرف مشابه امابزرگتر دیگری درسمت مقابل برروی زمین نهاده شده‌و یکی از خدمه با کوزه کوچکی درحال برداشتن مایعی از ظرف بزرگ است . ظرف یا ظروف دیگری دردست‌یکی‌دیگرازخدمه‌شاهی‌که‌در کنارنفراخیرالذکر ایستاده قراردارد . بدین ترتیب به‌نظر می‌رسد که یکی از سه خدمه فوق‌وظیفه پر کردن‌ظروفی را که در روی‌زمین نهاده‌شده دارد ویکی دیگر موظف‌به پر کردن‌کوزه‌هااز داخل‌ظروف‌اخیر و سومی نقش بردن مایعات مذکور را برای سرویس دهی به شرکت کنندگان در مراسم مخصوص دارد . در پشت سر خدمه که گروه اول شرکت کنندگان در مجلس جشن شاهی را تشکیل می‌دهند ورزشکاران مشغول انجام ورزش های مختلفی‌ازجمله بالانس‌زدن ، پل زدن ، حرکات به وسیله‌چوب پاهاوهمچنین انجام عملیاتی بر روی طناب یا چوب هائی که به وسیله دو نفر نگهداشته می‌شود هستند .

این عملیات ورزشی بانواختن آهنگ‌هائی همراهی‌می‌شود نوازندگان‌عبارتندازیک تارزن ، یک فلوت‌زن‌وسه‌نفرچنگ‌زن ، یک نفردایره زن‌نیز در صحنه دیده‌می‌شود که‌رو به طرف‌گروه دیگری که‌ظاهرا "پخت و پز می‌کنند مشغول‌اجرای برنامه‌است. بدین‌ترتیب در این صحنه جشن چهارگروه شرکت دارند .

۱ــ گروه اول خدمه شاهی که مشغول پذیرائی از مهمانان می‌باشند .

۲ــ گروه دوم ورزشکاران که در حال انجام عملیات‌ورزشی هستند .

۳ــ گروه‌سوم‌نوازندگانی که‌مشغول نواختن‌موزیک‌می‌باشند.

۴ــ گروه چهارم که‌گروه‌دیگری ازخدمه شاهی‌هستند مشغول پخت و پز می‌باشند .

جای تعجب این‌است که دربین شرکت کنندگان‌هیچ یک از بزرگان قوم‌و یا خاندان‌شاهی حضور ندارند . به نظر می‌رسد که شاه در یک جشن کاملا " خصوصی شرکت کرده است .

اکنون که‌بررسی صحنه‌های روی‌جام برنزی ارجان دراینجا به پایان می‌رسد لازم است به بیان این نکته به پردازیم که تمام وقایعی که صحنه‌های آنها در روی جام به تصویرکشیده شده‌مربوط به‌وقایع داخلی‌یک‌قوم‌است‌وهیچ‌گونه‌افراد‌بیگانه‌ای دربین‌شرکت کنندگان دیده‌نمی‌شود .علاوه برآن‌تمام‌صحنه‌ها در ارتباط مستقیم‌با همدیگر هستند .در زیر به‌مقایسه‌وبررسی اشیاء ،آلات وادوات مشهوددرصحنه‌های چهارگانه‌جام‌برنزی ارجان می‌پردازیم :

۱ــ تاج شاهی‌تا آنجائی‌که مشخص است‌در روی صحنه‌های نوار اول ، سوم و چهارم باهمدیگر مشابه‌می‌باشند .به‌احتمال قوی‌تاج‌شاهی‌روی‌نواردوم‌هم‌می‌بایستی‌شبیه‌تاج‌های‌پادشاهان منقوش بر روی نوارهای دیگر باشد اما بعلت آسیب رسیدن به این قسمت از ظرف برنزی وضعیت تاج ملحوظ بر روی‌نوار دوم مبهم‌است . بنا برآنچه ذکر شد به‌احتمال قوی درتمام صحنه‌ها پیکره یک پادشاه ایلامی حکاکی شده است و وقایعی هم‌که‌اتفاق‌افتاده‌مربوط به‌دوران‌حکومت‌یک‌پادشاه‌ایلامی‌است.

۲ــ کلاه بعضی‌از شرکت‌کنندگان‌شبیه کلاه یا تاج‌پادشاهان

۳۱ــ ر. وطن دوست ، همانجا ، ص ۹۶

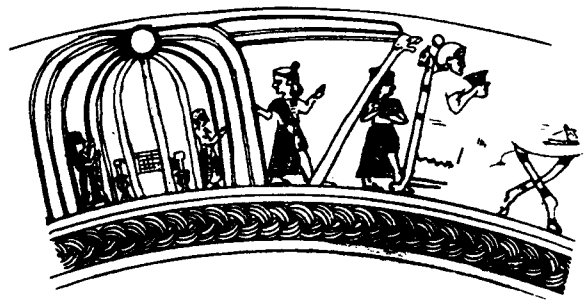

شاه ایلامی روی نوار اول

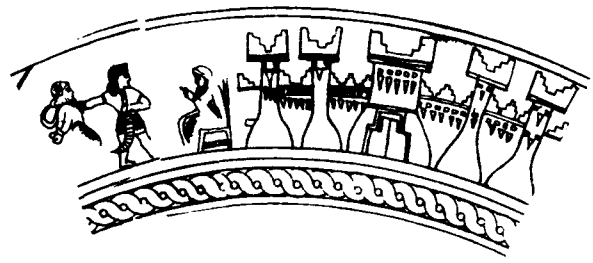

شاه ایلامی روی نواردوم

شاه‌ایلامی‌روی نوارسوم

شاه ایلامی روی نوار چهارم

۱۹ــ پیکره شاه ایلامی (یاچهارپادشاه‌ایلامی) در روی صحنه‌های متفاوت جام ارجان

است . ازطرف دیگرکلاه مذکورهم مورد استفاده افراد شرکت کننده در نوار اول و هم مورد استفاده نفر پشت سرشاه در روی نوار سوم قرار گرفته است .

۳ـ لباس دستگیرشدگان وسربازان در روی نوار دوم بالباس اسلحه‌داران و آورندگان هدایا (سربازان شاهی) درروی نوار سوم قابل مقایسه است .

۴ـ همه شرکت کنندگان در روی چهار نوار مذکور به طور پابرهنه در صحنه‌ها حضور دارند .

۵ـ شکارچیان شاهی درنوار اول سربازان شاهی درنواردوم و سربازان شاهی که درنوارسوم هدایارابا خود می‌آورنددارای یک نوع شمشیر می‌باشند .

۶ـ عصا یا گرزتشریفاتی در دست اسلحه‌دار شاهی درپشت ارابه بر روی نوار دوم با آنچه که دردست اسلحه‌داران شاهی در روی نوار سوم است مشابه می‌باشد .

مواردفوق الذکروهمچنین قرائن دیگرنشان می‌دهدکه صحنه‌ها درارتباط تنگاتنگ باهمدیگرهستندووقایع مربوط به امور داخلی یک کشوراست وبه احتمال قوی در دوران حکومت یکی ازپادشاهان ایلام نو نیز اتفاق افتاده است .

* * *

جمع بندی و نتیجه‌گیری از صحنه‌های چهارگانه روی بدنه جام برنزی ارجان موید این نظریه است که یکی از پادشاهان ایلام برای مدتی به یکی از مناطق خوش آب و هوای کوهستانی جهت شکار و استراحت عزیمت می‌کند محتملا " در غیاب وی در مقر حکومتی شورشی به وقوع می‌پیوندد شاه مجبور می‌شود به سرعت از شکارچیان خویش جدا شده و منطقه کوهستانی و ییلاقی خویش راترک نماید وهمراه محافظین خویش ابتدا سواره و بعد با قایق به مقر حکومتی خود باز گردد تابه وضع حکومت خود سرو سامانی دهد و بامراجعت به پایتخت فرمان قلع وقمع شورشیان و دشمنان خود راصادر می‌کند . سردسته‌های شورشیان دستگیروبه‌پیش شاه آورده می‌شوند بقیه شورشیان نیز یافرار می‌کنندیا دستگیرو به‌کارهای اجباری گماشته می‌شوند . رئیس شکارچیان شاهی در یک روزخاص فرصت پیدا می‌کندتا طی مراسم رسمی حیوانات شکار شده رابه‌پادشاه ارائه کند . شاه در آخرین صحنه ازوقایع تاریخی پیروزی خود را در یک مجلس بسیار خصوصی جشن می‌گیرد .

۳ـ بررسی متون کتیبه‌ها ووقایع تاریخی ایلام دررابطه‌با رویدادهای صحنه‌های جام ارجان :

در بررسی نقوش جام برنزی کیدین هوتران بدین نتیجه دست یافتیم که یکی از پادشاهان ایلام جهت شکار و استراحت به مناطق کوهستانی و خوش آب و هوای کشور رفته بود . روزی پیک سریع ومخصوص از مقرحکومتی به‌حضور اورسیده وپادشاه را در جریان یک‌شورش داخلی قرارمی‌دهد . شاه ایلامی بدون درنگ برنامه شکار را متوقف نموده و سوار ارابه‌خود شده همراه اسلحه‌داران و محافظین خویش از طریق خشکی خود رابه‌کنار رودخانه رسانده و از آنجا به وسیله قایق سلطنتی وارد دژ یا مقر حکومتی خویش می‌شود . شاه ایلامی بعد از آنکه مجددا " بر روی تخت سلطنتی و بر اریکه قدرت جلوس می‌کند دستور قلع وقمع شورشیان را صادر می‌نماید ، سردسته‌های شورشیان دستگیرو کتف بسته به خدمت آورده می‌شوند وبقیه مخالفین اسیر و به کارهای اجباری محکوم می‌گردند .

حال بدون توجه به نام " کیدین هوتران " در روی حلقه طلائی " قدرت " به بررسی تاریخ ایلام می‌پردازیم تاابتدا معلوم شود که در دوره کدام یک از پادشاهان ایلام شورش‌هائی به وقوع پیوسته‌است . ولی‌قبل ازبحث راجع به موضوع فوق‌الذکر لازم است به این نکته اشاره شود که این نوع بررسی الزاما " بایستی نسبت به محدوده‌ٔ زمانی دوره ایلام نو انجام شود زیرا که قدمت آرامگاه ارجان را باید مقارن این دوره تعیین نمود (توضیحا "نگارنده از نظرکلی با تاریخ تعیین شده‌توسط ع . علیزاده (۲۲) و ف . والا (۲۳) مربوط به ایلام نوموافق است) .

متاسفانه به‌دلیل عدم کاوش های باستان‌شناسی درتپه‌های باستانی مربوط به دوره‌ایلام اطلاعات‌ما راجع به وقایع تاریخ ایلام بسیار محدود است و این محدودیت دانش وآگاهی‌در شناخت وقایع تاریخی ایلام مخصوصا " برای دوره ایلام نو بیشتر می‌باشد به طوری که برای دوره ۱۱۱۰ قبل از میلاد تا

۲۲ـ ع . علیزاده ، همانجا ، ص ۲۷۳

۲۳ـ ف . والا ، همانجا ، ص ۱۸۹

۷۵۰ قبل ازمیلاد هیچ‌گونه آثارو مدارکی از قوم ایلام تاکنون کشف نشده‌است . از ۷۵۰ تا ۶۴۴ قبل‌از میلاد هم بازعلیرغم وجودبعضی‌آثارو مدارک‌باستان‌شناسی‌اطلاعات‌ما ناقص‌است . با وجود این در زیر به بررسی‌الواح و کتیبه‌های ایلامی که‌در محدوده‌زمانی ۶۴۴– ۷۵۰ قبل‌از میلاد بدست‌آمده‌می‌پردازیم تا مشخص‌گردد که چه‌شورش‌هائی‌دردوره کدام یک ازپادشاهان ایلام اتفاق افتاده است .

اولین‌اطلاع ازوقوع یک‌شورش‌مربوط به‌دوره‌پادشاهی‌شوتروک ناهونتـــــه دوم *Shutruk - Nahunte II* (۶۹۹– ۷۱۷ قبل ازمیلاد) دردست است . کتیبه‌میخی نقش‌برجسته کول فره در منطقه "آیاپیر" (ایذه فعلی) اشاره‌ای به وقوع شورشی در زمان حکومت حاکم محلی هانی (*Hanne*) دارد :

" موقعی‌که سرزمین شیل‌هی‌تی (*Shilhite*)برمن شورش کرد من‌اقدام کردم‌و بیست نفر از رهبران‌آنها راا سیر نمودم .در این عملیات‌حمایت بزرگ خدای مقدس، الهه‌من با پیروزی دربارهٔ من واقعیت پیدا کرد . خون شورشیان‌رامن به عنوان‌کفاره گناهانشان‌برزمین ریختم‌و تاج آنهارا به‌وطنم فرستادم . " (۲۴)

هانی حاکم آیاپیر در جای دیگر می‌گوید :

" وقتی‌که منطقه‌ای‌در اطراف‌رودخانه "پیرین *Pirrin* (کارون‌فعلی) برمن شورش کردیاری وحمایت بی‌پایان‌خدای مقدس ،الهه محبوب من‌و سایر خدایان آیاپیر شامل حال‌من شد ومن بعدا "در اینجاجشن‌گرفتم و ۸۰بز کوهی‌راشکارنموده و خونشان را در آیاپیر برای خدا ریختم . . . . (۲۵)

مورخین بابلی‌خبرمی‌دهندکه کودورناهونته‌سوم شاه‌ایلامی *Kudur Nahunte* (۶۹۲ – ۶۹۳ قبل از میـلاد) در یک قیام و شورش زندانی و سپس کشته می‌شود و بجای‌وی برادر جوانش " هومبان نیمنـــــا *Humban - nimena* (۶۸۷–۶۹۲قبل‌ازمیلاد)به‌تخت‌سلطنت‌ایلام می‌نشیند.(۲۶)

خبر شورش دیگر مربوط به دوره حکومت شیلهـــــاک اینشوشینـاک دوم *Shilhak - Inshushinak II* (؟ ۶۶۸–۶۸۰ قبل از میلاد) است .وی به دنبال این‌شورش جای‌خود را در شوش بالاجبار به پسر خود بنام تمپت هومبان اینشوشیناک *Tempt Humban Inshushinak*

(؟ ۶۵۵– ۶۶۴قبل ازمیلاد) واگذارمی‌کند .وی‌آخرین‌مدعی حکومت‌ایلام راکه‌اورتاکی (Urtaki)وبرادرهومبان هالتـــاش دوم *Humban Haltash* بود از میـــان برداشته و بر خلاف سنت ایلامی ها که برادر شاهی را مقرر می‌داشت‌خودبه جای‌اورتاکی‌بر تخت‌سلطنت‌ایلام می‌نشیند . این امرموجب شورش‌دیگری‌می‌شود اماتمپت‌هومبان‌اینشوشیناک توانست بر این شورش نیز فائق آید . سرکوب شدن شورش‌که به وسیله پسران اورتاکی و تعداد زیادی از شاهزادگان ایلام طرح ریزی شده‌بود باعث فرار شورشیان به پیش‌آشوربانیپال شاه آشور (*Assurbanipal*) می‌شود . (۲۷)

آخرین آگاهی‌از شورش درکشورایلام‌از دوره‌ایلام نومربوط به زمان حکومت هومبان نیکاش دوم *Humban - Nikash II* جانشین تمپت‌هومبان اینشوشیناک است شاه مذکورخواست‌از وضع نابسامان‌داخلی‌کشورآشورکه‌دراثراختلاف‌حاصله‌بین‌آشور بانیپال‌وبرادرش‌شمش‌ـشوم‌ـاوکین *Shamash - shum - ukin* پادشاه‌بابل‌پیش‌آمده‌بوداستفاده‌نموده‌وبه‌منطقه‌بین‌النهرین‌نفوذ نماید .امانتیجه‌لشکرکشی‌وی‌منجربه‌شکست‌اوشدوپیامداین‌شکست نیز شورشی‌بود که‌در ایلام‌به وقوع‌پیوست . در اثر این شورش تاماریتو Tamaritu (۶۴۹– ۶۵۲ قبل از میلاد) در ایلام به قدرت رسید اما تاماریتو نیز به همان سرنوشت هومبان نیکاش‌دوم دچار شد به‌این توضیح که یکی‌ازسرداران محلی بنام ایندا بـــی‌بـــی *Indabibi* یا ایندابیگاش *Indabigash* (۶۴۸– ۶۴۹ قبل از میلاد) رهبری شورشیان را بر علیه تاماریتو به عهده گرفت و در نتیجه باعث شکست

24- W. Hinz, Die elamischen Inschriften des Hanne, in: A Locusts log studies in honour of S.H. Taqizadeh, London 1962, P. 109

۲۵– همانجا ، ص ۱۰۹ ببعد

26- W. Hinz, Das Reich Elam, Stuttgart 1964, S. 123

۲۷– همانجا ، ص ۱۲۵ببعد= ج . گامرون ،ایران در سپیده‌دم تاریخ ،ترجمه حسن‌انوشه ،تهران ۱۳۶۷ ص۱۴۳

وی شد (۲۸).

از مطالب مختصر فوق‌الذکر به این نتیجه می‌رسیم که حداقل در دوره حکومت شش پادشاه ایلام نو یعنی

۱ــ شوتروک ناهونته دوم
۲ــ کودورناهونته
۳ــ شیلهاک اینشوشیناک دوم
۴ــ تمپت هومبان اینشوشیناک
۵ــ هومبان نیکاش دوم
۶ــ تاماریتو

شورش‌هائی در ایلام به وقوع پیوسته است. شوتروک‌ناهونته دوم یاهانی‌حکمران‌وی درآیاپیر (ایذه فعلی) وتمپت هومبان اینشوشیناک شورشیان را سرکوب می‌کنند، اما کودورناهونته در اثر شورش کشته شده و همچنین شیلهاک اینشوشیناک‌دوم هومبان‌نیکاش‌دوم و تاماریتودر پی شورش‌های‌داخلی‌ازصحنه قدرت‌خارج می‌شوند. بدین ترتیب‌اگرنام "کیدین‌هوتران‌پسر کورلوش" به خط میخی‌ایلامی بر روی حلقه طلائی قدرت نقر نشده بود ممکن بود که وقایع صحنه‌هائی‌که برروی بدنه‌داخلی جام برنزی ارجان‌حک شده با وقایع دوران حکومت‌پادشاهان ایلامی‌شوتروک‌ناهونته‌دوم (یاهانی)وتمپت‌هومبان‌اینشوشیناک مربوط بدانیم ولی وجودنام‌کیدین‌هوتران‌در روی حلقه‌طلائی مکشوفه ازارجان‌سئوالی‌رامطرح‌می‌سازدکه‌هنوزباوجود مطالعات زیادی که در این زمینه انجام گرفته موفق به یافتن جواب‌آن نشده‌ایم. سئوال‌این است که "کیدین هوتران پسر کورلوش" چه کسی است؟ آیا این شخص یکی از پادشاهان ناشناخته‌و گمنام ایلام‌است؟ آیا کیدین هوتران‌یکی از پادشاهان‌محلی ایلام مثل‌هانی حکمران‌محلی سرزمین‌آیاپیر (*Ayapir*) = ایذه فعلی است؟

ف. والا دربررسی خود وجودکیدین هوتران را به‌عنوان یکی‌ازپادشاهان ایلام به‌دلیل‌عدم‌وجودلقب‌وعنوان‌پادشاهی رد می‌کند (۲۹). اما ع. علیزاده (همان‌طور که قبلا "نیز مطرح شد) با برداشت کلی‌از اشیاء مکشوفه درآرامگاه‌حداقل وی را به عنوان یک‌حاکم محلی ایلام می‌پذیرد. (۳۰) اکنون دو موضوع جدید در رابطه با جام برنزی مطرح می‌شود. اول وجودنقوشی‌بر روی‌بدنه داخلی‌جام برنزی‌ارجان و دوم‌وجود کتیبه دیگری در پشت بدنه جام مذکور.

همان طور که‌در بررسی نقوش‌بدنه داخلی‌جام‌ارجان‌اشاره شد در چهارصحنه مختلف‌آن یکی‌از پادشاهان‌ایلام (یاچهار پادشاه) با اسلحه‌داران و بزرگان قوم ایلام دیده می‌شود. کیفیت این نقوش شکی باقی نمی‌گذارد که موضوع به وقایعی مربوط است که‌در دوره حکومت‌یکی ازپادشاهان‌ایلام که‌پیکره وی در بدنه‌داخلی جام نقر شده‌اتفاق افتاده است و این‌امر نمی‌تواند بدون ارتباط باشخصی که جسدوی در داخل‌تابوت برنزی دفن‌شده باشد. علاوه برآن وجود کتیبه میخی‌ایلامی دیگری درپشت‌جام‌برنزی مذکوراین نظریه‌را که‌کیدین‌هوتران پسر کورلوش‌یکی از پادشاهان‌گمنام ایلامی است بیشترتقویت می‌کند. بررسی‌هائی که بعد از مرمت شئی مذکورانجام‌گرفت نشان داد که مجددا " اسم " کیدین هوتران پسر کورلوش " دقیقا " در پشت‌پیکره پادشاه ایلامی که در صحنه اول‌درروی تخت درمقابل چادرسلطنتی نشسته است‌به خط میخی‌ایلامی نقر شده است. کتیبه میخی مذکور عینا " شبیه کتیبه‌ای‌است که بر روی‌حلقه طلائی قدرت نقر شده است و این امربه‌وسیله آقای ر. بشاش زبان‌شناس ایرانی‌موردتائید قرار گرفته و مقاله ایشان نیز در همین شماره جدید مجله اثر چاپ شده است.

این امر تصادفی‌نیست که شخصی بنام‌کیدین هوتران پسر کورلوش اسم‌خود را در پشت‌تصویر پادشاه ایلامی جام‌برنزی ارجان نقر نموده باشد. بلکه به نظر می‌رسد که وی با نقراسم خود بر روی‌حلقه طلائی‌قدرت خواسته‌است قدرت شاهی‌خود را بیان کند و با نقر نام خویش در پشت جام برنزی وی‌سعی کرده است‌علاوه بر نشان‌دادن موجودیت ومقام خودبه‌عنوان یکی ازپادشاهان ایلامی‌ازوقایع مهم‌دوران حکومتش‌نیزسخن بگوید. اما چرا کیدین هوتران به عنوان یک پادشاه ایلامی نخواسته است عنوان‌و لقب خود را به دنبال اسم خودمطرح سازد؟ آیا عدم نقر و عنوان پادشاهی بر روی حلقه طلائی

28–*G. Cameron, History of Early Joan, Illinois 1936, P. 192*

= ج. کامرون، همانجا، ص ۱۴۷

۲۹ــ ف. والا، همانجا، ص ۱۸۶

۳۰ــ ع. علیزاده، همانجا، ص ۲۸۶

قدرت و جام برنزی بدین‌لحاظ بوده که خودوی نخواسته‌است این امر واضح‌و روشن صورت‌پذیرد ؟ یا اینکه مشکلات حکاکی برروی یک‌شئی فلزی دلیل قائل شدن به اختصار بوده‌است؟ چه برروی تبرهای‌برنزی مکشوفه‌از معبدکی‌ری‌ریشای‌چغازنبیل نیز فقط‌اسم " اونتاش‌گال " پادشاه ایلامی آمده‌است (۳۱) علاوه بر آن روی اسلحه‌های دیگر که بانام آتاهوشو (۳۲) و شیلهاک اینشوشیناک (۳۳) مزین شده جزء اسامی‌پادشاهان فوق‌الذکر هیچ‌گونه تیتر و عنوانی دیده نمی‌شود . (متاسفانه هیچ‌گونه جام برنزی ایلامی کتیبه‌دار تاکنون کشف نشده‌است تا در اینجا مورد بررسی‌ومقایسه‌قرارگیردو استناد به‌اسلحه‌های مذکور فقط‌از نظر جنس و وجود کتیبه با نام پادشاهان‌ایلام صورت پذیرفته است) .

قطع نظر ازفرضیه‌فوق ذیلا "به بررسی‌الواح‌ایلامی‌پرداخته می‌شود تامعلوم شودکه آیا الواحی‌از پادشاهان ایلامی‌وجود دارد که‌در آنها از آوردن‌تیتر و عنوان خودداری شده‌باشد؟

اولین اثر مکتوب که در آن تیتر و عنوان پادشاهی مطرح نشده مربوط به پادشاهی‌شوتروک ناهونته‌اول (؟– ۱۱۸۰قبل از میلاد) *Shutruk - Nahunte I* است .

اثر مکتوب مذکورعبارت ازیک آجر مخطط است که درحفریات شوش بدست‌آمده است .شاه ایلامی‌فوق دراین کتیبه‌می‌گوید:

" من شوتروک‌ناهونته هستم . هیچ کدام از پادشاهان‌قبل از من آجرهای لعابدار نساخته بودند . من چنین آجرهائی راساختم وبه‌خدای‌بزرگ‌وخدای‌اینشوشیناک‌اهدانمودم .(۳۴)

شوتروک ناهونته‌اول پادشاهی ازایلام میانه درکتیبه‌دیگر مجددا " بدون‌اینکه لقب وعنوان خودرا مطرح‌سازدمی‌گوید :

" من شوتروک‌ناهونته پسر هالودوش‌اینشوشیناک ، خدمتگزار محبوب‌خدای‌اینشوشیناک هستم . استلی را که اونتاش‌گال‌در منطقه مذهبی‌برپاداشته بودمن– شوتروک ناهونته– آنرابرای خدای اینشوشیناک ، خدای محبوب‌که به من‌الطافش‌راارزانی داشته بود در شوش به عنوان سپاس نصب کردم . " (۳۵)

شیلهاک اینشوشیناک (۱۱۳۶– ۱۱۵۵ قبل از میلاد)یکی دیگر ازپادشاهان ایلام‌میانه و ازسلسله ایکهالکی‌هم دربعضی از الواح ازآوردن تیتر و عنوان خود " شاه انزان و شوش " خودداری نموده و تنها به بیان " خدمتگذار محبوب خدای اینشوشیناک " (۳۶) و یا " گسترش دهنده سرزمین‌ها " (۳۷) بسنده می‌کند .

سومین پادشاه از ایلام میانه که وی نیز در بعضی ازالواح ازآوردن لقب‌و عنوان خود " شاه شوش و ایلام " خودداری کرده هتولودوش اینشوشیناک *Huteludush - Inshushinak* می‌باشد . مثلا "وی در کتیبه‌ای برروی لولای در سنگی‌مکشوفه از شوش می‌نویسد :

" اوه ،الهه‌منزات ،الهه‌بزرگ ، من‌هتولودوش‌اینشوشیناک پسرکوتیرناهونته‌وشیلهاک‌اینشوشیناک ،گسترش‌دهنده‌سرزمین‌ها هستم ..... (۳۸) .

عدم وجودلقب یا عنوان‌شاهی محدودبه دوره ایلام‌میانه نمی‌شود بلکه در الواح دوره ایلام نو این امر کم و بیش دیده‌می‌شود .به‌عنوان‌نمونه ازآثار مکتوبی‌که ازدوره‌پادشاهی تپتی هوبان اینشوشیناک *Tepti - Huban - Inshushinak* بدست‌آمده و درآنها پادشاه مذکورنیز ازآوردن تیتروعنوان خود پرهیز نموده می‌توان یادکرد . تپتی هوبان‌اینشوشیناک (؟ ۶۵۵ – ۶۶۴ قبل از میلاد) در استلی که در شوش‌بدست آمده می‌گوید :

" من تپتی هوبان اینشوشیناک پسر شیلهاک اینشوشیناک

31- R. Ghirshman, MDP XXXIX, Pl. LII N. 1, 3

32- A. Amiet, Les Antiquites du Luristan, Paris 1976, Pl. 28, P. 23

۳۳– همانجا شکل ۲۵

۳۴– اف . و. گونیک ، همانجا ،ص ۷۱ لوحه ۱۷

۳۵– همانجا ، ص ۷۵ لوحه ۲۱ و همچنین ص ۷۸ لوحه ۲۷

۳۶– همانجا ، ص ۸۵ لوحه ۳۲

۳۷– همانجا ، ص ۸۵ لوحه ۳۳

۳۸– همانجا ، ص ۱۴۱ لوحه ۶۵

هستم ..... " (۳۹)
یا در روی آجر مکشوفه از شوش آمده :
" من تپتی هوبان اینشوشیناک پسر شیلهاک اینشوشیناک هستم . من سرزمین هائی مثل بالاهوتـــــــه *Balahute* را شکست دادم ..... " (۴۰)
و یا بر روی آجردیگری که آن‌هم از شوش‌بدست آمده به‌صورت خیلی مختصر و به شکل زیر مطرح گردیده است :
" من تپتی هوبان اینشوشیناک پسرشیلهاک اینشوشیناک هستم . " (۴۱)
بر روی‌دو آجرمخطط دیگرکه ازحفریات شوش‌ظاهر شده‌پادشاه مذکور می‌گوید :
" من تپتی هوبان اینشوشیناک پسر شیلهاک اینشوشیناک هستم . من آجرهارا ساختم وبا آن معبد خدای اینشوشیناک را در اینجا برپا داشتم . ((۴۲)

" من تپتی هوبان اینشوشیناک پسر شیلهاک اینشوشیناک هستم . من معبد خدای اینشوشیناک را ساختم و به وی اهدا نمودم . " (۴۳)

با تعمق درمتون الواح فوق‌الذکر به نظرمی‌رسد که "کیدین هوتران پسر کورلوش " هم می‌تواند یکی از پادشاهان ایلامی باشد که خواسته است بدلایلی از آوردن تیتر و عنوان‌خودبه عنوان‌پادشاه ایلام‌حداقل درروی‌اشیائی‌که‌ازآرامگاه او بدست آمده خودداری‌کرده باشدما هنوز ازسرنوشت‌چنین‌پادشاهانی در تاریخ ایلام بی‌اطلاع هستیم .

ج . کامرون در این مورد می‌گوید :

" . . . در پرتواین حقایق‌و معلوماتی که‌در زیرازآنهاسخن می‌رود مسلم است که از آن پس پادشاهی که از اهمیت‌زیادی برخوردار باشد بر تخت ایلام ننشست ، بلکه برعکس‌درشوش ماداکتو ،هیدالوو احتمالا " درشهرهای‌دیگرنیزچندین‌پادشاه و فرمانروا حکومت راندند .... " (۴۴)

همه شواهدو مدارک و مستندات‌فوق‌الذکر نشان‌می‌دهد که در تاریخ ایلام‌پادشاهانی وجودداشته‌اند که‌هنوز غبارتاریخ از روی آنها زدوده نشده و حوادث و وقایع زمان آنها روشن نشده است . از جمله آنهامی‌تواند کیدین هوتران‌پسرکورلوش باشد که وقایع مهم زمان حکمرانی او در چهار صحنه مختلف در روی بدنه داخلی جام برنزی مکشوفه ازارجان بدون‌مطرح کردن عنوان‌و لقب پادشاه مانند بعضی پادشاهان دیگرایلام به تصویر کشیده‌شده و برای‌روشن‌شدن آگاهی نسل‌های‌آینده نسبت به‌پادشاهی که پیکره وی‌در روی نوارفوقانی‌جام‌حکاکی شده اسم پادشاه مذکور دقیقا " در پشت پیکرهٔ او و در پشت همانجا که وی در مجلس ضیافت و در مقابل چادرسلطنتی‌بر روی تخت نشسته نقر شده است .

۴ـ مقایسه و نتیجه‌گیری

چهار صحنه‌ای که برروی بدنه داخلی جام برنزی "کیدین هوتران " نقر شده علی‌الاصول می‌بایستی از نظر نوع‌صحنه‌ها و همچنین ازلحاظ یکایک نقوش‌مثل چادر ،تخت ، میز ،ارابه کلاه یا تاج ، لباس و غیره با صحنه‌ها و نقوش مشابه در روی آثارمکشوفه ازسرزمین ایلام و سایر مناطق‌باستانی مورد مقایسه و بررسی قرار گیرد تا بدین‌وسیله ارتباط هنری و فرهنگی‌بین ایلامیان ساکن‌ارجان باسایر نقاط مشخص‌شود وهمچنین‌قدمت جام برنزی‌مذکور تعیین شود لیکن‌بررسی و مطالعه روی‌موارد فوق نیاز به زمان و امکانات وسیع دارد و متاسفانه درشرایط فعلی امکان دست‌یابی به این اهداف وجود ندارد .به همین جهت در این مقاله سعی می‌شود که نتایج بررسی مقدماتی‌در رابطه بامطالعات‌فوق‌الذکر ذیلا "درج و بررسی‌نهائی‌به‌آینده موکول شود .

صحنه یا صحنه‌های شبیه چهار صحنه حکاکی شده بر روی جام برنزی "کیدین هوتران "در روی هیچ‌کدام از اشیاءمتعلق

۳۹ـ همانجا ، ص ۱۶۹ لوحه ۷۹
۴۰ـ همانجا ، ص ۱۷۰ لوحه ۸۰
۴۱ـ همانجا ، ص ۱۷۱ لوحه ۸۱
۴۲ـ همانجا ، ص ۱۷۱ لوحه ۸۲
۴۳ـ همانجا ، ص ۱۷۱ لوحه ۸۳
۴۴ـ ج . کامرون ، همانجا ، ص ۱۲۷

به قوم ایلام و حتی اقوام ساکن بین‌النهرین دیده‌نشده‌است. تنها اثر ایلامی که می‌توان در اینجا مطرح کرد یکی از نقوش برجسته کول فره در نزدیکی ایذه یا مال امیر است . درنقش برجسته‌مذکوریکی‌ازپادشاهان‌ایلام (محتملا "ازدوره‌ایلام‌نو) دیده می‌شودکه بر روی‌تختی نشسته وافرادی را در یک‌مراسم رسمی به‌حضور پذیرفته‌است . (۴۵) متاسفانه نوع صحنه‌نقش برجسته اخیرالذکربا صحنه‌یاصحنه‌های‌روی جام برنزی‌ارجان متشابه نیست . تنها صحنه‌ای که تا اندازه‌ای قابل مقایسه با صحنه اول‌یاصحنه فوقانی‌جام‌برنزی‌مورد بحث‌می‌باشد صحنه مربوط به نقش برجسته نینوا است (تصویر شماره ۲۰) در این نقش برجسته سناخریب شاه آشور (۶۸۱ – ۷۰۵ قبل از میلاد) دیده‌می‌شود که درروی تختی درجلوی چادرسلطنتی نشسته‌وافسران‌بلندپایه‌خویش‌رادرهنگام محاصره‌شهر "لاگاش" به حضور پذیرفته است . بین چادرسلطنتی و تخت شاهی‌دو نفر از خدمه سلطنتی ایستاده و مشغول بادزدن پادشاه‌آشور می‌باشند . در سمت راست نقش برجسته تصویر دژی به چشم می‌خورد که هنرمندان‌آشوری در داخل آن باز هم تعدادی‌از چادرهای سلطنتی را به نمایش گذاشته‌اند . وضعیت برپائی چادرهای‌مذکورطوری‌است‌که افرادواشیاء داخل‌آن مثل‌وضعیت چادردرصحنه‌اول‌جام‌ارجان‌به‌وضوح‌نشان‌داده‌شده‌است. (۴۶)

۲۰ – سناخریب شاه آشور در صحنه محاصره شهر لاگاش

۴۵– پ . آمیه ، *تاریخ‌عیلام* ، ترجمه‌ش . بیانی ،*ازانتشارات دانشگاه‌تهران‌شماره ۱۲۸۱ تهران ۱۳۴۹* شکل‌شماره ۱۲۸=

P. Amiet. Elam., Paris 1966 p. 557 pl. 424

46- A. Parrot. Assur München 1961. Abb. 42

بررسی ومطالعه درباره‌صحنه ضیافت یاصحنه‌های دیگرجام ارجان مارابه‌نقوش‌روی آبخوری‌های‌برنزی‌لرستان (۴۷)متوجه می‌کند . برروی آبخوری‌های برنزی مذکور صحنه یا صحنه‌های مختلف ضیافت دیده‌می‌شود که تا اندازه‌ای با بخشی‌ازصحنه ضیافت جام ارجان قابل مقایسه است . آبخوری های مذکور به شکل‌استوانه‌ای باته دگمه‌ای‌شکل‌می‌باشدو از این نوع‌ظروف تاکنون‌تعداد زیادی‌ازحفاری‌های‌قبورلرستان‌به‌صورت‌غیرقانونی استخراج شده‌که به‌موزه‌ها و کلکسیون‌های‌داخلی وخارجی راه یافته‌است . از آن‌جمله می‌توان‌ازآبخوری‌های موزه‌ملی‌ایران ، موزه آشمولین (انگلستان) ، موزه نژادشناسی مونیخ (آلمان)، موزه عراق و یادر مجموعه‌های خصوصی مثل مجموعه‌خصوصی دیویدوال (*David - Weil*) در پاریس ، دکتر بـــــاخ (*Dr. Bach*) درآخن آلمان را نام بـــــرد . در روی نقوش‌آبخوری های‌مذکور سوژه‌اصلی یکسان است‌و آن‌هم مجلس ضیافت‌خصوصی یکی‌ازبزرگان یا پادشاهان است .پ . کالمایر برروی‌تعدادی ازاین‌نوع ظروف تحقیقات‌جامعی‌انجام داده و نتایج آنرا منتشر کرده است . (۴۸) این تحقیق به‌ما امکان می‌دهد که دید کلی بر روی تمام یا اکثر نقوشی که در روی آبخوری‌های‌مکشوفه لرستان‌نقر شده بیندازیم .در تمامی صحنه‌هائی که برروی ظروف برنزی‌مذکور پیاده شده متاسفانه بازهم صحنه‌هائی‌که تمام اجزاءآن‌شبیه صحنه‌اول جام‌ارجان باشد دیده نمی‌شود . البته این وضع از نظر ما کاملا "طبیعی است زیراصحنه‌های‌جام‌ارجان‌بیان‌کننده وقایع تاریخی‌دوران حکومت یکی ازپادشاهان ایلام با رعایت‌ترتیب حدوث آنها و بطور مسلسل بوده است و صحنه یا صحنه‌هائی که‌تاکنون‌بر روی اکثراشیاء باستانی‌و مخصوصا " آبخوری‌های‌برنزی‌لرستان به تصویر کشیده‌شده شرح یکی از صحنه‌های زندگی و یاوقایع اتفاق افتاده در طول زندگی پادشاهان بوده و نتیجتا " فاقد مزیت‌هائی‌می‌باشدکه‌به وضوح‌در صحنه‌های‌جام‌کیدین‌هوتران دیده می‌شود . بررسی نقوش آبخوری های برنزی لرستان چه از لحاظ سوژه‌و چه از لحاظ وسایل‌و ادواتی که شرکت‌کنندگان آن مورد استفاده قرار داده‌اند قابل‌مقایسه با سوژه‌وادوات‌به کار برده شده در صحنه‌های جام ارجان می‌باشد .

همانطور که قبلا " اشاره‌شد موضوع یاسوژه اصلی‌اکثرنقوش آبخوری‌های‌برنزی‌لرستان‌صحنه‌ضیافت‌یکی‌ازبزرگان‌یاپادشاهان است . در این قبیل ضیافت ها که به صورت خیلی خصوصی برگزارمی‌شده‌شاه برروی‌تخت خویش نشسته‌و در حال‌نوشیدن از یک ظرف‌است . این‌سوژه‌با بخشی‌از صحنه اول جام‌ارجان مطابقت دارد .علاوه بر هماهنگی‌موضوع بین صحنه اول جام ارجان و صحنه‌های روی آبخوری‌های برنزی لرستان بعضی از ادوات به کار برده شده در مجلس ضیافت لرستان با ادوات منقوربرروی جام ارجان‌قابل مقایسه می‌باشداز آن‌جمله‌است:

۱ــ میز با پایه‌هائی شبیه پاهای حیوانات (تصـــــاویر ۲۱،۲۳،۲۶ــ۳۱) .

۲ــ چنگ مثلثی شکل (تصویر ۲۱)

۳ــ تار (تصاویر (تصاویر ۲۶،۲۹)

۴ــ ظرف با لوله نی (تصاویر۲۳ــ۲۵، ۲۷، ۳۰ــ۳۱)

این نمونه‌های قابل مقایسه‌و همچنین مشابهت بین‌موضوع صحنه ضیافت‌جام ارجان وآبخوری های‌برنزی لرستان‌نشانگر این واقعیت‌است که هنرمندان‌ایلامی درهنگام‌خلق‌صحنه‌های جام ارجان‌ازموضوعات‌صحنه‌های‌خلق‌شده برروی‌آبخوری‌های برنزی لرستان‌آگاهی کامل‌داشته‌اند و به همین دلیل است‌که ما آثار قابل مقایسه بین صحنه اول ارجان و بعضی از آلات‌و ادوات به‌کاربرده‌شده‌درتمام‌صحنه‌هابا نقوش‌روی‌آبخوری‌های برنزی لرستان مشاهده می‌کنیم . علاوه بر موارد فوق‌تزئینات اطراف صحنه‌های ارجان و همچنین نقش داخلی دایره‌مرکزی آن‌که‌شامل‌نقوش‌قیطانی‌یاگیس‌بافت وگل‌رز می‌باشد درروی‌اکثر آبخورهای‌برنزی‌لرستان‌مشاهده‌می‌شود .این‌وجوه‌تشابه‌می‌تواند بازگوکننده‌این‌واقعیت‌باشدکه‌هنرمندان‌ایلامی‌ارجان‌درهنگام‌حکاکی بدنه داخلی جام ارجان رابطه خیلی نزدیکی با هنرمندان‌و صنعتگران لرستان داشته‌اند .

دربررسی‌های‌قبلی‌که‌برروی‌آثارمکشوفه ازارجان‌ومخصوصا " نقوش حلقه طلائی قدرت انجام گرفته به این نتیجه رسیدیم

۴۷ــ ل . واندنبرگ . *این‌نوع ظروف برنزی‌لرستان‌رابعنوان جام‌استوانه‌ای شکل‌مطرح می‌نماید (همانجا ،ص ۹۲)*

48- *P. Calmeyer, Relifbronzen in babylonischen Stil_ eine westiranische* werkstatt des 10 *Jahrhunderts* v. *Chr., München 1973*

۲۱ـ آبخوری برنزی مجموعه ملکی تهران

۲۱ـ الف

۲۱ـ ب

۲۲

۲۳

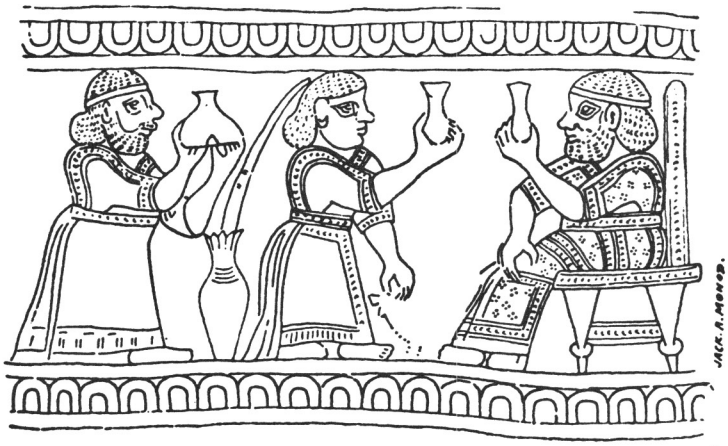

۲۴

۲۵

۲۲–۲۵ــ صحنه ضیافت برروی چهارآبخوری‌برنزی لرستان (درموزه مونیخ (آلمان) ، مجموعه‌خصوصی (تهران) موزه ژنو (سویس) و مجموعه دیوید وایل

۲۵ـ ب

۲۵ـ الف

۲۵ الف و ب ـ صحنه ضیافت برروی آبخوری یا ساغرمجموعه‌دیوید وایل

۲۶ـ صحنه ضیافت برروی آبخوری یاساغرموزه لیون

۲۶ـ الف

۲۶ـ ب

۲۶ـ صحنه ضیافت یکی از بزرگان یا پادشاهان بر روی آبخوری برنزی لرستان (در موزه‌لیون ـ فرانسه)

۲۷

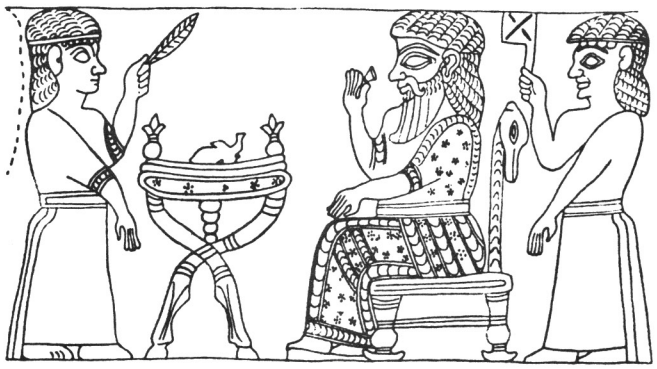

۲۸

۲۹

۲۷ـ سه صحنه دیگر از مجلس ضیافت بر روی ساغرهای مجموعه خصوصی ن . کوتولاکیس (ژنو) ،موزه‌لندن و موزه ملی هنر مشرق زمین (رم)

۳۰

۳۱

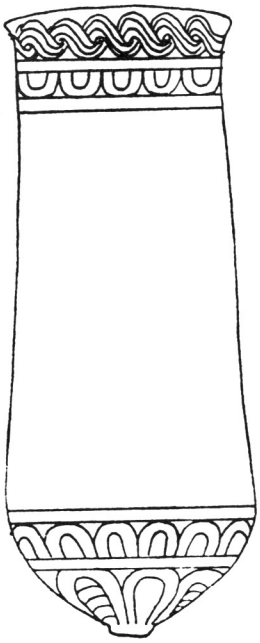

۳۱–۳۰– مجلس ضیافت بر روی دوآبخوری یا ساغربرنزی مکشوفه از لرستان (در موزه هنر مشرق زمین رم و موزه ملی ایران)

۳۲– نمونه‌های نقوش تزئینی بر روی لبه آبخوری های برنزی لرستان

که هنرمندان ایلامی‌از هنر آشوری‌متاثر بوده‌اند (۴۹) .لیکن در بررسی و مطالعه نقوش جام برنزی ارجان این واقعیت نیز محرز می‌شودکه هنرمندان ایلامی‌ارجان علاوه بر رابطه‌هنری و فرهنگی باآشور با هنرمندان و صنعتگران لرستان نیزدراین زمینه‌ها روابط عمیقی‌داشته‌اند . پ . کالمایر تاریخی که‌برای آبخوری‌های‌برنزی‌فوق‌تعیین‌کرده‌قرن ۱۰قبل‌ازمیلاداست (۵۰) لیکن ل . واندنبرگ‌قدمت ظروف مذکور را بین ۷۵۰–۱۰۰۰ قبل از میلاد برآورد می‌کند (۵۱) .

حاضر کردن دستگیرشدگان یا شورشیان در پیش‌پادشاهان یکی ازصحنه‌های‌قدیمی‌است‌که‌نمونه‌های مختلف آن‌را می‌توان برروی‌نقش‌برجسته‌سرپل‌ذهاب مربوط‌به‌دوران‌حکومت‌آنوبانی‌نی، (تصویر ۳۳) ، نقش‌برجسته‌مکشوفه‌در شوش‌مربوط به دوره اکد (۵۲) و برروی نقش‌برجسته داریوش دربیستون(تصویر ۳۴) مشاهد کرد . در هر دویا سه صحنه دستگیرشدگان یاشورشیان کتف بسته‌به‌پیش پادشاهان‌لولوبی‌و هخامنشی‌آورده‌می‌شوند. وازاین‌لحاظ هم می‌توان‌تصورکردکه‌افرادکتف‌بسته‌یاشورشیان– که پیکره آنها در صحنه دوم جام ارجان منقور شده به‌حضور شخصی آورده‌می‌شوندکه‌به‌طورحتم می‌بایستی‌یکی‌ازپادشاهان ایلام باشد .

آنچه‌که مجددا " در مقام مقایسه نقوش فوق‌الذکر با نقوش صحنه دوم جام ارجان به چشم می‌خورد این است که‌حداقل در دونقش برجسته سرپل‌ذهاب‌و بیستون‌از وقایع دیگردوران حکومت پادشاهان‌مذکور و همچنین کیفیت‌دستگیری‌شورشیان آثار وشواهدی دیده‌نمی‌شود درصورتی‌که‌در نقوش جام‌ارجان وقایع تاریخی‌چه قبل ازشورش و چه‌بعد از آن‌وهمچنین‌نحوه دستگیری‌شورشیان (علیرغم محدودیت‌فضای نمایش‌صحنه‌ها) به وضوح نشان داده شده است .

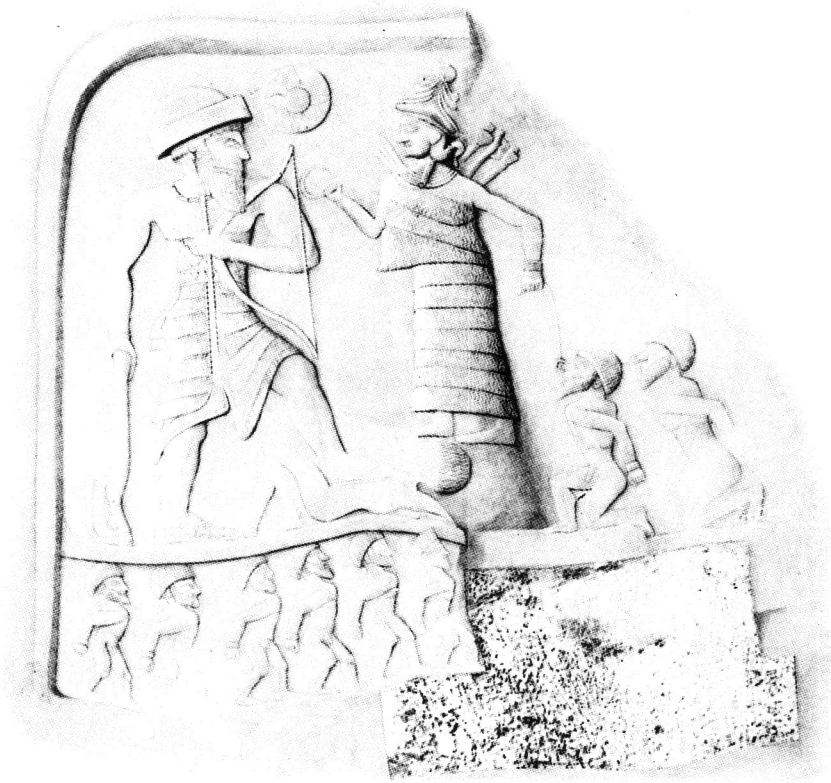

۴۹– ع . علیزاده ، همانجا ص ۵۰

۵۰– پ . کالمایر ، همانجا ، ص ۲۲۴ ببعد

۵۱– ل . واندنبرگ ، همانجا ،ص ۹۲

52 – *A. Moortgat, the Art of Ancient Mesopotamia, New York 1967, Pl. 138*

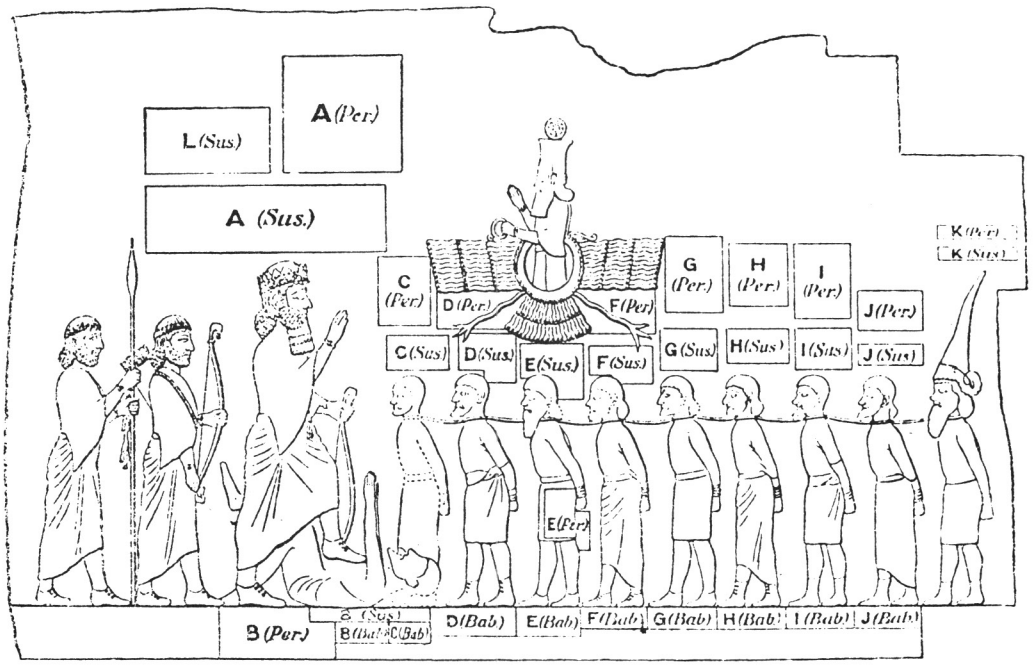

۳۴ـ بیستون ، صحنه آوردن شورشیان دستگیرشده به پیش داریوش شاه هخامنشی

بعد از بررسی دو صحنه ضیافت و آوردن شورشیان به‌پیش پادشاه اکنون به‌بررسی‌جزئیات نقوش جام ارجان می‌پردازیم :

در نقوش صحنه اول جام ارجان سه ریتون وجود داشت . یکی از ریتون ها در دست شاه ایلامی بود و دو نمونه دیگراز آنها در زیرخمره‌هائی که‌بر روی‌میز بزرگ‌نهاده شده بودقرار داشت . در بین اشیائی که تاکنون از حفاری‌های مختلف در ایران‌به‌دست‌آمده‌یکی‌هم ریتون‌ها می‌باشد .ازآن جمله‌می‌توان ازریتون‌های‌زیویه (تصویر ۳۵) ،کردستان (تصویر ۳۶) سقز (تصویر ۳۷)نام‌برد . قسمت‌تحتانی این‌نوع‌ظروف فلزی یا سفالی با سرحیواناتی از قبیل غزال ، قوچ ،بزکوهی

۳۵ـ ریتون سفالی از زیویه با سرقوچ

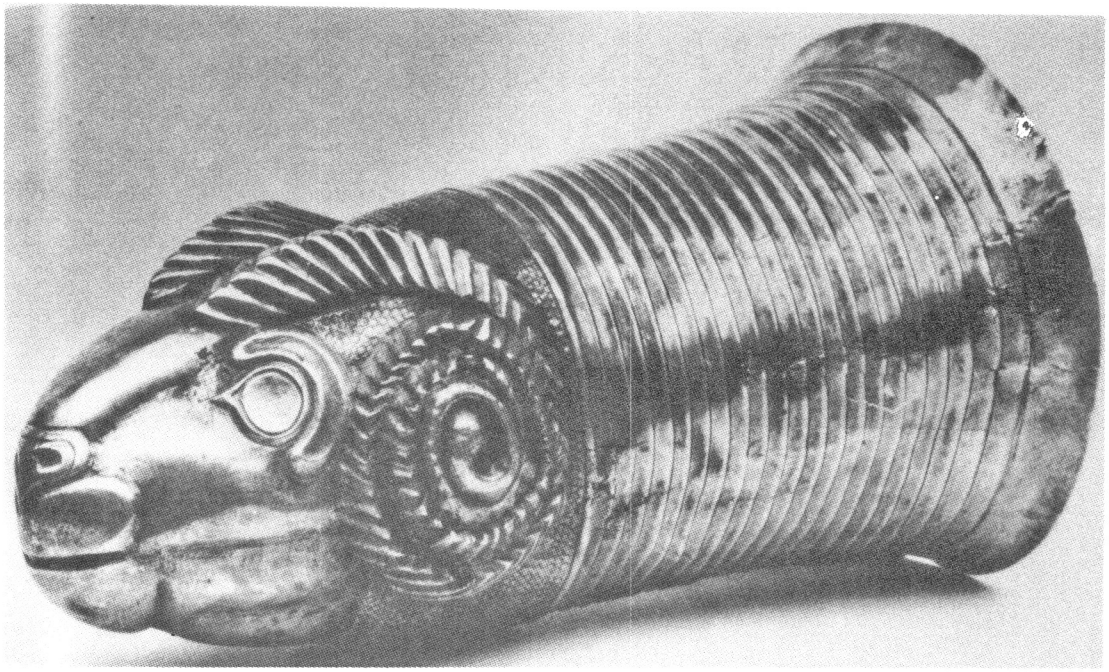

۳۶ـ ریتون طلائی ازکردستان با سرقوچ

و شیرمزین می‌باشد .قدمتی که‌برای ریتون‌های‌فوق‌الذکرتعیین شده قرن ۷ و ۸ قبل از میلاد است و به همین جهت می‌توان ریتون‌های روی صحنه اول جام برنزی ارجان را به قرون ۷و۸ قبل از میلاد تاریخ‌گذاری کرد . این نوع ظروف تنها درایلام و سایر مناطق‌باستانی ایران‌مورد استفاده نبوده بلکه درکشور همسایه غربی‌ایلام یعنی‌در سرزمین آشور نیزاز این ریتون‌ها استفاده‌شده‌است .نمونه‌ای‌ازاستفاده ازظروف مذکوررامی‌توان در مجلس ضیافت آشوری ها و بر روی نقوش برجسته آنهادر تصویر شمـــاره ۳۸ مشاهده کرد .

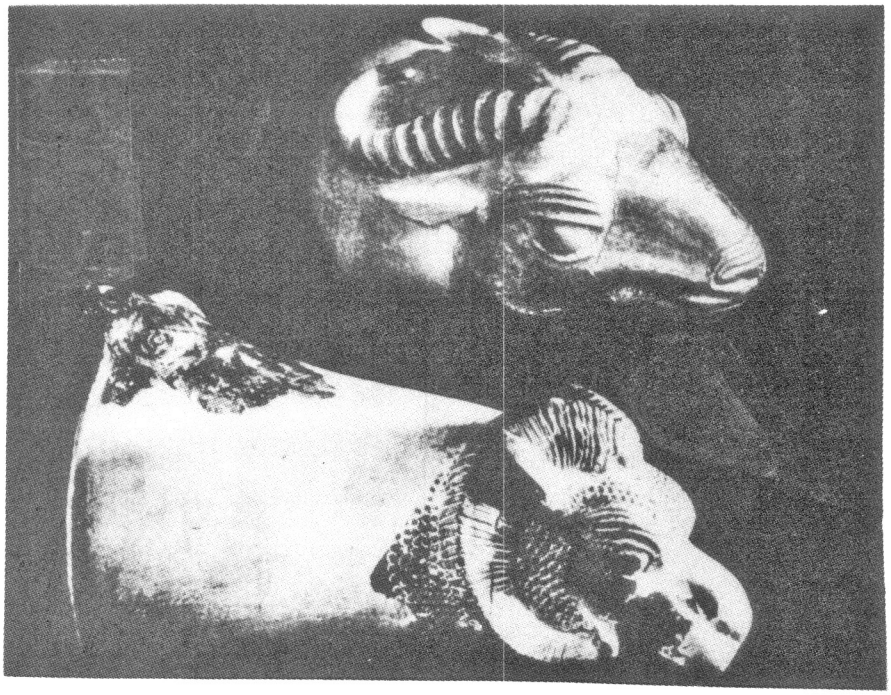

۳۷ـ دو ریتون دیگر از سقز

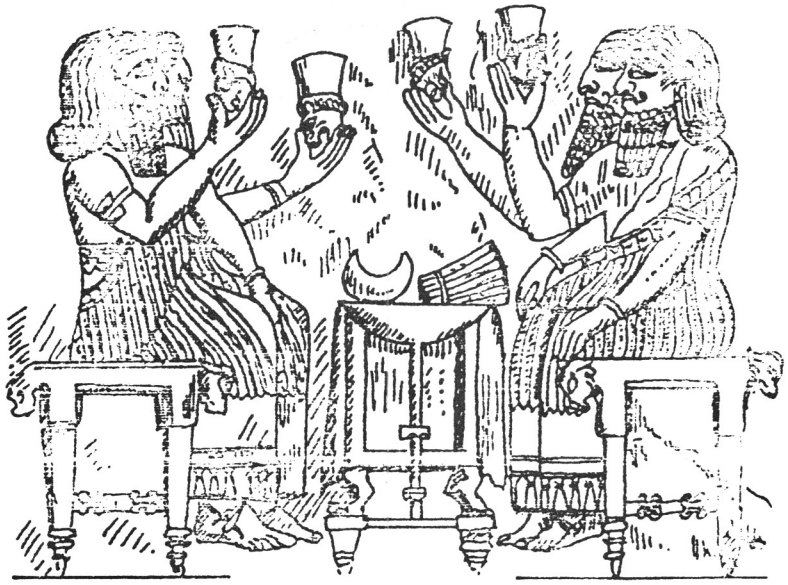

۳۸ـ بزرگان آشور درحال نوشیدن از ریتون‌ها هستند

ادوات موسیقی از جمله وسایلی است که در صحنه جشن پیروزی (صحنه چهارم) مورد استفاده قرار گرفته است . در مبحث مربوط به صحنه ضیافت و مقایسه آن با صحنه ضیافت بر روی آبخوری های برنزی لرستان اشاره‌ای به وجود ادوات و آلات موسیقی مانند چنگ و تار شد در اینجا نیازی به اشاره مجدد به آنها نیست .آنچه که بیانش در اینجا ضروری به نظر می‌رسد ارزش و اهمیت موسیقی در بین ایلامی‌ها است .کوتیک اینشوشیناک یا پوزور اینشوشیناک پادشاهی از سلسله اوان (؟۲۲۲۰ـ۲۲۴۰ قبل از میلاد)دستور داده بود نوازندگانی را رسما "استخدام نمایند تا آنها به توانند در مدخل معبد خدای اینشوشیناک به نواختن موسیقی و خواندن سرودهای مذهبی به پردازند. (۵۳) علاوه بر این در نقوش برجسته هانی حاکم محلی "آیاپیر" (ایذه فعلی) درکول فره‌علائم و آثار استفاده از ادوات مذکور به خوبی به چشم می‌خورد (تصاویر ۴۰ ـ ۳۹) در این نقش برجسته پیکره‌های سه نفر از نوازندگان ایلامی دیده می‌شود که در پیشاپیش هانی حاکم منصوب ازطرف شوتروک ناهونته دوم پادشاه ایلام (۶۹۹ـ۷۱۷ قبل از میلاد)در یک صحنه قربانی حیوانات برای خدایان ایلام شرکت نموده و مشغول نواختن موسیقی می‌باشند .سه نفر ایلامی مذکور در حال نواختن چنگ و فلوت هستند .چنگ نفر اول مثلثی شکل است که نمونه آن را

۳۹ـ نقش برجسته کول فره ـ سه نفر از نوازندگان ایلامی در حال نواختن چنگ و فلوت

۵۳ـ و. هینز، ۱۹۶۴ ، ص ۴۹

۴۰ ـ نقش برجسته هانی حاکم آیاپیر در کول فره در صحنه قربانی‌حیوانات برای خدایان آیاپیر

در دست‌های‌دو نفر از نوازندگان‌ایلامی صحنه چهارم‌ارجان می‌توان مشاهده کرد . چنگی که دردست‌نفر دوم‌نقش‌برجسته کول فره می‌باشدقابل مقایسه باچنگ نفر سوم درصحنه‌چهارم ارجان است علاوه بر این در بین گروه نوازندگان موسیقی در هر دو صحنه (جام و نقش برجسته) یکی هم فلوت‌زن است . این امر گویای هماهنگی نوازندگان در هنگام نواختن موسیقی در هر دو صحنه فوق الذکر می‌باشد .

نقش‌پیکره‌نوازندگان‌ایلامی‌درتزئینات‌دیوارهای‌کاخ‌جنوبی نینوا مربوط به‌دوره پادشاهی‌آشور بانیپال (۶۲۶–۶۶۸قبل از میلاد) نیز حجاری شده است . (تصویر ۴۳)

چنگ‌مثلثی‌شکل فوق‌الذکرنه تنهابه‌وسیله‌نوازندگان‌ایلامی در کشور ایلام مورد استفاده قرار گرفته بلکه با بررسی نقوش برجسته کاخ شمالی‌آشور بانیپال درنینوا می‌توان‌بدین‌نتیجه رسید که نوازندگان‌آشوری‌نیزدارای‌چنگی شبیه چنگ‌ایلامی‌ها بوده‌اند . (تصاویر ۴۲–۴۱)

۴۱– نقش برجسته‌یکی ازنوازندگان آشوری‌در کاخ شمالی آشور بانیپال در نینوا

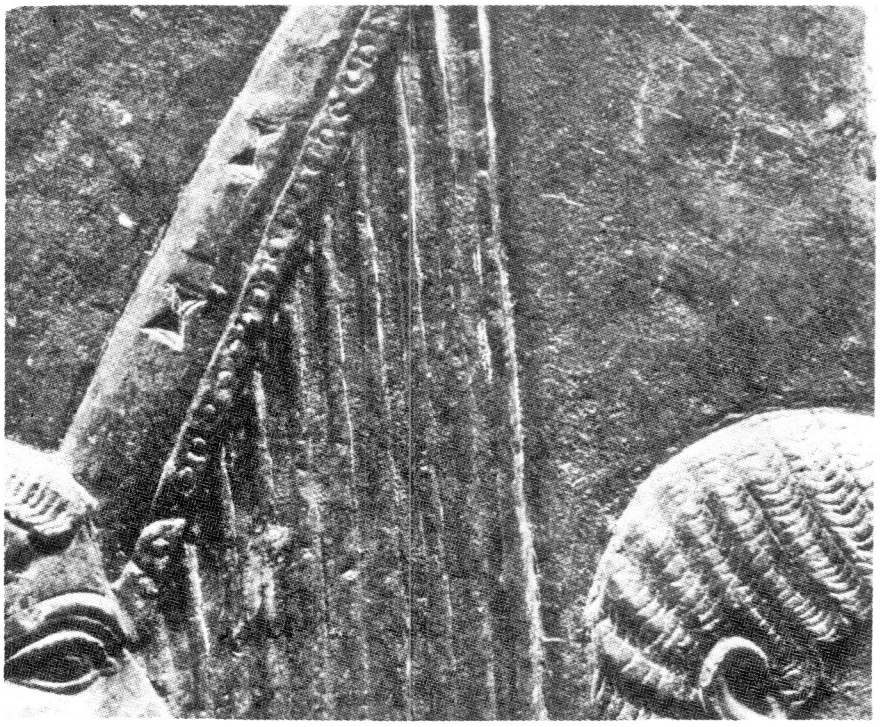

۴۲ـ چنگ‌نواز آشوری قرن هفتم قبل از میلاد

۴۳ـ چنگ‌نواز ایلامی برروی‌نقوش برجسته‌کاخ نینوا

بررسی‌هائی که‌پروفسور ب . هرودادر مورد انواع‌چنگ‌های روی‌نقوش‌برجسته آشورنوانجام داده‌نشان‌می‌دهدکه‌چنگ‌های مثلثی شکل درکشور آشور به وسیله زنان نواخته می‌شد (۵۴) شاید علت‌عدم‌هماهنگی‌لباس‌های سه‌نفر از نوازندگان‌ایلامی که چنگ در دست دارند از اینجا ناشی شده باشد که دو نفر اول ملبس به لباس‌های‌بلند زنان ایلامی هستند که‌چنگ‌های مثلثی شکل را می‌نوازند و نفر سوم که لباسی کوتاه‌برتن‌دارد نوازنده مردمی‌باشد که یک نوع چنگی دیگر دردست دارد .

54–*B. Hrouda, Die Kulturgeschichte des Assyrischen Flachbildes, Bonn 1965, S. 109*

در هنگام بحث راجع به‌نوع صحنه‌ها و مقایسه‌صحنه‌ضیافت روی جام کیدین‌هوتران‌با صحنه‌های‌ضیافت برروی‌آبخوری‌های برنزی لرستان اشاره‌ای نیز به استفاده از میز با پایه‌هائی به شکل پای حیوانات شد . اما علاوه بر میز فوق‌الذکر میز بزرگ مستطیل شکلی‌که باسرحیوانات‌مزین‌شده بوددر ضیافت‌مذکور به چشم می‌خورد . بررسی‌های انجام گرفته نشان می‌دهد که این نوع تزئینات‌نیز در آشوربه منظور مزین کردن تخت‌های پادشاهان آشورنو مورد استفاده‌قرار گرفته است . دراینجابه نمونه‌های مختلف‌تزئینات فوق‌الذکردر آثار مکشوفه‌از نیمرود مربوط به قرن ۷ قبل از میلاد (تصویر ۴۴) و یا آثاربدست آمده از دوره حکومت آشور ناصرپال دوم (۸۵۱– ۸۸۳ قبل از میلاد) (تصویر ۴۵) و سارگن دوم (۷۰۵– ۷۲۱قبل از میلاد) (تصاویر ۴۷ ـ ۴۶) می‌توان اشاره کرد . هر چند از میزهای‌مستطیل‌شکل‌ایلامی‌درمیان‌آثارومدارک‌آشوری‌نمونه‌های

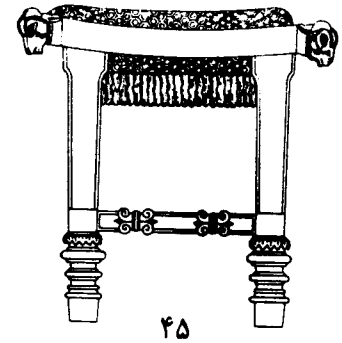

۴۵

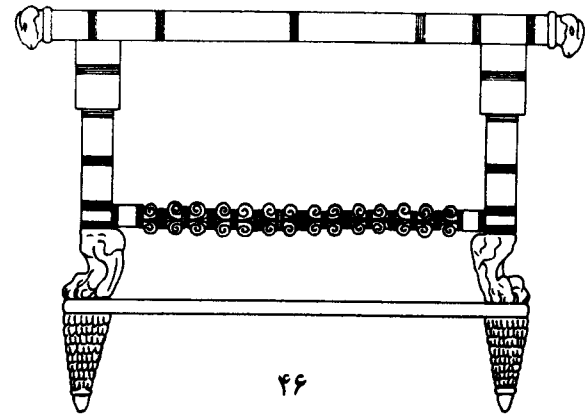

۴۶

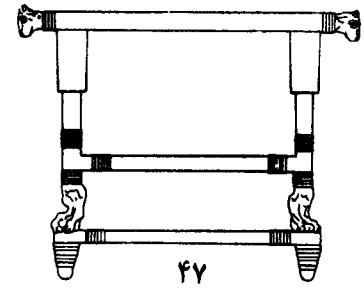

۴۷

۴۷–۴۵ ـ سه نمونه از تخت‌های پادشاهان آشوری (قرن ۹–۷ قبل‌از میلاد)

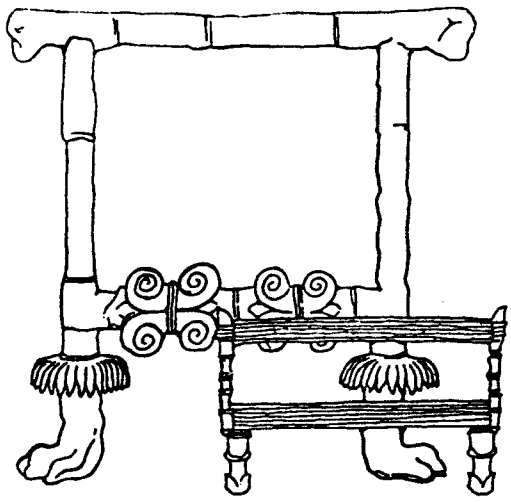

۴۴ ـ نمونه‌ای از تخت مزین با سرحیوانات

قابل مقایسه‌ای دیده نمی‌شود ولی شواهدی دال بر استفاده آشوری‌ها‌ازمیزهائی‌باپایه‌هائی شبیه‌پای حیوانات‌وجوددارد. دو نمونه‌از این‌شواهد را می‌توان‌در روی‌نقوش برجسته مربوط به دوره حکومت آشور ناصرپال دوم در روی تصاویر ۴۹ و ۴۸ مشاهده کرد .

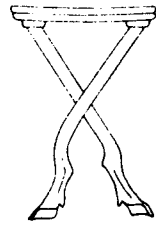

۴۸ ـ میز با پایهٔ شبیه پای حیوانات (قرن ۹ قبل از میلاد)

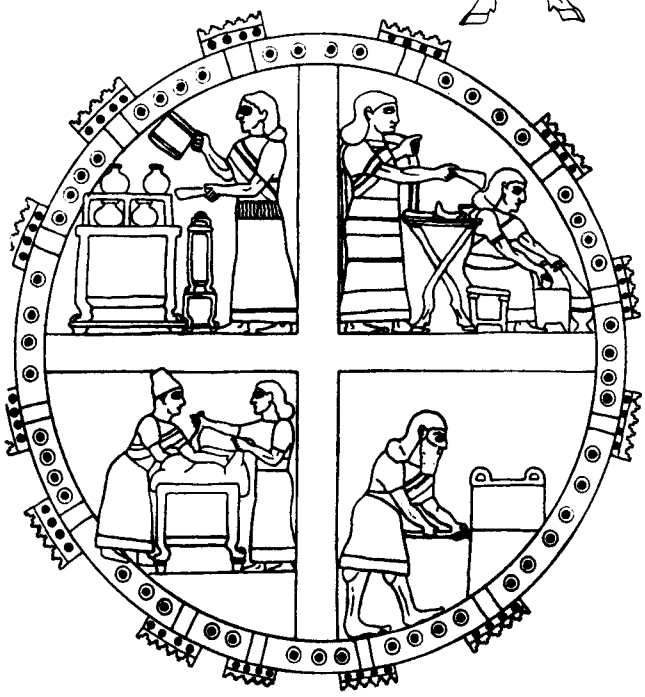

۴۹ ـ نقش‌میزباپایهٔ شبیه‌پای‌حیوانات درداخل‌یکی‌از اطاقهای دژ آشوری (قرن۹ قبل از میلاد)

از جمله آثار دیگری که در صحنه‌های اول و دوم در روی بدنه داخلی جام برنزی " کیدین هوتران " دیده می‌شود نقش دو ارابه است . ارابه اول در صحنه اول یا صحنه حمل حیوانات شکار شده به وسیله دو اسب کشیده می‌شود . این ارابه دارای چرخ‌های هشت پر بوده و اطاق آن با نقش گلهای رز (؟) در میان خطوط افقی و عمودی تزئین شده است . در صحنه دوم ارابه دیگری مورد استفاده قرار گرفته که کاملا " با ارابه اولی متفاوت است به عبارت دیگر ارابه دوم که معلوم نیست به وسیله چند راس اسب کشیده می‌شود فاقد اطاقک از نوع اطاقک ارابه اولی بوده و به نظر می‌رسد که فقط تختی به طور افقی بر روی چرخ‌های آن به منظور محل نشستن افراد قرار داده شده است . علاوه بر اختلاف فوق الذکر ارابه دوم دارای چرخ شش پر می‌باشد در حالی که ارابه اول ، چرخ های هشت پر دارد . شاید علت وجود وجوه افتراق فوق الذکر در بین دو ارابه در صحنه‌های مذکور مربوط به کار برد متفاوت آنها باشد. به این توضیح که ارابهٔ اول با چرخ‌های هشت پر جهت حمل بار سنگین بهتر می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد درصورتی که ارابه دوم به دلیل سبکی وزن و نوع چرخ‌ها قادر خواهد بود برای مسافرت‌های دور و سریع مورد بهره‌برداری واقع شود . متاسفانه علی‌رغم حفاری‌هائی که تاکنون در روی آثار ایلامی انجام گرفته بندرت به مدارکی برمی‌خوریم تا سابقه و وضعیت ارابه یا ارابه‌های ایلامی را برای ما روشن سازد . قدیمی‌ترین اثری که در این مورد در دست است ظرف مکشوفه از شوش می‌باشد که بر روی آن نقش ارابه نقاشی شده و مربوط به هزاره سوم قبل از میلاد می‌باشد . (۵۵) ناگفته نماند مطالعاتی که در خصوص وجود ارابه در منطقه بین النهرین انجام گرفته نشان می‌دهد که بر روی لوحه‌های مکشوفه از اوروک طبقه 4 نقش ارابه برای اولین بار به عنوان قدیمی‌ترین اثر و نشانه در بین النهرین دیده شده و بعد از آن به ترتیب در روی مهرهای استوانه‌ای اوروک ، ظرف صابونی خفاجیه ، مدل برنزی معبد شارا ، ظرف سفالین منقوش خفاجیه ، موزائیک اورو غیره آثار و نشانه‌های استفاده از ارابه به چشم می‌خورد . (۵۶) نقش ارابه دو چرخ با چرخ‌های شش پر بر روی مهرهای استوانه‌ای مربوط به دوره آشور میانه از نیمه اول قرن ۱۷ تا قرن ۱۲ قبل از میلاد وجود دارد . (۵۷) علاوه بر آن ردپای استفاده از ارابه را می‌توان در روی "ابلیسک سفید " (*White Obelisk*) از اواخر قرن ۱۱ قبل از میلاد (محتملا "از دورهٔ آشورناصر پال اول از نینوا (۵۸) و بر روی مهرهای استوانه‌ای مربوط به قرن ۹ قبل از میلاد (۵۹) پی‌گیری کرد . اما تمام ارابه‌های شش پر فوق الذکر از لحاظ شکل اطاقک با ارابه منقور بر روی جام برنزی ارجان متفاوت می‌باشد . یک نمونه از ارابه شش پر ارجان در روی نقوش برجسته آشور مربوط به قرن ۷ قبل از میلاد دیده می‌شود (تصویر ۵۰) اما اولا " ارابه فوق الذکر به عنوان " ارابه بارکشی "مشخص شده و ثانیا " اختلافاتی با ارابه ایلامی در مورد اطاقک آن به چشم می‌خورد . ب . هرودا در مورد " ارابه بارکشی " می‌نویسد :

درباره چگونگی ایجاد ارابه‌های بارکشی سخن زیادی نمی‌توان

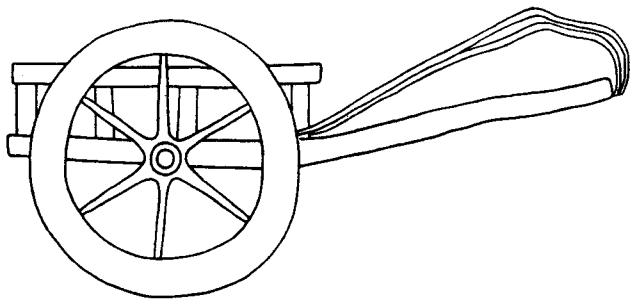

۵۰ـ ارابه شش پر آشوری (قرن ۷ قبل از میلاد)

۵۵ـ پ . آمیه . همانجا ، ص ۱۴۶ تصویر ۱۰۶

56 — *V. Nagel, Der mesopotamische Streitwagen and seine Entwicklong in ostmediteranen Bereich, Berlin 1966*

۵۷ـ همانجا ، تصاویر ۴۰، ۳۸، ۳۷، ۲۵، ۲۴

58 — *E. Sollberger, The White Obelisk, in Iraq XXXVI, part 1 and 2, London 1974, Pl. XLV*

۵۹ـ و . ناقل ، همانجا ، تصویر ۴۵

گفت . تنها به‌این‌موضوع اشاره‌می‌توان‌کردکه‌ارابه‌های‌بارکشی که در نقوش برجسته این دوره ظاهر می‌شود قبلا " درارتباط با حمل‌مجسمه " لاماسو "وسیله ارابه‌دستی دو چرخ‌مطرح‌شده که در روی‌قسمت افقی آن دیواره‌های کوچکی‌برای‌بستن‌طناب و چوب به وجود آمده است . (۶۰)

در بحث راجع به صحنه دوم به این موضوع اشاره شد که وضعیت سرنیشینان ارابه و افرادحول و حوش آن نمایانگراین امر می‌باشدکه پادشاه ایلامی‌به وسیله ارابه‌مذکور به کنارقایق آمده باشد .اگر از ارابه‌ایلامی دراین صحنه نیزمثل‌صحنه‌های نقوش برجسته آشوری به منظور انتقال اشیاء یا سرنشینان و نزدیکان پادشاه ایلامی استفاده شده باشد باید گفت که یکی از اسب‌های پشت‌ارابه مورد استفاده‌پادشاه ایلامی قرارگرفته وازارابه‌نیزمحافظین‌وهمراهان پادشاه‌ایلامی‌استفاده‌کرده‌اند.

ارابه دوم ارجان که در مقام مقایسه با ارابه اول مجهزترو مجلل‌ترمی‌باشددارای‌اطاقک‌مزین‌و چرخ‌های‌هشت‌پرمی‌باشد . هر چند به دلیل فقدان آثار و مدارک ایلامی بازهم‌نمی‌توان وضعیت ارابه‌مذکور را باارابه‌های ایلامی موردمقایسه قرارداد اما با بررسی آثار و مدارک باستانی مکشوفه در بین النهرین می‌توان‌موارد‌مختلف‌انحاءاستفاده‌ازارابه‌های‌نظیرارابه‌ایلامی را تا حدودی شناسائی کرد که از آنجمله ارابه های مربوط‌به تیگلات‌پیلسرسوم درروی‌نقوش‌برجسته‌نیمرود (تصاویر۵۴، ۵۲، ۵۱)درکاخ‌ارسلان‌تاش (تصویر۵۳)وهمچنین ارابه شکار شاهی مربوط به‌آشوربانیپال (۶۲۷–۶۶۸قبل‌ازمیلاد) (تصویر۵۵)در روی‌نقوش‌برجسته‌کاخ‌شمالی درنینوا می‌باشد .علیرغم‌اختلاف جزئی که بین ارابه‌های آشوری و ارابه هشت پر ایلامی‌ارجان وجود دارد می‌توان قدمت ارابه هشت پر ایلامی ارجان‌را به قرن ۸–۷ قبل از میلاد تاریخ‌گذاری کرد .

در اینجالازم به توضیح‌می‌داند همانطورکه در مقدمهٔ‌این فصل ازمقاله عنوان‌شد چون‌هدف‌بررسی مقدماتی جام‌ارجان بود بنابراین در مورد مقایسه و بررسی صحنه‌های روی بدنه داخلی جام ارجان و نقوش اشیاء یا ادواتی مانند میز ها ، ریتون ها ، ادوات موسیقی ، ارابه ها بهمین مقدار اکتفاء و دنباله بحث‌را درخصوص قسمتهای‌دیگری از نقوش‌جام‌مذکور

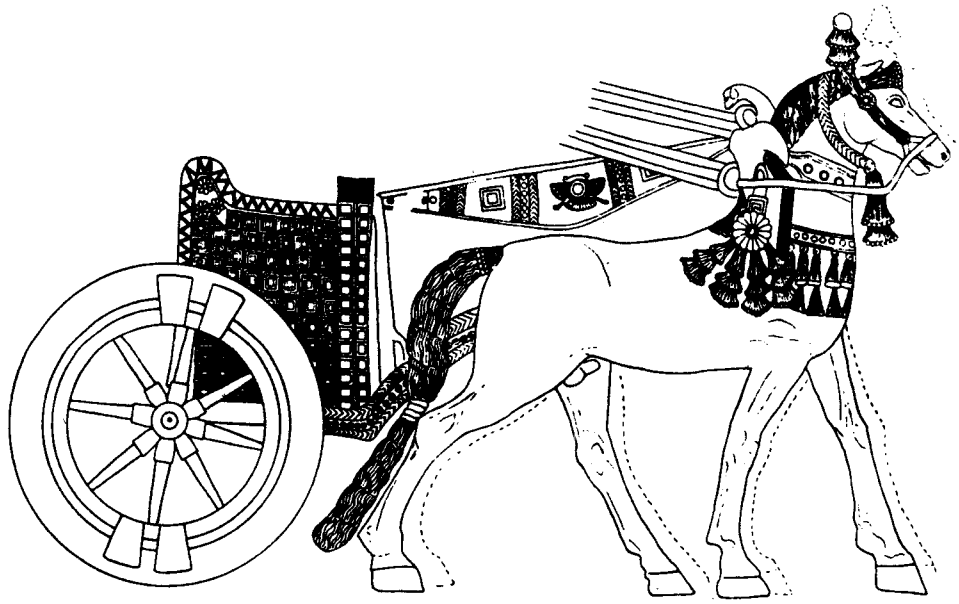

۵۱–ارابه جنگی آشوری (مربوط به دوره تیگلات پیلسرسوم – قرن ۸ قبل از میلاد)

۶۰– ب . هرودا ، همانجا ، ص ۹۵ لوحه ۲۸ شماره ۳

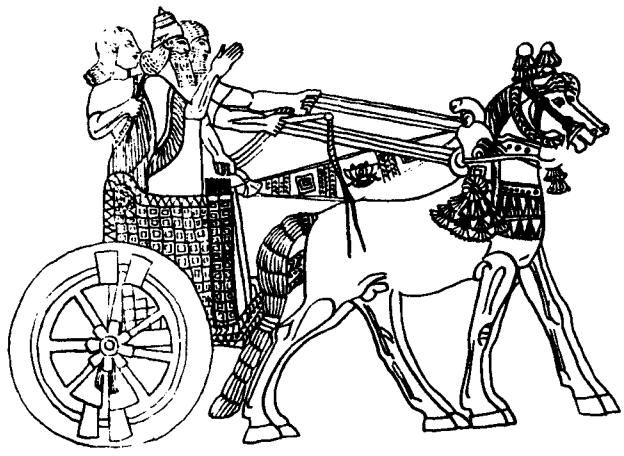

۵۲ ـ ارابه شاهی (بر روی نقوش برجسته کاخ تیگلات
پیلسرسوم در نیمرود ـ قرن ۸ قبل از میلاد)

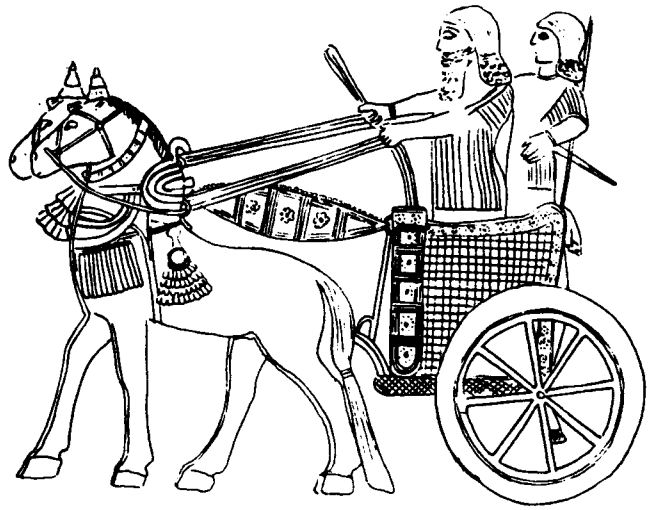

۵۳ـ ارابه هشت پر (بر روی نقوش برجسته کاخ در ارسالانتاش
در شمال سوریه ـ قرن ۸ قبل از میلاد)

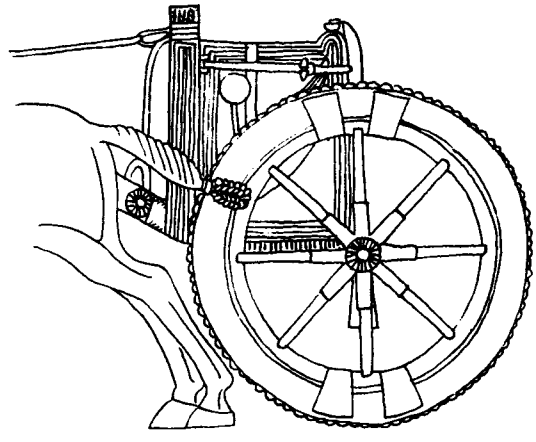

۵۴ ـ ارابه هشت پر شاهی (بر روی نقوش برجسته کاخ
شمالی آشوربانیپال در نینوا (قرن ۷قبل ازمیلاد)

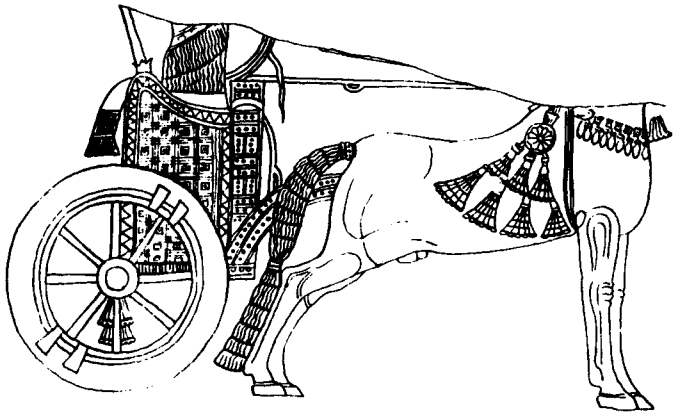

۵۵ـ ارابه هشت‌پر شاهی (برروی نقوش برجسته کاخ
تیگلات پیلسر سوم درنیمرود ـ قرن ۸قبل ازمیلاد)

ادامه می‌دهیم .

در صحنه دوم آثاری از یک دژ یا مقر حکومت پادشاه ایلامی به تصویر کشیده شده است . در مورد وضعیت معماری دژمذکور در صفحات قبل توضیحاتی داده شده و نیازی به تکرار آن نیست . اما درباره حالات و خصوصیات قلاع ایلامی مخصوصا " قلاع ایلامی که تصویر آنها در روی نقوش برجسته آشور حجاری شده است . ا . گونتر مطالعاتی انجام داده و مقاله‌ای تحت عنوان "قلاع اورارتو و سایر قلاع غرب ایران در روی نقوش برجسته آشور" نوشته و چاپ کرده است وی در مورد قلاع ایلامی در این مقاله می‌نویسد :

" گروه سوم دژها را می‌توان در صحنه‌های ایلامی نقش برجسته آشور بانیپال در نینوا مشاهده کرد . این شهرها بجای اینکه روی صخره قرار گرفته باشد معمولا " در دشت واقع شده . سه مورد درکنار رودخانه و جنگل واقع وچهارمین نمونه را در روی تپه‌های پوشیده ازدرخت می‌توان دید . استحکامات "هامانو" و یک محوطه دیگر ایلامی دارای دو ردیف دیوارهای برج‌دار می‌باشد که درفواصل مساوی قرارگرفته و برج‌ها یکی در بالای دیگری است . برج‌ها در هر دو ردیف از بالای دیوارها برخاسته و هماهنگ با خود دیوارها دارای کنگره می‌باشد . در دومورد دروازه‌های مستطیل شکلی که در راس حالت پله‌ای دارد در مرکز اولین ردیف دیوارها قرار گرفته است . " (۶۱)

اگر در مورد معماری دژهای شبیه دژی که نقش آن بر روی جام ارجان حک‌شده تحقیق و بررسی به منطقه مجاور سرزمین ایلام یعنی کشور اورارتو تسری داده شود و آثار و مدارک باقیمانده از این تمدن مورد مطالعه قرار گیرد شواهدی دال بر هماهنگی معماری دژهای اورارتو با دژ ایلامی منقور بر روی جام ارجان بدست خواهد آمد . در این رابطه می‌توان نقش دژهای اورارتو را که در روی تیردان های برنزی مکشوفه از غرب ایران (تصویر ۵۶ الف) ، لرستان (تصاویـــــر ۵۶ ب و ج) مربوط به قرون ۹–۸ قبل از میلاد است مطرح نمود . علاوه بر شباهت تقریبی معماری دژهای اورارتو با دژ ایلامی ارجان می‌توان در اینجا از نقش دژ حجاری شده روی کودوروی مکشوفه ازشوش مربوط به قرن ۱۲ قبل از میلاد (تصویر ۵۷) و عاج مکشوفه از نیمرود از زمان آشور ناصرپال دوم (تصویـــــر ۵۸) یاد

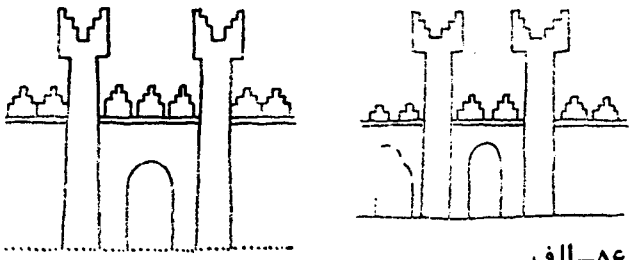

۵۶–الف

۵۶–ب

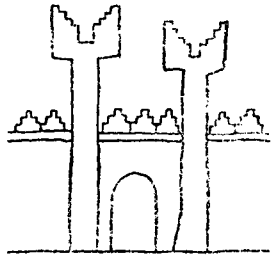

۵۶–ج

۵۶ – کیفیت معماری قلاع در غرب ایران (الف و ب) و لرستان (ج)

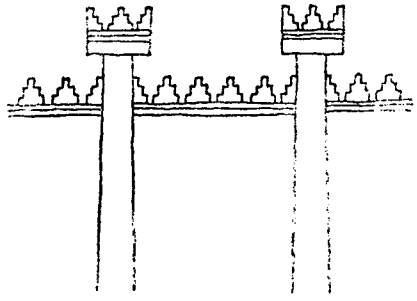

۵۷ – دژی در بابل

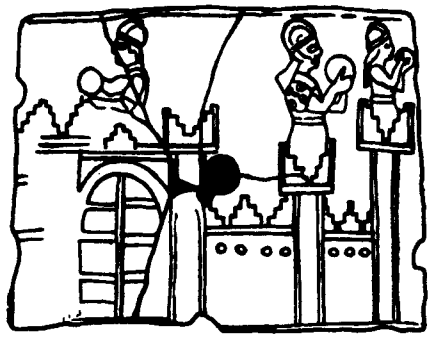

۵۸ – کیفیت یک دژ از دوره آشورناصرپال دوم (؟) برروی قطعه عاج مکشوفه از نیمرود

61 – *A. Gunter, Representations of Urartian and Western Iranian Fortress Architecture in* the *Assyrian Reliefs in: Iran XX, London 1982, P. 106*

در اینجا از همکار و دوست ارجمند خود آقای ناصر نوروززاده چگینی بخاطر ترجمه متن انگلیسی فوق تشکر می‌نماید .

کرد . طبیعتا " اگر نقش دژ کودوروی مذکور از قدیمترین سبک معماری باشد دژهای اورارتو ، آشور و ایلام نو (ارجان) را می‌توان از نوع معماری متاخر آن محسوب داشت .

یکی دیگر از موضوعاتی که در رابطه با نقوش جام ارجان باید مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد البسهٔ افراد شرکت‌کننده درصحنه‌های مختلف است . از این دیدگاه می‌توان شرکت‌کنندگان در صحنه‌های چهارگانه مذکور را بدو گروه تقسیم کرد . گروهی که فاقد کلاه هستند و گروهی که کلاه بر سر دارند . کلاه کلیه افراد در تمام صحنه‌ها یکسان است و آن عبارت از کلاهی است ساده و بشکل نیم دایره که تا قسمتی از پشت گردن را می‌پوشاند. در قسمت فوقانی کلاه دارای یک برجستگی تزئینی است . علاوه بر آن در قسمت جلو نیز یک باند تزئینی دارد . مقامات و افراد زیر از این نوع کلاه استفاده کرده‌اند :

۱ــ شاه در هر چهار صحنه

۲ــ شکارچیان شاهی که حیوانات شکارشده را در صحنه اول حمل می‌کنند و افرادی که در ارابه ایستاده‌اند .

۳ــ دونفر از نزدیکان شاه ایلامی یا خدمه که درمقابل مدخل چادر ایستاده‌اند .

۴ــ چهارنفر از شرکت‌کنندگان بلندپایه درضیافت پادشاه ایلامی

۵ــ خدمه مسئول پذیرائی از مهمانان شرکت‌کننده درضیافت اعم از زن و مرد

۶ــ یکی از سرنشینان ارابه درصحنه دوم

۷ــ نقر پشت سرشاه (نایب السلطنه ؟) در روی نوارسوم

با توجه به ردیف‌های هفتگانه بالا بررسی خصوصیات افرادی که از کلاه یا تاج فوق‌الذکر استفاده کرده‌اند نشان می‌دهد که شاه و کلیه افرادی که مستقیما "جزء اعضاء خاندان سلطنتی و نزدیکان پادشاه ایلامی می‌باشند کلاه مذکور را بر سر دارند مانند : نایب السلطنه (؟) ، بزرگان قوم ایلام ، شکارچیان خدمه (اعم از زن و مرد) ، لیکن اسلحه‌داران ، سربازان و سایر همراهان پادشاه ایلامی از جمله افرادی هستند که حق استفاده از این نوع کلاه را نداشته‌اند .

لباس شرکت‌کنندگان درصحنه‌های مختلف جام نیز یکسان نیست و آن هم به طور قطع و یقین به جهت تنوع صحنه ها می‌باشد . در زیر به بررسی لباس شرکت کنندگان صحنه های چهارگانه که تا اندازه‌ای جزئیات آن مشخص می‌باشد می‌پردازیم :

به طورکلی لباس ایلامی های شرکت کننده در صحنه های چهارگانه جام ارجان به شش گروه اصلی و تعدادی گروه فرعی به شرح زیر تقسیم می‌گردد .

۱ــ پیراهن ساده آستین کوتاه . با این لباس قطعه لباس

دیگری به صورت دامن جلوباز هماهنگی داده شده است . دامن گاهی اوقات ساده وبدون تزئینات است مانند لباس نفرششم در ردیف شکارچیان در صحنه اول و یا دارای تزئینات هندسی است مثل لباس شش نفر بقیه شکارچیان صحنه اول . علاوه بر افراد فوق‌الذکر این نوع لباس به وسیله اسب سوار در صحنه اول و نفر سوم (یا راهنما) در مقابل پادشاه ایلامی درصحنه سوم پوشیده شده است . محتملا " افرادی از خدمه نیز درمجلس ضیافت لباس متشابه پوشیده‌اند .

۲ــ لباس آستین کوتاه که تا روی زانو می‌رسد . این نوع لباس

نیز با یک دامن جلوباز هماهنگی داده شده است .

این لباس ودامن مزین بوده و افرادی که ملبس به این لباس هستند عبارتند از دونفر از همراهان غیرمسلح شاه ایلامی در پشت سروی درصحنه اول . به‌نظر می‌رسد که این لباس با یک یراق زینت داده شده است .

۳ــ لباس آستین کوتاه بلند چاک‌دار که تا روی زانو می‌رسد:

تنها کسی که از این نوع لباس استفاده کرده پادشاه ایلامی در صحنه سوم است . محتملا "نفر پشت سروی نیز لباسی شبیه لباس پادشاه ایلامی برتن دارد .

۴ــ لباس آستین کوتاه که تا روی زانو می‌رسد با یک باند مزین

به خطوط مورب که از کمر آویزان است مکمل این لباس می‌باشد .

الف : قسمت فوقانی لباس ساده و قسمت تحتانی مزین است. با این لباس یک یراق مزین به خطوط افقی هماهنگی داده شده است.

افراد استفاده کننده سربازان مسلح ایلامی در مقابل شاه در صحنه دوم . به‌نظر می‌رسد که اسلحه‌داران و بقیه سربازان ایلامی درنوارسوم نیز علیرغم مشخص نبودن یراق در لباس‌های آنان از این نوع لباس استفاده کرده باشند .

ب : لباسی شبیه لباس گروه الف ولی مزین با یک یراق ساده .

افرادی که از این نوع لباس پوشیده‌اند عبارت از یک نفر و آن هم فرد مسلح به چماق در صحنه دوم است .

علیرغم پوشش متشابه بعضی از ملوانان قایق ، شورشیان

کتف بسته و آورندگان خمره‌ها به‌دلیل مشخص‌نشدن‌جزئیات لباس‌آنها معلوم نیست که‌این‌گروه ازافرادکدام‌یک ازلباس‌های فوق‌الذکر را برتن دارند .

ج : قسمت فوقانی و تحتانی لباس بدون تزئینات است . این نوع‌لباس نیز با یک یراق‌ساده هماهنگی داده‌شده‌است .

افرادی که‌از این نوع‌لباس پوشیده‌اندبیش ازیک نفرنیست و آن هم‌نفر دومی است‌که درنواردوم درفاصله‌آخرین‌درخت نخل و سگ نشسته در حال رقصیدن دیده می‌شود .

۵ــ لباس کوتاه که تا روی زانو می‌رسد :

از این نوع لباس تقریبا " کلیه ورزشگاران شرکت کننده‌در صحنه‌چهارم (صحنه‌جشن‌پیروزی)استفاده‌نموده‌اند .متاسفانه جزئیات این سری لباس‌ها مشخص نیست لیکن به‌نظرمی‌رسد که بعضی از این لباس ها مزین و برخی از آنها ساده است .

۶ــ لباس بلندمزین که تا روی پا می‌رسد :

ازاین‌نوع‌لباس‌فقط دونفرازنوازندگان‌چنگ‌استفاده‌کرده‌اند.

بررسی لباس های فوق‌الذکر نشان می‌دهد که :

۱ــ ایلامی‌ها در صحنه شکار از پیراهن های ساده و مزین استفاده نموده‌اند .با این لباس قطعه لباس دیگری به صورت دامن جلوباز پوشیده شده است .

۲ــ فقط یکبار از لباس فوق‌الذکر در صحنه سوم به وسیله نفر سوم در مقابل پادشاه ایلامی که نقش راهنما را به عهده داشت استفاده شده است .

۳ــ به دلیل مشخص نشدن کیفیت و جزئیات کامل لباس افراد شرکت کننده در ضیافت پادشاه ایلامی نوع لباس آنها دقیقا " مشخص نیست .لیکن به نظر می‌رسدکه شرکت‌کنندگان مذکورنیز از پیراهن و دامن مزین استفاده کرده‌اند .

۴ــ لباس های آستین کوتاه که تاروی زانو می‌رسدبه‌وسیله افراد غیر مسلح شاهی پوشیده شده و دامن مزین جلوباز به همراه یک یراق با لباس فوق الذکر هماهنگی داده شده‌است.

۵ــ پادشاه ایلامی‌لباس‌آستین‌کوتاه‌بلندی‌راکه‌تاروی‌پاهای وی را می‌پوشاند جهت شرکت در مراسم رسمی انتخاب کرده است . محتملا " برادر پادشاه به عنوان نایب السلطنه‌نیزاز این لباس استفاده نموده است .

۶ــ سربازان مسلح ایلامی لباس‌آستین کوتاهی که تا روی زانوی آنهارامی‌پوشاندبه‌همراه‌یک‌باندمزین‌درکمر ،برتن‌دارند

۷ــ ورزشکاران درصحنه چهارم لباس های کوتاهی را که‌تا روی زانو را می‌پوشاند بر تن دارند .

۸ــ نوازندگان چنگ ایلامی دارای دو نوع لباس هستند . گروهی ازآنان که محتملا "زن می‌باشنددارای‌لباس بلندمزین هستند و گروه‌دیگر که متشکل ازیک نوازنده چنگ است دارای لباسی کوتاه ساده که تا روی زانوهای وی می‌رسد می‌باشد .به نظر می‌رسد که نوازنده اخیر نوازنده مردباشد .

بعد ازبررسی البسه‌ای‌که به‌وسیله ایلامی‌ها در چهارصحنه مذکور مورد استفاده قرار گرفته در زیر نظری کوتاه به پوشاک ایلامی‌ها که در روی آثار باقیمانده از آنها دیده می‌شود و یا آثار دیگری‌که در کشورهای‌همسایه ایلام‌کشف‌شده‌می‌اندازیم

در اینجا ما در مقام آن نیستیم که بررسی لباس های ایلامی روی جام ارجان را با مقایسه یکایک آنها با سایر لباس های ایلامیان در روی آثار باستانی دیگر گسترش دهیم بلکه فقط لازم می‌دانیم درمورد لباس‌بلند چاک داری که برتن‌پادشاه ایلامی‌ومحتملا "برادرش‌درصحنه‌سوم‌است‌اشاره‌ای بکنیم :

دربین‌نقوش برجسته‌کاخ‌نینوانشانه‌هائی‌ازپیکره‌ایلامی‌هاو مخصوصا " بعضی از پادشاهان ایلامی دیده می‌شود . دریکی از نقوش‌برجسته فوق‌الذکر پیکره "تمپت هومبان‌اینشوشیناک" (۶۵۳ــ ؟ ۶۶۸ قبل از میلاد) یا بزبان آشوری " ته اومان " (Teumman) حکاکی شده است (تصویر ۵۹) .شاه ایلامی مذکور لباس بلند چاک‌داری پوشیده که قابل مقایسه‌با لباس‌شاه‌ایلامی درصحنه‌سوم‌بدنه داخلی‌جام‌ارجان‌می‌باشد. علاوه برپیکره‌پادشاه‌ایلامی‌مذکور پیکره‌پادشاه ناشناس‌ایلامی دیگری نیزدر سمت راست نقش‌برجسته کاخ نینوا حجاری‌شده که او هم لباس مشابه لباس‌ته‌اومان پوشیده است (تصویره۶۰

نقش برجسته دیگری در اطاق بابلی کاخ مذکوروجوددارد که در صحنه حجاری‌شده روی آن هومبان‌هالتاش سوم‌پادشاه دیگر ایلامی (؟ ۶۴۴ــ ۶۴۸ قبل از میلاد) در مقابل ارابه آشور بانیپال دیده می‌شود (تصویر ۶۱) در این صحنه نیز هومبان‌هالتاش‌سوم یابزبان آشوری "اومانالداش Ummanaldas لباسی شبیه لباس تمپت هومبان اینشوشیناک وپادشاه‌ایلامی روی صحنه سوم جام ارجان را برتن دارد .

شباهت لباس‌های آنان با همدیگر نشانگر این واقعیت‌است‌که در آن دوره پوشیدن لباس های بلند چاک دار بوسیله پادشاهان ایلام مرسوم بوده و علاوه بر آن لباس مذکوردر زمرهٔ لباس‌هائی بوده که در اواخر دوره ایلام نو یا حدود نیمه اول قرن هفتم قبل از میلاد معمول بوده است .

۵۹ــ پیکره پادشاه ایلامی تمپت هومبان اینشوشیناک در سمت چپ ویک پادشاه ناشناس ایلامی درسمت راست بر روی نقش برجسته‌های کاخ نینوا

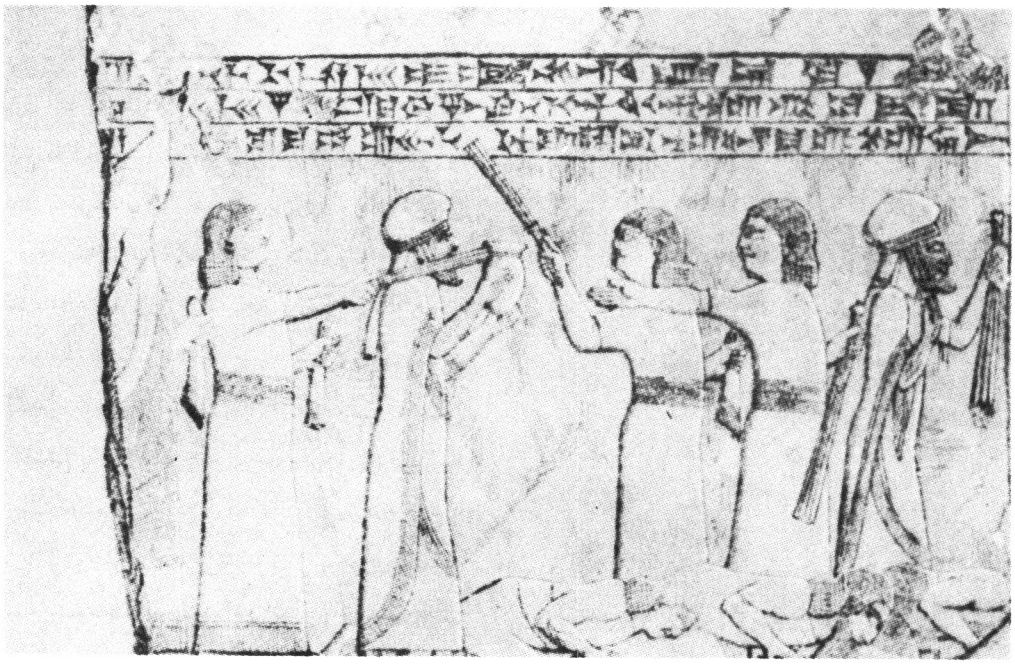

۶۰ـ نقش برجسته "تمپت هومبان اینشوشیناک"در روی نقش برجسته‌های کاخ نینوا

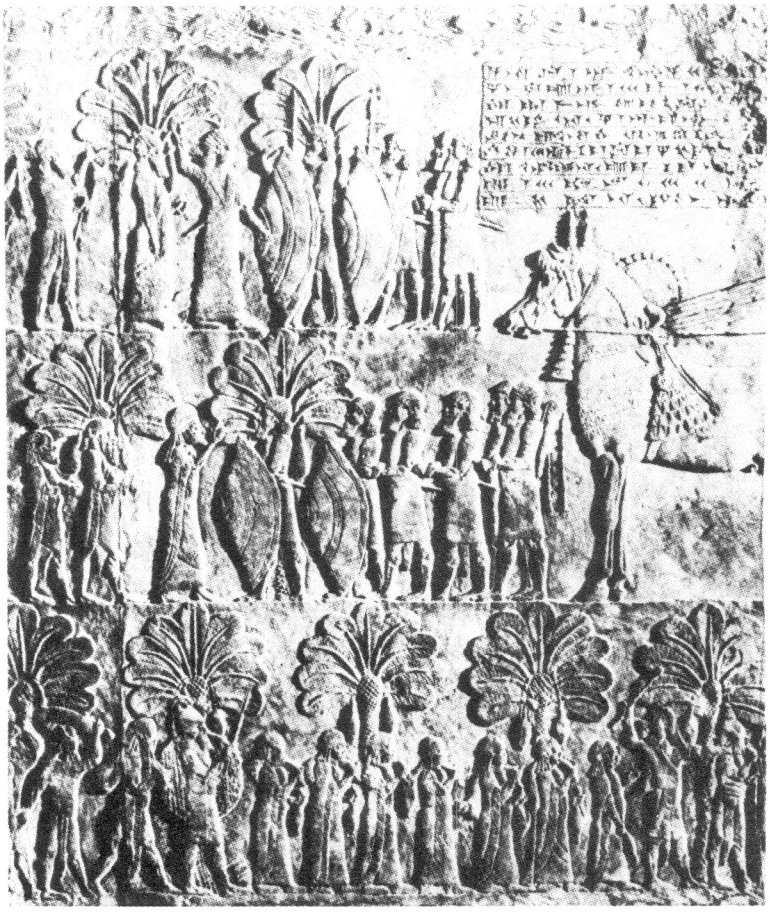

۶۱ـ نقش برجسته هومبان‌هالتاش سوم در روی نقش برجسته‌های کاخ نینوا

× × × ×

قبل از اینکه به‌نتیجه‌گیری کلی ازاین مقاله بپردازیم‌لازم بنظر می‌رسداشاره مختصری‌هم به یک‌شیئی دیگری‌که به‌همراه جام برنزی مورد مرمت و حفاظت قرار گرفته‌بشود .آقای‌دکتر ر. وطن دوست در مقاله خود علاوه بر ارائه نتایج تحقیق و مطالعه خویش‌راجع به‌مرمت‌وحفاظت جام‌برنزی ارجان‌گزارش مختصری نیز در مورد ساغر یا ظرف برنزی دیگری از مجموعه اشیاء ارجان ارائه داده است (۶۲)نتیجه بررسی و مطالعه‌بر ساغر مذکورمنجر به مشخص‌شدن نقش چهار شیر بر روی بدنه تحتانی آن گردیده است . (تصویر ۶۲) از آنجائی که‌شیئی مذکور ارتباط مستقیمی با مطالعه جام برنزی ارجان دارد لذا ضرورتا " توضیح مختصری در مورد ظرف مذکور نیز در حاشیه مطالب مربوط به جام ارجان‌داده می‌شود . ازآبخوری‌یاساغر برنزی ارجان تاکنون‌نمونه‌های‌مختلفی‌در ایران‌وازحفاری‌های

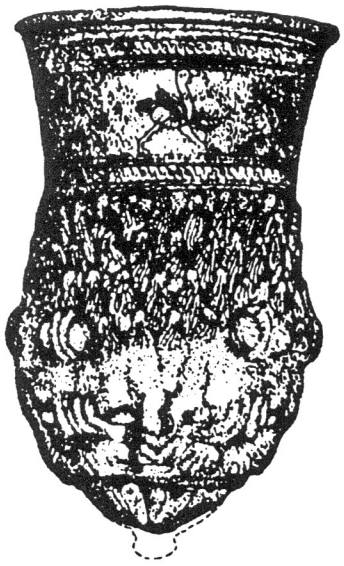

۶۲ـ ساغر برنزی ارجان

غیرقانونی‌بدست‌آمده‌واکنون‌درمجموعه‌های‌خصوصی‌نگهداری می‌شود . از آن جمله می‌توان به ساغرهای مکشوفه از لرستان مربوط به‌مجموعه خصوصی‌و . هـ .موره (W.H. Moore) (تصویر۶۳) مون (Moon) (تصویر۶۴) ،یگانه (تصویر۶۵) مجموعه‌خصوصی‌ناشناس (تصویر۶۶)ود .وایل (D. Weil) (تصویر۶۷) اشاره کرد .دربررسی‌هائی‌که‌به‌وسیله پ .کالمایر درباره‌ٔ ظروف مذکور بعمل آمده از آنها به عنوان نقوشی به

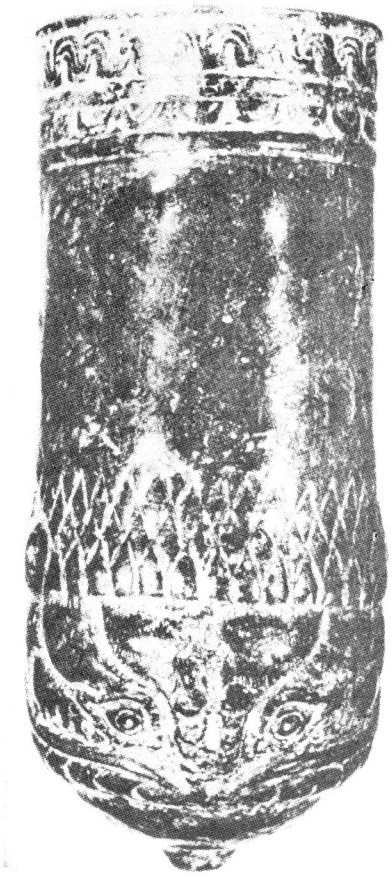

۶۳ الف

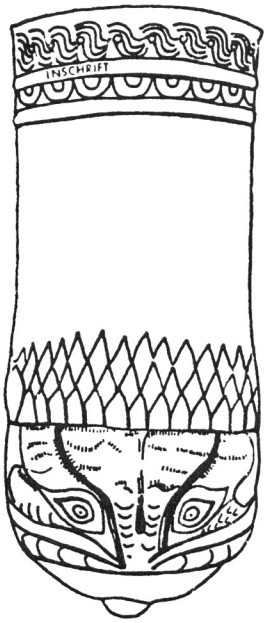

۶۳ ب

۶۳ (الف ـ ب) نقوش شیربرروی ساغر برنزی کلکسیون و .هـ.موزه

۶۲ـ ر. وطن‌دوست ، ۱۳۶۷ ، شکل ۲

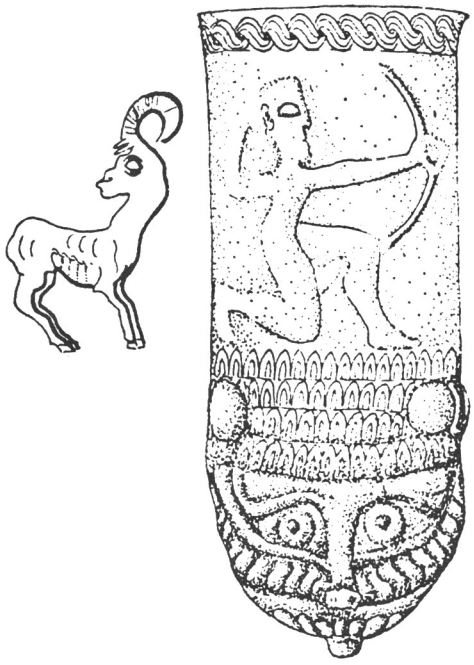

۶۴

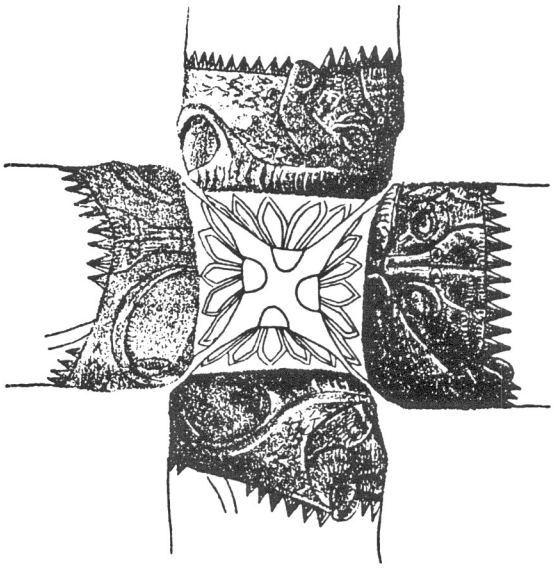

۶۵

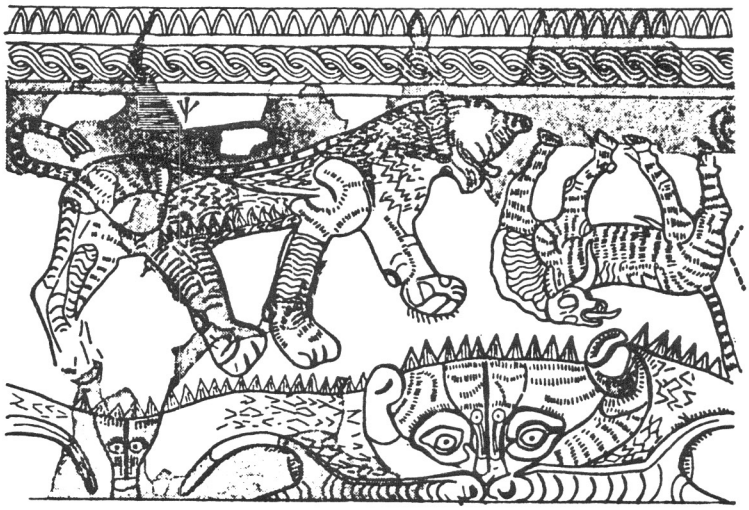

۶۶

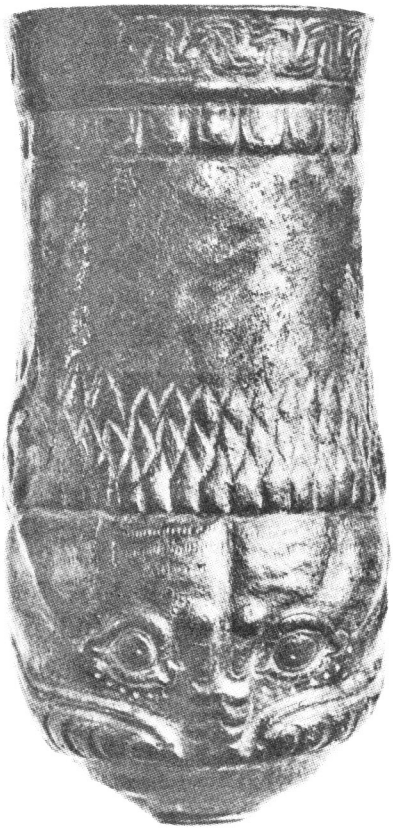

۶۷ الف

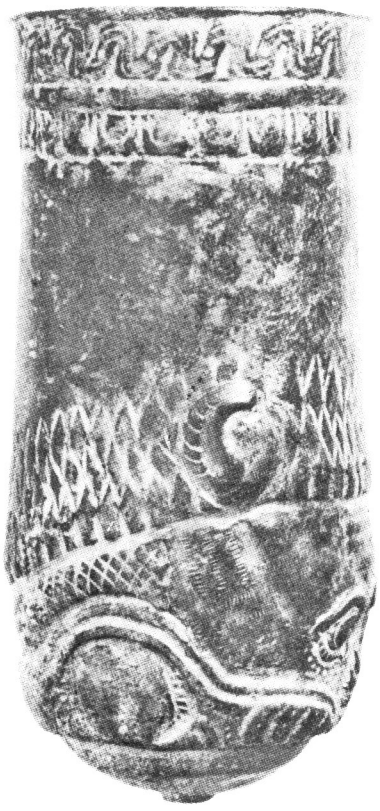

۶۷ ب

۶۷-۶۴- نقوش شیر یا " ماسک های شیر" بر روی ساغرها یا آبخوریهای برنزی در کلکسیونهای مون ، یگانه ، ناشناس و د . وایل

صورت " ماسک‌شیر " اسم‌برده‌شده و علاوه برآن قدمت‌ظروف مذکور را به‌علت وجودکتیبه‌ای با نام(Rihusaili)=ریخ اوشایلی و همزمانی وی با پسر " نابوموکیناپلی بابلـــی (Nabumukinapli) به‌اواسط قرن‌دهم قبل‌ازمیلاد برآورد می‌کنند . (۶۳) .

علاوه بر تاریخ‌گذاری پ . کالمایر ظروف مذکور به وسیله ر. دوساد (R. Dussaud) به قرون دهم و نهم قبل‌از میلاد (۶۴) و پ . آمیه به‌دوره حسنلو IV اوایل هزاره‌اول قبل از میلاد (۶۵) نیز تعیین قدمت شده است .

هر چند هیچکدام‌از این ظروف ازیک حفاری علمی‌بدست نیامده و بهمین‌جهت نمی‌توان درباره قدمت‌آنها با قاطعیت صحبت کرد امانتایج مطالعات‌محققین‌مذکور دال بر این‌است که ساغرهای‌مذکورمتعلق به‌قرن‌دهم‌ونهم‌قبل ازمیلاد می‌باشد در مورد تاریخ ساغرارجان و مقایسه‌آن با ساغرهای فوق‌باید گفت‌که‌یاساغرمذکورهم مربوط به‌قرن ۹ـ۱۰قبل‌ازمیلاد می‌باشد یا به دلیل اختلاف در مورد " ماسک شیرها " ،تزئینات‌لبه خارجی و همچنین نوع فرم آن می‌توان تاریخ و قدمت‌دیگری یعنی قرن ۸ـ۷ را محتمل دانست بااین بررسی مختصر اقلا " این نتیجه بدست می‌آید که هنرمندان ایلامی ساکن ارجان ارتباط نزدیکی‌با هنرمندان‌و صنعتگران‌لرستان‌داشته‌اند‌همان ارتباط تنگاتنگی که هنگام مقایسه نقوش جام ارجان با نقوش ساغرها یا آبخوری های برنزی لرستان بدان پی‌برده‌بودیم.

× × × ×

حال با بررسی و مقایسه مختصر نقوش جام و ساغر برنزی ارجان با نقوش ظروف سایر مناطق باستانی ایلام ، آشور اورارتو و لرستان و سایر قرائن و شواهد می‌توان به نتایج و جمع‌بندی زیر دست یافت :

۱ـ جام برنزی‌ارجان به دلیل‌وجود کتیبه‌ای‌به خط میخی ایلامی متعلق به " کیدین هوتران پسر کورلوش " می‌باشد . جام مذکور بعد از حلقه طلائی قدرت و آتشدان سومین‌شیئی است که‌دارای کتیبه بوده و هر دو (یاهر سه) کتیبه هم نام یک نفر را در بر دارد .

۲ـ باحتمال قوی‌با‌درنظرگرفتن‌اینکه‌محل‌نقر کتیبه‌دقیقا " در پشت‌پیکره پادشاه‌ایلامی‌در روی‌صحنه اول‌یا صحنه‌فوقانی درنظر گرفته شده‌می‌توان گفت که‌هدف از این کار اعلام‌اینکه پادشاهی که‌درروی‌صحنه فوقانی ودرجلو چادرسلطنتی‌نشسته " کیدین هوتران پسر کورلوش " می‌باشدبوده است .دراینجا بدین نکته‌اشاره می‌شود که‌منظور از پادشاه ،تنها پادشاه‌کشور ایلام نیست‌بلکه‌ممکن‌است‌تصویرمذکورپیکره‌کیدین‌هوتران‌بعنوان یکی ازپادشاهان محلی‌ایلام مثل هانی‌شاه آیاپیر ،آتاهامیتی اینشوشیناک شاه شوش نیز باشد .

۳ـ وقایعی که‌در چهارصحنه جام‌ارجان حک شده‌مربوط‌به دوران حکومت‌کیدین هوتران‌پسرکورلوش است‌و مهمترین‌نکته اصلی‌صحنه‌هایاوقایع دوران‌حکومت‌شاه‌مذکورخواباندن‌شورشی است که در زمان پادشاهی وی رخ داده است .

۴ـ در اینکه پادشاه مذکور در چه عصری حکومت می‌کرده است باید گفت که آثار و مدارک ارائه شده در این مقاله‌گواه براین است که دودوره را می‌توان مدنظر قرار داد . دوره‌اول عبارت از قرون ۱۰ـ۹ قبل از میلاد و دوره دوم ۸ـ۷ قبل‌از میلاد .قرائن‌و شواهدی که‌قریب به‌یقین‌بودن دوره‌دوم‌نسبت به دوره اول را القاء می‌کند بیشتر است علاوه بر آن چنانچه در مورد آثارو شواهدی که دردوره دوم وجود دارد تعمق‌شود واقعهٔ زیر جلب توجه می‌نماید :

" کارهاوقتی بدترشدکه شورشی‌در هیدالودرگرفت‌شوتروک ناهونته ، فرمانروای شهر را برانداخت و پسر دیگراورتاکی‌یا تاماریتو که ازپناهندگان عیلامی‌در آشور بوددر آنجا به‌تخت نشست . (۶۶) "

حال باید دید که‌آیا بین واقعه تاریخی نقوش جام‌ارجان و مطلب فوق می‌تواند رابطه‌ای وجودداشته باشد ؟ به‌عبارت دیگرمی‌توان‌تصورکرد که‌فرمانروای معزول‌هیدالی همان‌کیدین هوتران پسر کورلوش‌بود که از طرف‌شوتروک ناهونته به‌عنوان شاه محلی انتخاب شده بود ؟ اگر واقعیت همین باشد طبعا " باید وقایع تاریخی روی‌جام مربوط به‌دوره حکومت‌خودکیدین هوتران بوده باشد و مآلا " واقعه عزل وی باید بعدا " اتفاق افتاده باشد .

۶۳ـ پ . کالمایر ، همانجا ، ص ۱۴۷

64- *R. Dussaud, the Bronzes of Luristan, A. Types and History. in: A Survey of Persian Art, vol. VII. pl. 70A*

65- *P. Amiet, Les Antiquites du Luristan, Paris 1976 No. 3*

۶۶ـ ج . کامرون ، همانجا ، ص ۱۴۵۰

۱۸ـ ۱۲، ۱۴ـ۹، ۲، ۱ ـ تصاویرجام وسایر تصاویر توسط موزه‌ملی‌ایران تهیه و در اختیار نگارنده قرارگرفته‌است‌بهمین جهت در اینجا لازم میدانم از همکاری آقای احمد تهرانی مقدم سرپرست موزه ملی ایران و آقایان هوشنگ ابری واکبر صافی مسئولین عکاسخانه موزه تشکر گردد .

۳ـ ر . وطن دوست ، ۱۳۶۷ ، شکل شماره ۳

4– A'Andrews,The White House of Khurasan// The felt Tents of the iranian Yomut and Goklen, in Iran XI,London 1973,pl' V d

۵ـ همانجا ، تصویر VIa

۶ـ همانجا ، تصویر IVa

۷ـ همانجا ، تصویر Ia

۸ (الف ـ ج)ـ م . صدیق ایمانی ، شناخت مقدماتی ایل " ایلسون " در مجله: مجموعه مقالات‌مردم‌شناسی ، دفتر دوم ایلات و عشایر ، تهران پائیز ۱۳۶۲ ص ۸۸۰ الف . ب ـ ص ۹۲ ج

۱۹ـ ر . وطن دوست ، ۱۳۶۷ ـ قسمتهائی از شکل شماره ۳

20-A' Parrot,Assur,Munchen 1961,Abb.49 -P.Calmeyer,Zur Gense altiranischer Motive,Der leere Wagen,in ;AMI.N.F. 7,Berlin 1974 Abb; 2

21–Y.Maleki,Situle a Scene de banquet,in/; Iranica Antiquat,vol.1,Gent 1961,p.20= P.Calmeyer,Reliefbronzen in babylonischen Stil, eine westiranische Werkstatt des 10 Jhts. v.Chr. Munchen 1973,S.19 No.A1

۲۱ الف ـ الف . ی . ملکی ، همانجا عکس شماره I

۲۱ ب ـ همانجا ، عکس شماره II

۲۲ـپ . کالمایر ، همانجا ، ص ۱۹ شماره A3

۲۳ـ همانجا ، شماره A2

۲۴ـ همانجا ، ص ۲۰ ، شماره A7

۲۵ـ همانجا ، ص ۲۳ ، شماره A9

۲۵ الف ـ A.U.Pope,A Survey of Persian Art from prehistoric times to the present,vol.VII, Teheran ,P'72B

۲۵ ب ـ همانجا ، ص 72 A

۲۶ـپ . کالمایر ، همانجا ، شماره ۲۱

۲۶ الف ـ ا . او . پوپ ، همانجا ، ص ۷۲۰ شماره D

۲۶ب ـ همانجا ،ص . ۷۲ شماره C

۲۷ـپ . کالمایر ، همانجا ، ص . ۲۹ شماره A20

۲۸ـ همانجا ، شماره A18

۲۹ـ همانجا ، شماره A19

۳۰ـ همانجا ، ص ۳۱ شماره A21

۳۱ـ همانجا ، شماره A22

۳۲ـا . او . پوپ ، همانجا ، ص ۶۹۰ شماره D

33– B.Hrouda,Iranische Felsreliefs C Sarpol-–i Zohab,in' ; Iranische Denkmaler Lief.7 enth. Reihe II, München 1976 Taf.5a

34– H.Luschy,Studies zu dem Darios Relif in Bistun,in; AMI.N.F.1,Berlin 1968, Abb.5

35– E.Porada,Notes on the Gold Silver Beaker from Hasanlu,in;Survey of Persian Art from prehistoric times to the present,vol.XIV,p.1492:pl'.A

۳۶–همانجا ، عکس شماره B

۳۷–ر. گیرشمن ، هنرایران ، ماد و هخامنشی ، ترجمه ع . بهنام ، تهران ۱۳۴۶ عکس ۳۹۷–۳۹۶

۳۸–همانجا ، عکس شماره ۴۰۳

39– M.Dieulafoy',L'Acropole de Susa,Paris 1893,Fig.29

۴۰–همانجا عکس شماره ۳۵

41–Bu.Lawergren and O.R.Gurney,Sound Holes and Gemetrical Figures,in;Iraq XLIX,London 1987,pl.Xa

۴۲– همانجاعکس‌شماره C

۴۳– همانجاعکس‌شماره B

44– J.M.Upton and Phyllis Ackerman,Furniture,in;A Survey of Persian Art,vol'.VI,Oxford University Press ,London,Fig.861

45– B.Hrouda,Die Kulturgeschichte des Assyrischen Flachbildes,Bonn 1965,Taf.16 Nr.1

۴۶–همانجا ، لوحه ۱۶ تصویر ۲

۴۷–همانجا ، لوحه ۱۶ تصویر ۴

۴۸–همانجا ، لوحه ۱۳ تصویر ۴

۴۹–همانجا ، لوحه ۱۱ تصویر ۲

۵۰–همانجا ، لوحه ۲۸ تصویر ۳

۵۱–همانجا ، لوحه ۲۶ تصویر ۴

52– W.Nagel,Der mesopotamische Streitwagon und seine Entwicklung im ostmediterranen Bereich,Berlin 1966,pl.48

۵۳–همانجا ، تصویر ۶۵

۵۴–همانجا ، تصویر ۵۰

۵۵–همانجا ، تصویر ۴۹

56– W.Kleiss,Darstellungen urartäischer Architektur,in;AMI N.F.15,Berlin 1982,S.58 Abb.5a–b–c

۵۷–همانجا ، ص ۵۸

۵۸–ب . هرودا ، ۱۹۶۵ ، لوحه ۵۰ تصویر ۳

59– R.D.Barnett,Sculptures from the north Palace of Ashurbanipal at Nineve(668–627 B.C.), Oxford 1979 pl'. LXIV

۶۰–همانجا ، لوحه LXIII

۶۱–همانجا ، لوحه XXXV

۶۲–ر. وطن دوست ، ۱۳۶۷ شکل شماره ۲

۶۳ـپ . کالمایر ، همانجا ، ص . ۸۱ شکل شماره N1 =ا . او پوپ ، جلد ۷ ص. ۷۰ شماره A

۶۴ـپ . کالمایر ، همانجا ، ص . ۸۱ شکل شماره N2

۶۵ـهمانجا ، شکل شماره N4

۶۶ـهمانجا ، شکل شماره N3

67 _ P.Amiet,Les Antiquites de Lurestan Collection David–Weil,Paris 1976 Nr.83